

știe de ei, nu-i vede și nu-l interesează că ei așteaptă să fie plătiți, sta cu picioarele crăcănate și cu coatele proptite pe masă” (Neagu 2009: 188).

3.1. Recompensa

Cea mai importantă modalitate de a obține un obiect pierdut care ar putea avea atât valoare financiară, cât și valoare sentimentală este recompensa. În romanul *Îngerul a strigat*, moartea prin înec a prințului Șuțu-Buric și a soției sale provoacă isterie și competiție în rândul populației, deoarece fiul acestuia oferă o sumă importantă de bani ca recompensă celui ce găsește trupurile înecate. În această căutare s-au aventurat și băieții de la circ, și călugării veniți la târg, tătarii și toți cei care au aflat despre suma de bani oferită drept recompensă. Competiția este acerbă, însoțită de înjurături și amenințări. Căutarea se realizează fie din luntre, fie de pe plute făcute din podelele căruțelor, fie de pe cai sau, pur și simplu, înot. Se creează o imagine tragic-comică. În goana lor după bani, unii au luat sicriile care erau de vânzare în târg și s-au aruncat pe lac pentru a căuta persoanele ce le-ar aduce o sumă atât de mare de bani. Neînțelegerile apar de la început. Cei patru care pleacă în căutarea cadavrelor nu sunt de acord ca suma să fie împărțită în mod egal. În cele din urmă, cel ce găsește persoanele înecate impune o condiție: Caramet le spune colegilor de căutare unde se află acestea, dar pentru că el le-a descoperit cere jumătate din valoarea oferită. Che Andrei este pornit să îl ia la bătaie, însă Titi Șorici intervine și cade de acord cu propunerea lui Caramet:

„Casierul de la Agulești al lu Alexandru Șuțu-Buric îi înmână banii lui Caramet chiar a doua zi. El își opri cincizeci de mii, franc numărat, și cincizeci de mii ne dădu nouă. Numărătoarea se făcu la cârciumă, de față cu tot satu. Împărțirăm la oameni cinci vedre de rachiu și zece pulane de salam” (*ibidem*: 79).

3.2. Despăgubirea

Ca urmare a unor devastări produse de forțele naturii, de războaie etc., statul oferă despăgubiri părților afectate. Așa se face că păgubiții care au suferit de pe urma răscoalei țăranilor au solicitat de la stat despăgubiri. Totuși, societățile de asigurare nu consimt să despăgubească păgubașul în cazul acesta, deoarece consideră că răscoala este un caz de forță majoră și se impune emiterea unei legi date de guvern, care să reglementeze acest aspect. Prin urmare, chiar dacă doar castelul fusese asigurat din ceea ce fusese distrus în timpul răscoalei, Grigore Iuga (*Răscoala* de L. Rebreanu) așteaptă ca societatea de asigurări să plătească despăgubirea contractuală pentru a plăti la rândul său datoria la bancă și să refacă acareturile necesare.

3.3. Schimbul

La sat, banul nu este singura monedă de tranzacții. În lumea rurală, plata se realizează în orice poate fi valorificat. Un mijloc de plată uzual între țărani este schimbul. Mohreanu cere de la Gheorghe Jinga încă o bărdacă cu țuică, însă acesta îi spune din capul locului că gratis nu dă. Conștient că banii îi trebuie pentru locul unde avea să își construiască traiul, hotărăște să nu plătească cash. Jinga convine, totuși, să îi dea dacă primește în schimb cuibul de barză din salcâmul său. La prima vedere, nu era un preț greu de plătit, însă cuibul era un simbol al familiei Mohreanu, chiar fiul său știa asta și nu putea privi salcâmul fără cuibul de barză. În

încercarea de a-l consola pe copil, Mohreanu îi promite fiului său că vor construi un cuib de berze și în Dobrogea, însă copilul îi răspunde: „la Dobrogea nu vin berze” (*ibidem*: 47).

În vremea secetei, schimbul se realiza între diverse zone: cei care aveau alimente cereau vin și viceversa. Așa a procedat și Ion Mohreanu pe când lucra la o fermă regală: a încărcat sania cu cincizeci de kilograme de carne de porc, două banițe de fasole uscată, două de grâu și unsprezece crapi și au cerut la schimb vin de la Plaiuri, acolo unde Che Andrei avea de mâncare ciuperci murate, râșcovi, hribi, pâinișoare, ghebe.

Pe vreme de război și de secetă, când moneda se depreciază în ritm galopant, iar nevoile traiului se accentuează din cauza lipsurilor, schimbul, fie sub formă de troc, fie sub formă de barter, se practică la scară largă. Ion Mohreanu decide să lucreze la Caramet, dar plata nu se realizează în bani, ci în hrană și cele necesare traiului. El însuși conștientizează devalorizarea banilor și nu pretinde alt preț ca urmare a muncii prestate.

3.4. Afaceri ilegale

„În secolul al XIX-lea, comerțul și competiția capitalistă dobândesc dimensiuni infernale. Omul este supus decăderii prin sărăcie, și marfa îl transcende ca valoare” (Vighi 2007: 132). Identificate sau nu, afacerile ilegale au existat dintotdeauna și au adus fie profit semnificativ celui ce le practică, fie condamnarea. Emil Mezingher, de profesie măcelar, este pus sub urmărire din cauza vânzării pe sub mână a cincizeci de butoaie cu carne sărată. Efortul său de a aduna cât mai mulți bani se datorează amantei sale în vârstă de 20 de ani, care intenționa să se căsătorească cu un om putred de bogat, chiar dacă era bătrân. Reclamantul a trimis poliției o scrisoare anonimă.

Bijulică Bagdad, deținătorul unei cafenele de succes, mărturisește că „izvorul averii” sale este o măgăriță cu care a dus ciorbă de burtă din mahalaua unde stătea, până la docuri: „timp de opt ani am cărat ciorbă de burtă. Așa mi-am strâns capitalu, din bănuții hamalilor care se îngrămădeau cu castronu. Și când am cumpărat cafeneaua, am jurat s-o potcovesc cu potcoave de aur” (Neagu 2009: 127).

Situația sa financiară se schimbă dramatic în timpul secetei și odată cu instaurarea noului regim. Închide cârciuma și devine gropar la cimitirul Sfântul Constantin. Vilică Măxinean cumpăra mărfuri de contrabandă, mai ales zahăr și stambă, de la un vapor ce venea dinspre Marea Neagră, mărfuri pe care le desfăcea în satele din câmpie.

Strategii financiare și planuri de afaceri realizează mai multe personaje, unele dintre ele se prind de aceste planuri ca de ultima salvare, dar de cele mai multe ori eșuează lamentabil. Gică Dună intenționează să cultive plante tehnice pentru a face parfumuri, dar mai mult râvnește să afle unde a ascuns Marin Doancă averea prințului Șuțu-Buric, „căci cu parfumul, odată te pomenești că vine guvernul și pune gheara pe el și-l face monopolu statului” (*ibidem*: 179).

În vremea secetei, constrânși de foamete și de lipsuri, țăraniii căutau hrană în toată țara. Titi Șorici, care odată cu instaurarea comunismului s-a înscris în noul regim politic, a plecat în Dolj cu scopul de a căuta cartofi pentru familiile înfometate. Șorici își puna toate speranțele în comunism, gândind că regimul avea să acapareze toată puterea în țară. Răpus de lipsuri, în cele din urmă Șorici se hotărăște să plece în Oltenia, dar nu înainte de a o fi trimis pe nevasta sa la Jinga să vândă, pe două sau trei „ciurele” de făină, un câine pe care îl furase de la prințul Șuțu și căruia îi umpluse burta cu piatră, ca să fie mai greu.

În Cernavodă, cineva cumpără păr și plătește pentru transportul acestuia, fără a da detalii la ce este întrebuințat atâta păr. Se bănuiește că are omul respectiv o „industrie”, dar mai mult nu se poate afla. Populației înfometate îi erau destinate prin Crucea Roșie

internațională conserve suedeze, însă jumătate din stocul furnizat a trecut în magazinele Domeniilor Coroanei. Țigarii făceau negoț cu tinerele fete: în schimbul unei banițe de mălai, le dădeau pentru o noapte.

Cei mai mulți s-au deprins să fure. Neicu, obișnuit să fure cai încă din timpul când stătea ascuns în baltă, își continua patima și în aceste vremi de restriște. Ion Mohreanu a rămas argat la Caramet. Fusese primit cu două condiții: să fie ascultător și să nu fure. Nu primea nicio simbrerie, dar nici nu avea pretenția, deoarece în vremea secetei banii nu aveau nicio valoare. În schimb, muncea indiferent de condiții și oră: pe vânt, în timpul nopții.

Recolta era slabă „grâu mic, abia atingând genunchii, era năpădit de neghină, de stuf și de tăciune, iar cosașii, cu spinările frânte, înaintau anevoie sub lumina uscată a lunii” (*ibidem*: 212). În nebulia ce îi cuprinde, Magaie și Mohreanu sunt dispuși să-și vândă sufletul satanei ca să iasă din sărăcie. Caramet îi hrănea cu ciorbă de berbec și cu turte coapte pe plită ca să reziste la secerarea grâului. Au adunat cincizeci de banițe de grâu, iar lui Magaie i-a dat ca plată trei banițe și o sticlă de țuică.

Magaie și Caramet planifică o afacere care să îi scoată din sărăcie. Pentru început, urmăreau să construiască o fabrică de sifoane, deja posedau o sută șazeci de capete de sifon și aveau posibilitatea de a mai obține încă trei sute sau trei sute cincizeci. Fabrica rămânea în posesia lor timp de un an sau doi, după care urma să o vândă:

„O afacere o pui întâi pe picioare, pe urmă te dai peste cap ca să meargă totu ceas și când zbârnâie, o vinzi. Fix când merge unsă. Atunci o vând și vând și tot pământu pe care l-am cumpărat de când cu seceta și vând și via de la socru-miu și cumpăr [...] un vapor” (*ibidem*: 220-221).

Caramet dorește cu înfocare să fructifice orice oportunitate de afaceri, să triumfe în *business*, să-și sporească faima, aceasta să depășească granițele țării. Vaporul pe care îl visează ar naviga pe Dunăre, de la Marea Neagră până la Viena, prin cinci țări, la care se adaugă și România. Iar toamna, când navigația se încheie, ar trage într-un port unde Caramet și-ar număra banii. Pe vapor ar instala două sute de becuri de diferite culori, iar de Anul Nou ar mai instala încă două sute pentru a fi recunoscut de toată lumea. Capitalul pentru fabrica de sifoane ar fi urmat să-l adune din vânzarea peștelui. Conform socotelilor, ar trebui să scoată patru butoaie de pește pe care să le vândă în munte pe țuică, iar cu țuica să cumpere sifoane din Râmnic. Gândeau că la al treilea transport puteau cumpăra tuburile pentru acid. Magaie avea să primească porumb de la Caramet pentru osteneala sa. Există și factori de risc: din cauza secetei izvoarele bălților au secat, a scăzut apa, iar peștele era bolnav. Mulți pești se trăgeau la mal, spre apă dulce și mureau. Se găsește o soluție și la acest impediment: să dea cu plasa în larg și să săreze peștele prins.

Caramet, Magaie și Mohreanu au pornit în Balta Veche să pescuiască. Au scos la mal cincizeci de târgi de pește, l-au curățat de cap și de măruntaie și l-au spălat până au secat fântâna, dar speranțele li s-au năruit în zori, odată cu moartea lui Magaie.

Analizând acțiunile economice descrise mai sus, se prefigurează o situație de risc financiar, juridic și politic, dar decidenții hotărăsc să riște, pe principiul „cine nu riscă, nu câștigă” și să pună în aplicare planul întocmai. Cadrul social-politic și istoric joacă un rol însemnat în lansarea unei afaceri. În primul rând, situația impunea o atenție sporită asupra produselor agroalimentare precare, afectate de condițiile meteorologice și de secetă, iar în acest caz, și din cauza îmbolnăvirii peștelui. În al doilea rând, afacerea lor se întemeia pe acțiuni ilegale, riscul îmbrăcând nu doar forma pierderii în afaceri, ci și risc juridic, pedeapsă sau sancțiune. În subsidiar, personalul angajat în aceste acțiuni este, cel puțin, o imixtiune

nefericită de interese: Caramet, stăpânit de rapacitate și superbie, speră să lanseze o afacere prosperă care să îl scoată nu doar din sărăcie, ci și din anonim; Magaie, mânat de foame, are pretenția ca în schimbul ostenelilor să primească porumb, iar Ion Mohreanu, amorf și condotier, nu pretinde nimic din această încercare. Eșecul nu întârzie să apară: Magaie moare subit și afacerea este abandonată din cauza imposibilității de a continua.

A mai rămas o singură șansă, propusă de maiorul Ionescu: să îl jefuiască pe Gheorghe Jinga. Planul merge conform indicațiilor primite până în momentul când argintăria este încărcată în căruță. În acel moment, maiorul Ionescu confiscă tot și se face nevăzut. Prezenta situație de risc nu e caracterizată doar de risc financiar și juridic, ci pornește de la o situație de incertitudine, întrucât există posibilitatea realizării obiectivului vizat, informațiile aflate la dispoziția celor trei fiind reale, dat fiind faptul că Ion Mohreanu a descoperit întâmplător că Gheorghe Jinga ținea argintăria în casă. Doar că spiritul mefient al lui Caramet se manifestă prea târziu, abia după ce maiorul se face nevăzut cu toate produsele sustrate de la Jinga și astfel pierderea este cu atât mai grea, cu cât contribuie la jefuirea lui Jinga cu toții, însă Caramet și Ion nu obțin nimic.

3.5. Turismul

Cei ce dispuneau de avere își permiteau să meargă la mare, dar marea era vizitată în acea perioadă de străinii care veneau și „aruncau gologanii fără să se uite”. Țăranii nu își permiteau să viziteze marea, dar se retrăgeau și ei pentru tratament la un

„lac de câmpie, sărat, plin de nămol și brădiș, pe margine cu corturi făcute de țărani din preșuri și zdrențe. Ce lume vine acolo poți să-ți închipui: bătrâni reumatici, cu izmenele suflecate până la genunchi, care se prăjesc la soare, la distanță unul de altul, fiindcă le e rușine să se cunoască. Și săracii din orașe. În mal, pe plite îngropate în pământ, fumegă oale și crățiți, țiğănci vând pepeni și porumb fiert, și câțiva liceeni de prin satele din împrejurimi *agață fete*” (*ibidem*: 297).

3.6. Transportul

Fără îndoială, mult timp mijloacele de transport din mediul rural erau bazate pe tracțiunea animală; chiar și astăzi populația rurală mai săracă dispune de căruța trasă de cai în muncile agricole. Până în urmă cu câteva decenii, oamenii nu își permiteau să cumpere cai, așa că înjugau la căruță boii, sau chiar vacile. Ulterior, mijloacele agricole s-au dezvoltat, marea parte a populației rurale, inițial, a împrumutat sau a plătit pentru tractoare și mașini agricole pentru a-și lucra pământul. Ca mijloace de transport s-au dezvoltat cele de transport în comun, auto sau feroviare, pentru cei care nu își permiteau să dețină propriul autovehicul.

Romanul *Răscoala* surprinde o perioadă istorică tulbură, când populația rurală nu doar că nu dispunea de mijloacele financiare de a-și croi un trai decent, ci era asuprită și sărăcită de exploatarea necruțătoare a proprietarilor de pământ care nu le ofereau, în schimbul muncii, nici măcar necesarul obligatoriu pentru întreținerea familiei. Hrana era neîndestulătoare, copiii erau neglijați, în timpul iernii țăranii nu aveau suficiente lemne pentru foc, motiv pentru care erau nevoiți să facă focul din gardul propriu. Nu s-a avut în vedere educarea țăranimii și formarea spiritului cetățenesc, ci doar dominarea ei și exploatarea până la epuizare. În aceste condiții mizere, opulența boierimii era permanent o rană deschisă pentru gurile flămânde și mâinile muncite. Plimbările Nadinei prin sat cu propriul automobil, când abia erau câteva automobile în toată țara, plata unui șofer neamț cu un salariu cât al unui profesor universitar

sunt sfidări la adresa sărăcimii asuprite. Nu doar mașina, „un Benz solid și elegant” (Rebreanu 1987: 116), avea un preț exorbitant, ci și șoferul care o conducea.

3.7. Banca Română

Relațiile economice atât în mediul urban, cât și în mediul rural se desfășoară în jurul și în dependență de afacerile și relațiile bancare. Banca se conturează, în unele romane rurale, ca un personaj malefic, dispus să ducă intensitatea conflictului la maximum.

În *Răscoala*, împrumut la bancă își permiteau să facă boierii, arendașii și, în general, cei ce obțineau un venit sigur din întreprinderile lor și aveau posibilitatea de a returna banii împrumutați. Grigore Iuga, proprietar de pământ, a făcut împrumut la Banca Română pentru a construi castelul din Amara. Periodic revine la București pentru a încasa rata din prețul grâului vândut și pentru a plăti la bancă polița care se apropia de termenul scadent. Cu banii rămași în urma achitării datoriilor, care erau suficienți până la valorificarea porumbului, urma să se întoarcă în Amara.

Disperați să cumpere moșia Babaroaga și constrânși de lipsa banilor, țăranii iau în calcul varianta unui împrumut în bancă, întrucât „boierii de la bancă te ajută dacă-i rogi frumos și când e vorba să cumperi moșii, că banii sunt siguri și-i scoate oricând din moșie...” (*ibidem*: 99). Cu toate acestea, ei sunt conștienți că dacă nu au toți banii necesari pentru cumpărarea moșiei, nu o vor putea achiziționa, pentru că boierul nu va accepta să cedeze moșia până nu primește prețul integral. O caută pe Nadina, atât la Amara, cât și la București, ca să își anunțe intenția de a cumpăra moșia și să afle condițiile ei. Pentru că ea nu le oferă satisfacție prin răspunsurile date, țăranii merg, pentru sfat, la Ministerul Domeniilor. Nici aici nu primesc satisfacție, cu atât mai mult cu cât din relatările lor reiese că ei nu vor să cumpere moșia, ci mai degrabă să o ia de pomană sau cu japca. Răspunsul oficial este evident: ministerul nu poate interveni în tranzacțiile dintre vânzătorul unui teren agricol și doritorii de a-l cumpăra.

Dornic să adauge moșia Babaroaga la domeniul Iuga, pe care o deținuseră înaintașii săi și care fusese înstrăinată, Miron Iuga apelează tot la serviciile băncii pentru a obține banii necesari cumpărării. Însă Dumescu, care îl cunoaște pe Miron și îl prețuiește profund, refuză să îi acorde împrumutul din mai multe motive. În primul rând, îl atenționează că este pe cale să se producă o „expropriere generală a mării proprietăți” (*ibidem*: 182) și atunci cumpărarea unei noi moșii ar fi inutilă. În al doilea rând, pământul a devenit o valoare îndoielnică. Și nu în ultimul rând, Dumescu îi atrage atenția că la bancă se simte cel mai bine pulsul vieții și nu îi poate acorda un împrumut, tocmai pentru că nu dorește să îl lase pe drumuri mai târziu. Datorită mișcărilor țăranilor, investirea capitalului în proprietăți rurale nu mai era o opțiune favorabilă, motiv pentru care se cerea precauție și răbdare până la liniștirea țăranilor.

Și în romanul *Ion* oamenii apelează la împrumut în bancă pentru a face față cheltuielilor. Glanetașu avusese datorii la „Someșana” până a crescut Ion și a devenit stâlpul familiei, muncind și plătind aceste datorii. Banca „Aurora” este încă o variantă la care apelează cei în nevoie.

Învățătorul Herdelea nu se descurcă cu banii din salariul său pentru pregătirea logodnei și a nunții fiicei sale, așa că își amănetază leafa și obține girul notarului pentru a împrumuta o mie cinci sute de zloți de la Banca Someșana. Lucrurile se complică în momentul în care firma Bernstein din Bistrița îl dă în judecată din cauza nerespectării plății ratelor pentru mobila din salon pe care o cumpărase în urmă cu trei ani. Lunar trebuia să plătească douăzeci de coroane, dar a plătit consecvent doar doi ani, după care a ignorat somațiile trimise din partea firmei și ajunsese să i se ceară plata ratelor trecute și a celor

viitoare: trei sute de coroane. Neprezentându-se la proces, avocatul îl sfătuiește să-i sechestreze mobila și să fixeze un termen de licitație doar de formă „ca să fie asigurată casa Bernstein că nu va pierde banii” (Rebreanu 1977: 223), dar la licitație avea să se prezinte doar avocatul care va cumpăra în numele firmei toată mobila pe prețul care mai era de plătit, însă fără a lua mobila din casă, ci învâțătorul semna o altă poliță pentru toată suma la care se adaugă cheltuielile de judecată și de licitație.

3.8. Relații economice internaționale

Relațiile internaționale au constituit un factor de impact în economia României. Țară preponderent agricolă, România realiza export de cereale în toată Europa. Firme importante de export de cereale erau interesate de producția României. Relațiile economice internaționale erau perturbate de crizele financiare și de modificările survenite pe piața concurențială. În *Răscoala* este surprins un asemenea episod, când șeful firmei de export îl înștiințează pe Grigore Iuga că

„prețurile au scăzut brusc pe piețele străine în ultimele săptămâni, aproape o prăbușire. A căzut în balanță concurența rusească, neașteptată; recolta muscalilor, de unde se anunțase compromisă, a ieșit deodată arhiabundentă” (Rebreanu 1987: 41).

La criza financiară care se abătuse asupra mediului economic se adaugă transporturile deficitare, atât cele feroviare, din cauza cărora nu s-au putut executa transporturile la timp, cât și cele navale, care au stat în Brăila în zadar, întrucât nu au avut ce încărca. În aceste condiții, armeanul ce deținea întreprinderea solicitase o amânare, deoarece pierderile se ridicau la peste 30% din valoarea mărfii și nu avea cu ce plăti rata. Această amânare îl împiedică pe Grigore să plătească la timp datoria la bancă, însă găsește înțelegere la Dumescu, care a „scontat polița armeanului și a reținut pentru amortizarea datoriei numai cât i s-a oferit” (*ibidem*: 45).

Situația economică în România era dezastruoasă. Hrana de care avea atâta trebuință omul care muncea pentru ea, țărănul român, pleca peste hotarele țării, în vreme ce acesta suferea de mizerie, de foame și de sărăcie: „exportăm zeci de mii de vagoane de cereale, și câteva milioane de țărani n-au nici porumb pentru mămăliga cotidiană!” (*ibidem*: 152).

Concluzii

Relațiile economice sunt văzute ca motor al conflictului în operele literare; cu toate acestea, am observat că studiile critice sunt deficitare, întrucât nu există, la noi, o analiză a romanului rural din perspectivă economică. O explicație ar fi aceea că literatura cu tematică rurală a fost considerată învechită, conservatoare, „contrară modernizării și sincronizării literaturii naționale cu tendințele novatoare ale literaturii universale” (Bârna 2009: 5).

Studiile culturale și literare pot furniza perspective teoretice esențiale asupra economiei și reciproc. Abordarea interdisciplinară (literatură – economie) permite integrarea altor sisteme de valori, nu doar monetare, și subliniază crizele de valoare și reprezentare care rămân prost disimulate în teoria economică. Studiul se adresează specialiștilor din domeniul filologic, dar și celor din domeniul economic, interesați de specificul, avantajele și limitele analizei și evaluării relațiilor economice în romanul românesc rural, roman obiectiv ce reflectă realitatea rurală în diferite contexte istorice și sociale. În acest sens, studiul empiric

poate contribui la dezvoltarea literaturii de specialitate privind literatura cu tematică rurală și relațiile economice în romanul rural.

Surse

- Neagu, Fănuș, 2009, *Îngerul a strigat*, București, Jurnalul Național.
 Rebreanu, Liviu, 1987, *Răscoala*, Timișoara, Editura Facla.
 Rebreanu, Liviu, 1977, *Ion*, București, Editura Minerva.

Referințe

- Ancuța, Roxana Ioana, 2006, „Pro literatura rurală”, *jurnalul.ro*, iunie 26, <https://jurnalul.ro/vechiul-site/old-site/suplimente/editie-de-colectie/pro-literatura-rurala-18315.html> (consultat 8 septembrie, 2019).
- Bârna, Nicolae, 2009, *Ipostaze ale modernizării prozei rurale: Pavel Dan, Marin Preda, Sorin Titel*, București, Ideea Europeană.
- Carson, Craig, 2017, *The Aesthetics of Democracy. Eighteenth-Century Literature and Political Economy*, Springer International Publishing, Palgrave Macmillan.
- Comyn, Sarah, 2018, *Political Economy and the Novel. A literary History of „Homo Economicus”*, Springer International Publishing, Palgrave Macmillan.
- Dolan, Kathryn Cornell, 2014, *Beyond the Fruited Plain: Food and Agriculture in U.S. Literature, 1850-1905*, University of Nebraska Press.
- Gallagher, Catherine, 2006, *The Body Economic. Life, Death, and Sensation in Political Economy and the Victorian Novel*, Princeton and Oxford, Princeton University Press.
- Gooch, Joshua, 2015, *The Victorian Novel, Service Work, and the Nineteenth-Century Economy*, UK, Palgrave Macmillan.
- Kitch, Aaron, 2009, *Political Economy and the States of Literature in Early Modern England*, USA, Ashgate, Bowdoin College.
- Parkes, Christopher, 2012, *Children’s Literature and Capitalism: Fictions of Social Mobility in Britain, 1850-1914*, U.K., Palgrave Macmillan.
- Schleifer, Ronald, 2018, *A Political Economy of Modernism: Literature, Post-Classical Economics, and the Lower Middle-Class*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Underwood, Ted, 2005, *The Work of the Sun. Literature, Science and Economy, 1760-1860*, Palgrave Macmillan.
- Vighi, Daniel, 2007, *Onoarea și onorariul: eseu monografic*, București, Cartea Românească.
- Whalen, Terence, 1999, *Edgar Alan Poe and the Masses. The Political Economy of Literature in Antebellum America*, New Jersey, Princeton University Press, Princeton.

Problematika de gen în distopii

Oana Safta

I.I.T.L. „G. Călinescu”; Universitatea București

1. Introducere

Studiul *Problematika de gen în distopii* își propune să analizeze câteva personaje feminine din romane considerate exponențiale pentru această specie: George Orwell, *O mie nouă sute optzeci și patru*; Aldous Huxley, *Minunata lume nouă*, Evgheni Zamiatin, *Noi*, Margaret Atwood, *Povestea slujitoarei*. Eroii din utopii și contrautopii sunt figuri previzibile, construite pe baza unor atribute redundante, dar analiza de față își propune să evidențieze și un alt fel de stereotipie, cea a etichetelor conforme. În acest sens, va fi urmărită valabilitatea atributelor de gen grupate din punct de vedere social în categoriile „masculin” / „feminin”, rolurile esențiale ale femeii din perspectiva mentalului colectiv, precum și refuzul încorsetării și modalitățile de individualizare, de evadare din etichetele de sex / rol.

2. Eroul distopic, între stereotipie și originalitate

Lipsa autenticității în construcția eroilor din utopii și distopii a fost incriminată adesea de critici. Figuri stereotipe în primul rând prin atributele ce exemplifică dihotomia clasică bine – rău, aceștia se încadrează cu ușurință într-o previzibilitate dictată de scenariul narativ.

Cercetătoarea Susan Suleiman denunța schematismul tipologiilor din romanele cu teză – categorie în care pot fi încadrate cu siguranță utopiile și contrautopiile – analizând corelațiile dintre trăsăturile eroului (însușiri, calități) și funcțiile (acțiunile) pe care acesta le îndeplinește. Identificând patru tipare în ceea ce privește figurile literare, Susan Suleiman va elabora o schemă sub forma unei piramide a credibilității, constatând că verosimilitatea este direct proporțională cu atributele originale cu care sunt investiți eroii. Astfel, *persoana* s-ar plasa în vârful piramidei prin evitarea stereotipiilor caracterologice și a încadrării într-un tipar narativ redundant:

„Le type et le caractère se distinguent par une redondance parfaite entre qualifications et fonction. Ils sont, mais ne deviennent pas. Le caractère a cependant sur le type l'avantage d'être conscient de son rôle (c'est-à-dire de sa fonction). Figure impersonnelle, il est la voix d'un groupe. L'individu et la personne n'affichent, eux, qu'une redondance partielle entre fonction et qualifications. Ce décalage entre le faire et l'être apparent ouvre la voie à une évolution du personnage qui, dès lors, quitte le domaine des stéréotypes” (Suleiman 1983 : 131).

Prin raportare la teoriile receptării, schema reflectă afectivitatea pe care cititorul o investește în creaturile fictive. Persoana va fi cea care trezește în cititor cel mai puternic atașament, prin depășirea schematismului, a liniilor drepte și simple de compoziție.

O altă stereotipie asociată figurilor este o consecință a scenariului narativ standardizat al acestui tip de scriere. În acest sens, distopiile reclamă existența unui erou a cărui conștiință percepe inautenticul existenței pe care o duce, și care să se poziționeze în afara normei. Dezvrăjirea din utopia schizoidă cunoaște un traseu previzibil, care cuprinde repere esențiale precum: spaima și reprimarea revoltei, progresia acțiunilor de răzvrătire, conștientizarea și asumarea finalității tragice.

3. Reprezentări și autoreprezentări identitare în distopii

Scenariul descris mai sus aduce în prim plan lupta dintre polul ontologic și polul pragmatic din perspectiva teoriei lui C. Camilleri (Neculau, Ferréol 1996: 57–58). În timp ce polul ontologic ține de dimensiunea existențială, în sensul valorilor care structurează subiectul, pe care acesta le simte ca fiindu-i autentice, dimensiunea pragmatică a existenței urmărește modul în care valorile structurante ale sinelui se pot manifesta. Atunci când mediul social se dovedește ostil din cauza promovării unui cod cultural prin care majoritatea respinge valorile minoritarului, cel mai adesea, acesta se vede nevoit să-și renege credințele și să adopte comportamente menite să-i permită adaptarea la mediul străin. Astfel, contradicțiile și discrepanțele dintre coduri vor antrena adesea o renegare a valorilor și o fluidizare a identității, care devine una sincretică.

Eroina lui M. Atwood vorbește constant despre comedia pe care societatea distopică o obligă să o joace, odată cu travestiul ținutei și comportamentele conforme, și despre impresia de carnaval, de inautentic:

„Acolo, pe un perete al holului, a mai rămas o oglindă. Dacă îmi răsucesc capul astfel încât aripile albe care îmi încadrează fața să-mi îndrepte privirea către ea, o pot vedea în timp ce cobor scările: o oglindă de perete mare, rotundă, convexă ca ochiul unui pește, cu reflexia mea distorsionată ca o umbră, ca o parodie a ceva, ca un personaj de basm îmbrăcat într-un veșmânt roșu, lăsându-se purtată în jos, către o clipă de neatentie care-i aidoma pericolului. O Soră scăldată în sânge” (Atwood 2017: 15-16).

În altă parte, naratoarea-personaj se compară cu figurinele de pe cutițele muzicale care funcționau ireproșabil prin simpla ungere a mecanismului. Dar bâlciul este cu atât mai grotesc cu cât imaginea individuală se multiplică nediferențiat; întâlnirea cu oricare dintre membrele categoriei ei îi dă eroinei senzația de dublu. Este de altfel o constantă a scenariului distopic: cea a crizei de identitate, a imposibilității de afirmare a ființei autentice, căci „distopia problematizează autenticitatea ființei umane în condițiile în care societatea funcționează prin manipulare, mistificare, confiscare. Esența scenariului ei tipic o reprezintă, *grosso modo*, privarea de libertate cu efect dezontologizant” (Savu 2011: 46).

„Nu te naști, ci devii femeie”, convingerea exprimată de Simone de Beauvoir – încetățenită ca un motto al feminismului – vorbește despre aceeași ruptură dintre reperele intime și cele impuse de coduri străine sinelui, despre măscuire: „se joacă de-a sine însăși. [...] se consolează prin teatrul pe care-l joacă și în mijlocul lui plasează un personaj căruia caută să-i dea importanță; încearcă să se singularizeze prin extravagante pentru că nu-i este permis să se individualizeze în activități definite” (Beauvoir 1998: 89). În viziunea scriitoarei,

sexul și întreaga conduită existențială aferentă acestuia nu reprezintă un dat biologic, ci o impunere externă conformă cu prejudecățile sociale, care conduce la automutilări severe în vederea acceptării. Urmărind modul în care ierarhiile atribuie masculinului operațiuni precum explorarea, cucerirea, întemeierea, iar femininului dorința de a plăcea și rolul de auxiliar, Simone de Beauvoir va delimita net cele două sfere prin conferirea unor spații reprezentative. Excluză din spațiul public, rezervat bărbatului, minoră din punct de vedere social, femeii nu-i rămâne decât spațiul privat, sinonim cu intimitatea și introvertirea.

Viața soțiilor comandanților din *Povestea slujitoarei* cunoaște o singură alternanță, între îndeletniciri anoste și boli mărunte, cele din urmă menite să intre într-un tipar al închipuirilor ce încearcă să coloreze o existență monotonă:

„Se îmbolnăvesc mereu Soțiile astea ale Comandanților. Asta le face viața mai interesantă. [...] Însăși Serena își ia uneori câteva zile libere și rămâne în pat, cuibărită în așternuturi. Atunci ea e cea care primește musafiri, iar Soțiile umblă de colo până colo pe scări, cotcodăcind vesele; iar ea primește prăjituri și plăcinte, jeleu și buchete de flori din grădinile lor. Fac treaba asta cu rândul. Există un fel de listă invizibilă, despre care nu se vorbește” (Atwood 2017: 202).

Figura doamnei Parson din romanul lui Orwell este o ilustrare perfectă a modului în care corpul fizic poate fi o metonimie a corpului social. Victimă a rutinei epuizante, terorizată de copii, doamna Parson este reprezentativă pentru categoria casnicelor cu figuri șterse, îmbătrânite prematur:

„În pragul ușii stătea o femeie palidă care arăta epuizată, cu părul ca un snop de paie și cu o față fără contur. [...] Era o femeie de vreo treizeci de ani care, însă, arăta mult mai în vârstă. Îți dădea impresia că avea praf în ridurile de pe obraz. [...] Ochii doamnei Parson trecură nervos de la Winston la copii și înapoi. La lumina mai tare din salon, Winston observă că într-adevăr avea praf în ridurile obrajilor” (Orwell 2002: 21).

Astfel, căminul se vrea pentru femeie o oglindă a statutului social și a integrării în normă, „justificare” socială, dar și reflectare a interiorității: „Căminul este pentru ea soarta care îi este menită pe pământ, expresia valorii ei sociale și a adevărului său cel mai intim. Pentru că ea nu *face* nimic, se caută cu aviditate în ceea ce *are*” (Beauvoir 1998: 182). Obsesia pt curățenie sau epatarea prin interioare traduc un vid interior și o alienare în obiecte și ființe, o dependență de ceea ce posedă, lucruri și familie. De aici, falsa impresie a acțiunii, care este una repetitivă, fără a deveni un proces activ, cu ecou în comunitate. În ciuda muncii sisifice pe care doamna Parson o depune, apartamentul familiei înfățișează o mizerie ce devine aproape palpabilă prin senzațiile pregnante transmise olfactiv și tactil:

„Totul părea dărâmat și călcat în picioare, ca și cum tocmai ar fi trecut pe-acolo vreun animal mare și violent. Pe jos, peste tot, zăceau accesorii de sport – crose de hochei, mănuși de box, o minge de fotbal spartă, o pereche de pantaloni scurți, transpirați și întorși pe dos, iar pe masă tronau un teanc de farfurii murdare și niște caiete soioase. [...] Chiuveța din bucătărie era plină aproape până sus cu o apă împuțită verzuie care mirosea a varză mai tare ca orice” (Orwell 2002: 22).

În *Povestea slujitoarei*, înainte de instalarea societății distopice din Galaad, prefacerile prin care vechea societate trece în luptă cu anarhia vor presupune o restructurare a rolurilor feminine. Eroina descrie felul în care faptul că își pierde slujba peste noapte, tăierea accesului la propriile fonduri și arondarea unor activități limitate la perimetrul domestic inoculează depresia: „Și chiar mă gândeam la familia mea. Am început să fac mai multă treabă în casă, să prepar mai multe prăjituri. M-am străduit să nu plâng la masă. Începusem să plâng din senin și să stau la fereastra dormitorului, privind în gol” (Atwood 2017: 236).

Un rol considerat exponențial pentru femeie, maternitatea, a cunoscut atitudini ambivalente în modul în care a fost percepută de-a lungul timpului. Decretată drept „destin fiziologic” de macrosocial, în timp, aceasta se vede contestată, prin identificarea în obligativitatea reproducerii a unui conflict între specie și individ.

La Margaret Atwood, femeia se vede redusă la funcția reproductivă, la obligația normativă: „Menirea noastră este procrearea: nu suntem concubine, gheșe ori curtezane. [...] Noi suntem utere-umblătoare și-atât: recipiente sacre, potire pe două picioare” (*ibidem*: 180). Identificabilă doar prin corpul-unealtă, femeia din categoria Slujitoarelor își dorește să se dedubleze, să se separe de carnea care o definește în mod absolut în sfera socială: „Evit să mă uit în jos la trupul meu, nu neapărat pentru că e rușinos sau necuviincios, ci pentru că nu vreau să-l văd. Nu vreau să mă uit la ceva care mă definește în mod absolut” (*ibidem*: 86). Posibilitatea reproducerii echivalează cu statutul privilegiat: capacitatea de a da naștere unui copil, într-o lume în care reproducerea a scăzut dramatic ca o consecință a poluării și degenerării speciei, este cea care o protejează pe femeia din clasa de mijloc de ostracizarea la marginea socialului, echivalentă morții timpurii. În societatea distopică din Galaad, femeile sunt grupate prin prisma capacității de a procrea și prin raportarea la bărbat și la condiția materială a acestuia: Slujitoarele, cele considerate încă fertile, sunt educate în centre de îndoctrinare de unde ulterior sunt repartizate unor familii bine poziționate pe scară socială, dar cu vârste înaintate și fără urmași; Soțiile Comandanților se bucură de libertăți extinse, dar suferă acut de a-și vedea intimitatea compromisă prin nevoia de a le accepta pe Slujitoare într-un triunghi conjugal necesar supraviețuirii speciei; Marthele, menajerele insipide și istovite de munca casnică, și Nefemeile, exilatele din Colonii, condamnate la morți violente și accelerate prin penurie sau boli. Sarcina îi oferă femeii o poziție privilegiată, drepturi și vizibilitate, de unde și competiția: „Și-atunci Janine se uită la mine și în colțurile gurii i se ivește umbra unui zâmbet superior. Aruncă o privire spre burta mea plată aflată sub veșmintele roșii, iar aripile îi acoperă fața” (*ibidem*: 40).

Scriitoarea vorbește și despre o inoculare a vinei în caz de eșec; femeia e considerată singura răspunzătoare pentru sterilitate: „Aproape că mi se taie răsufarea, căci a pronunțat un cuvânt interzis: ‘steril’. Acum, nu mai există niciun bărbat steril, cel puțin din punct de vedere oficial. Sunt doar femei fertile și femei sterpe, așa zice legea” (*ibidem*: 82).

Și în romanul lui Orwell, relațiile maritale au ca unic scop reproducerea, și această obligație se traduce în vocabular prin sintagme precum „datoria noastră față de Partid” sau verbe resemantizate „a produce un copil”. În societățile de tip totalitarist, în care Statul reglementează prin lege natalitatea și aservirea femeii în cadrul domestic, avortul este văzut ca o crimă la adresa siguranței naționale. Totodată, Statul urmărește înăbușirea oricărei plăceri fizice, recanalizarea instinctului sexual, exploatarea energiei reprimite:

„Între abstenență și ortodoxia politică era o legătură profundă. Pentru că, altminteri, cum s-ar putea menține exacerbarea obligatorie a fricii, a urii și-a credulității tembele de care Partidul are nevoie la membrii săi? Numai încătușând un instinct puternic și

folosindu-l ca forță motrice. Atracția sexuală era o primejdie pentru Partid și atunci Partidul o puse la lucru în folosul său propriu” (Orwell 2002: 117).

Prin confiscarea propriului trup de către Partid, existența femeii e extrapolată din sfera biologiei, aceasta devenind aservită socialului. Cristina Ispas (2020) denunță o falsă emancipare a societății comuniste și o egalitate de gen de tip discursiv, demagogică, atâta timp cât femeia e nevoită să împace două roluri extenuante, ca factor de producție și de reproducție. Sunt mulți cei care au analizat această presupusă emancipare, necesară reformării ordinii sociale și consolidării noii societăți socialiste, a intereselor acesteia: „Această emancipare a fost socială, nu sexuală, politică, nu individuală, publică, nu privată” (Grünberg 2010: 122).

În practicile de reproducere asistată prezente la Huxley și Zamiatin, deși femeia se poate considera eliberată de funcția maternă, rămâne aservită prin corpul dator să îndeplinească sex-rolul esențial, cel al procreării: „În ceea ce privește minunile medicinei reproductive, acestea riscă să se finalizeze printr-o supunere neașteptată a corpului femeilor, producător de ovule pentru clonajul terapeutic și receptacul al sarcinilor *in vitro*” (Corbin, Courtine, Vigarello 2008: 138). Maternitatea clasică se vede repudiată, iar copiii devin proprietate publică. Explicațiile pe care specialiștii în metodele de reproducere asistată le oferă sunt de ordin psihologic: „Complexele, obsesiile, nevrozile de care suferă adulții își au rădăcinile în trecutul lor familial; părinții care au propriile lor conflicte, certurile și dramele lor sunt compania cea mai puțin dezirabilă pentru copil” (Huxley 2016: 270). Scopul demitizării instinctului matern, blamat pentru carențele sau excesele educative, îl constituie de fapt distrugerea familiei ca spațiu intim, teoretic protejat de intruziuni și control. De aici și agresivitatea propagandei neo-malthusiene, tradusă prin practicile invazive asupra intimității individuale și colective (contracepția, disocierea sexualității și a reproducerii, a sexualității și a căsătoriei, încurajarea celibatului și a independenței femeii), toate necesare schimbării modelului familial clasic.

Legăturile de sânge se rup și individul se vede lipsit de sprijinul grupului primar în care omul învață să funcționeze ca ființă socială, familia. Atomizat, el se cramponează de masă sau de grupuri hibride, capabile să ofere iluzia comuniunii și a dăinuirii prin apartenența la o formă de organizare suprapersonală:

„O asemenea loialitate poate fi așteptată numai de la ființa omnească complet izolată, care, fără niciun fel de legături sociale cu familia, prietenii, tovarășii sau chiar cu simplele cunoștințe capătă senzația de a avea un loc în lume doar din faptul că aparține unei mișcări, că este membru al unui partid” (Arendt 2006: 404).

Scindarea de ordin sentimental și nevoia relațiilor de atașament sincer se văd transmutate într-o formă de apartenență extrem de eclectică: „Singur – adică liber – omul este întotdeauna înfrânt. [...] Dar, dacă reușește să scape de propria lui identitate, dacă se poate contopi cu Partidul în așa fel încât să *fie* Partidul, atunci individul devine atos-puternic și nemuritor” (*ibidem*).

Dar, în ciuda prăpastiei care-i separă pe eroi de predecesori, figura mamei funcționează ca ultim refugiu în momentele de criză existențială, căci „[...] ea este refugiul, somnul; mângâierea mâinilor ei îl cufundă din nou în sânul naturii, bărbatul se lasă dus de marele torent al vieții la fel de liniștit ca în pânțece sau în mormânt” (Beauvoir 2002: 206). În lumea în răspăr din *O mie nouă sute optzeci și patru*, în care toate valorile normalității sunt

perimate, ecoul amintirii mamei apare ca emblemă a tuturor acestor valori (loialitatea, sacrificiul) primind astfel o valoare transpersonală:

„Amintirea mamei lui îi rupea inima pentru că mama murise iubindu-l pe el când el era prea mic și prea egoist ca s-o iubească la rândul lui și pentru că, într-un fel anume – nu-și mai amintea exact în ce fel – se sacrificase pe ea însăși unei concepții despre loialitate, care era totodată personală și imuabilă. Așa ceva era clar că nu mai putea să se întâmple în ziua de azi. Astăzi existau frica, ura și durerea, dar nu mai exista nicio demnitate a sentimentelor, niciun regret profund sau complex” (Orwell 2002: 30).

Mama se dovedește capabilă de a împlânzi însăși moartea, funcționând ca reechilibratoare și securizantă: „Și dacă tradiția vrea ca el să moară strigându-și mama este pentru că, sub privirea maternă, moartea însăși este domesticită, simetrică nașterii, indisolubil legată de orice viață carnală” (Beauvoir 2002: 206). Asimilându-și sfârșitul cu răstignirea unui Christ, D-503 manifestă acut nostalgia comuniunii cu o mamă simbolică, intuită drept singura capabilă să integreze moartea în fluxul existenței:

„Dar nimeni nu aude, nimeni nu aude cum țip eu: salvați-mă de asta – salvați-mă! Dacă aș fi avut o mamă – ca la cei vechi: întocmai: mama mea. Și să nu fiu pentru ea Constructorul *Integralului*, și nici numărul D-503, nici moleculă a Statului Unic, ci o simplă bucată omenească, o bucată din ea însăși – călcată în picioare, strivită, aruncată... Și să bat eu ori să fiu bătut în cuie – poate că e același lucru – pentru ca ea să audă ceea ce nu aude nimeni, pentru ca buzele ei bătrânești, năpădite de crețuri –” (Zamiatin 1991: 158).

O altă aservire încetățenită în ceea ce privește femeia este cea de tip religios. La M. Atwood, credința este cea prin care se inoculează valori sacrificiale, funcționând ca un panaceu pentru convingeri conform cărora sacrificiul este mereu urmat de răsplata de sorginte divină sau posibilitatea ca nașterea pe cale naturală să devină un troc cu divinitatea, o răscumpărare a păcatului originar. Astfel, religia confirmă ordinea socială impusă de statul patriarhal, căci opresiunea exercitată de celălalt sex, prezentată ca fiind de natură divină, devine mai ușor de suportat. Retorica antifeministă ia forma unei repudieri a corporalității feminine, echivalate cu tentația, demonia și cu pedepse binemeritate:

„Ce se mai dădeau în spectacol femeile! Se ungeau cu uleiuri precum friptura pusă la frigare, umblau cu spatel și umerii goi pe stradă, în public; la fel și cu picioarele – nu purtau nici măcar ciorapi. Nu-i de mirare că se întâmplau asemenea lucruri! [...] Astfel de lucruri nu li se întâmplă femeilor de treabă” (Atwood 2017: 75).

Există în *Povestea slujitoarei* numeroase aspecte care țin de universul feminin și de corporal. Promovarea austerității și a sobrietății face din corpul Slujitoarelor un simplu recipient, căruia îi este interzis orice ritual de îngrijire în afara igienei elementare. De aici și oscilații între atracție și dezgust, care traduc de fapt fluctuațiile dintre instinctualitate și pudibonderia inoculată printr-o ideologie agresivă de tip religios:

„A trecut multă vreme de când n-am mai văzut femei purtând fuste atât de scurte. Fustele ajung până sub genunchi, iar de sub ele ies, ostentativ, picioarele aproape goale în ciorapii lor subțiri, purtând pantofi cu tocuri înalte și barete prinse de ele, ca

niște delicate instrumente de tortură. [...] N-au capetele acoperite, iar părul e și el lăsat la vedere, negru și încărcat de erotism. Poartă ruj roșu, care le scoate în evidență interiorul umed al gurilor, ca mângălelele de pe pereții toaletelor, în vremurile de dinainte. [...] Suntem fascinate, dar și dezgustate. Par dezbrăcate. A fost nevoie de atât de puțin timp ca să ne schimbăm părerea despre lucrurile de felul acesta” (*ibidem*: 42)

Expunerea corporalului, văzută ca exhibare, prezintă o caracteristică esențială a corpului, aceea de stindard, oglindă a socialului. În pas cu prefacerile sociale, „interfață a comunicării și interacțiunii cu lumea și cu ceilalți”, corpul ajunge în timp să semnifice mai mult prin semnele suprapuse, artificiale (vestimentație, bijuterii, machiaj), decât prin abilitățile aferente, prin capacitățile cu care a fost înzestrat de natură (Grünberg 2010: 17).

4. Atribute ale feminității și evadarea din sex-roluri

În mod paradoxal, deși stereotipe prin funcția pe care o primesc conform scenariului romanesc, figurile feminine din distopii se singularizează prin refuzul încorsetării în atributele rigide de gen. Glisarea către atipic se va reflecta în spargerea tiparelor, în evadarea din roluri exponențiale: soție, menajeră sau definită de funcția reproducătoare. Și etichetările conforme își pierd valabilitatea, căci eroinele distopiilor nu cunosc fragilitatea. Putem constata chiar o masculinizare a figurilor feminine. Voluntare, mobilizatoare, întreprinzătoare, eroinele lui Orwell, Zamiatin sau Wells răstoarnă raporturile de forță. Noi Eve, acestea preiau inițiativa în raporturile cu bărbații, fiind cele care inoculează morbul revoluționar. Julia îl abordează pe Winston prin manevre riscante și are un întreg arsenal pe care-l pune în mișcare pentru a înșela sistemul. Pe aceleași coordonate, I-330 din *Noi* recurge la tot felul de stratageme și dispune de relații în cadrul unor organizații subversive, menite să saboteze ordinea stabilită.

Dar aceste abilități nu se vor putea manifesta decât în subsidiar, ca subterfugii pentru existența conformă ideologiei totalitariste. În discrepanța dintre figura publică și cea privată se va putea observa o dublă aservire, pe lângă duplicitatea dictată de sex, cea impusă de regimul dictatorial. Conformă cu ideologia, femeia trebuia să fie un model, să reflecte prosperitatea societății, să întărească imaginea pozitivă a acesteia. În viața de zi cu zi, eroinele sunt duplicitare, iar comportamentele conformiste devin de fapt supape, debușuri pentru încălcarea regulilor. Relația clandestină dintre Julia și Winston Smith respinge inițial orice afecțiune, este doar un act de revoltă, de subminare a autorității și omnipotenței Partidului. „Elanul transcendenței”, refuzul ordinii prestabilite se vrea un refuz al naturii și al societății, care o determină pe tânără să rupă bariere, să încalce convenții, de multe ori tot prin forțări care conduc la excentricități și afirmare extravagantă, bravadă.

Femeia care sădește revolta întruchipează disconfortul alterității: „Lui Winston îi displicuse fata asta din primul moment când o văzuse. [...] ori de câte ori fata se afla prin apropierea lui, el simțea, în continuare, o neliniște ciudată care avea în ea și teamă și dușmănie” (Orwell 2002: 13). Și limbajul vulgar al fetei îl contrariază pe puritanul din el, fiind însă o defulare pe care o aprobă. La rândul ei, este percepută de protagonistul romanului *Noi* drept „un termen irațional ireductibil”, capabil să-i dea peste cap existența prozaică și stereotipă. Eroinele vor funcționa astfel ca tentații interzise, ca miraj al emancipării din chingile rigide ale totalitarismului. Pendularea eroilor masculini între ură și atracție reflectă nesiguranța lor, dar și maniheismul decretat ca specific speciei feminine. Caracterul neliniștitor, o proprietate intrinsecă a eternului feminin, derivă din cele două chipuri

disonante, complementare, sub care femeia i se înfățișează bărbatului, inspirându-i atracție și repulsie, în egală măsură:

„Ea este sirena ale cărei cântece îi făceau pe marinari să se izbească de stânci; este Circe, cea care-și preschimba iubiții în animale, ondina care-l atrage pe pescar pe fundul lacurilor. Bărbatul prizonier al farmecelor sale nu mai are voință, nu mai are proiecte, nu mai are viitor; nu mai este cetățean, ci un trup sclav al dorințelor sale, este șters din sânul comunității, închis în momentul prezent, aruncat de colo-colo, pasiv, între tortură și plăcere; vrăjitoarea perversă ridică pasiunea împotriva datoriei, momentul prezent împotriva unității timpului, îl reține pe călător departe de casă, revarsă asupra lui uitarea” (Beauvoir 2002: 198).

Și eroina lui Margaret Atwood nutrește nevoia unei minime schimbări a raporturilor de putere, dar răbufnirile și răzbunările ei se limitează la puterea de atracție pe care femeia o are asupra celuilalt sex:

„Știu că acești bărbați cărora încă nu le este permis să atingă femei se uită după noi când ne îndepărtăm. În loc de asta, ne ating cu privirea, iar eu îmi mișc puțin șoldurile, simțind cum se mișcă în jurul meu fusta roșie și grea. [...] Apoi îmi dau seama că de fapt nu mi-e rușine. Îmi place că am putere asupra lor, puterea unui os asupra unui câine, o putere pasivă, dar reală” (Atwood 2017: 34).

Concluzii

Actant indispensabil existenței și funcționării spațiilor narative, personajul literar trebuie să se conformeze scenariului narativ. Intenționalitatea celui care îi dă viață îi induce un caracter convențional și artificial. La acest tip de convenționalitate, în distopie se adaugă cea a etichetelor conforme din sfera referențialului, în strânsă corelație cu dimensiunea socio-istorică a acestui tip de scriere.

Studiul de mai sus a urmărit redundanța figurilor feminine din câteva distopii reprezentative, redundanță rezultată în egală măsură din tiparele speciei literare și din trăsăturile văzute ca fiind specifice feminității. Totodată, ultimul subcapitol și-a propus să evidențieze desprinderea din sex-rolurile exponențiale pentru femeie și metamorfozarea așazisului sex slab prin dobândirea unor atribute considerate apanajul masculinității.

Surse

- Atwood, Margaret, 2017, *Povestea slujitoarei*, traducere de Diana Marin-Caea, București, Editura Paladin.
- Huxley, Aldous, 2016, *Minunata lume nouă*, traducere de Suzana și Andrei Bantaș, Iași, Editura Polirom.
- Orwell, George, 2002, *O mie nouă sute optzeci și patru*, traducere de Mihnea Gafița, Iași, Editura Polirom.
- Zamiatin, Evgheni, 1991, *Noi*, traducere de Inna Cristea, București, Editura Humanitas.

Referințe

- Arendt, Hannah, 2006, *Originile totalitarismului*, traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu, București, Editura Humanitas.
- Beauvoir, Simone de, 1998, *Al doilea sex*, traducere de Diana Bolcu și Delia Verdeș, București, Editura Univers.
- Neculau, Adrian; Gilles, Ferréol, 1996, *Minoritari, marginali, excluși*, Iași, Editura Polirom.
- Corbin, Alain; Courtine, Jean Jacques; Vigarello, Georges, 2008-2009, *Istoria corpului*, vol. 3, traducere de Simona Manolache, Gina Puică, Muguraș Constantinescu, Giuliano Sfichi, București, Editura Art.
- Grünberg, Laura (coord.), 2010, *Introducere în sociologia corpului*, Iași, Editura Polirom.
- Ispas, Cristina, 2020, „Despre mitul femeii emancipate în comunism”, *Observator cultural*, nr. 1004/ 31 ianuarie (<https://www.observatorcultural.ro/articol/despre-mitul-femeii-emancipate-in-comunism/>).
- Savu, Iuliana, 2011, *Distopia romanescă. Evgheni Zamiatin*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Suleiman, Susan Rubin, 1983, *Le roman à thèse*, Paris, P.U.F.

Scris și corporalitate în romanul *Pupa russa*

Mariana-Dumitra Sandu (Geamănu)
Universitatea din Craiova

1. Introducere

Gheorghe Crăciun, unul dintre cei mai importanți prozatori ai perioadei postbelice, a fost inclus în paradigma postmodernă, atras fiind de textualism și de metafictionalitate. Referitor la faptul că în proza sa textualismul este o realitate incontestabilă, Gheorghe Perian sesiza că:

„prozatorul Gheorghe Crăciun pare să se fi născut textualist așa cum Athena s-a ivit pe lume gata îmbrăcată și înarmată. Spre deosebire de alți scriitori ai generației ‘80 mai puțin severi cu propria lor producție literară, el s-a ferit de la început să arate cititorilor ceva din căutările, etapele sau progresele sale, publicând o carte, romanul *Acte originale / Copii legalizate* (1982) doar atunci când avea o identitate deja constituită. Din această cauză, textualismul nu pare a fi, în cazul său, un punct de sosire, ci un fenomen originar” (Perian 1996:187).

Gheorghe Crăciun a tratat, în studii teoretice, problematica postmodernismului și a avatarurilor sale. Postmodernismul se caracterizează printr-o remarcabilă conștiință de sine a scriitorilor care recuperează o imagine a propriului efort estetic, a propriei personalități, în fond, prin intermediul unei insistente autoanalize. Luciditatea și autoreflexivitatea spulberă mitul “inocenței” și al spontaneității autorului. Acestea devin elemente dominante ale proiectului estetic, constante fundamentale ale demersului literar care-și propune nu doar transcrierea realității exterioare, dar și punerea în valoare a tehnicilor expresive prin care această realitate se lasă radiografiată. *Ficțiune* și *metaficțiune* devin doi termeni ai unei ecuații care devine tot mai importantă, pe măsură ce mitul scriitorului „total” a devenit inactual. Pentru Linda Hutcheon (*Narcissist Narrative: The Metafictional Paradox*), metaficțiunea reprezintă atât o despărțire de tradiția mimetică a romanului, cât și o restructurare a ei. Autoarea consideră că este simplist să spunem că acest tip de ficțiune este sterilă doar pentru că nu are nimic de a face cu viața și afirmă că această conexiune vitală a fost reformulată la un alt nivel, al procesului narării și nu al produsului narativ.

2. *Pupa russa* – roman metafictional

Romanul lui Gheorghe Crăciun focalizează, după principiul păpușii rusești, numele androgin al protagonistei: *Leontina* = bărbatul *Leon* și femeia *Tina*. Autorul folosește diverse strategii prin îmbinarea de voci narative, de registre stilistice și de planuri spațio-temporale. Crăciun consideră că autenticitatea are o semnificație strict subiectivă; ea aspiră la exprimarea într-

un „dialect” personal, impus de senzație, un dialect care să transgreseze nu doar limbajul convențional, ci chiar cuvântul.

În proza lui Gheorghe Crăciun, corporalitatea constituie un reper în relație cu scrisul, asemenea unui balans de forțe inegale. În timp ce litera caută să își adjuce propria corporalitate, corpul nu se lasă transpus în literă. În ambele cazuri, efortul se dovedește futil, deoarece trupul nu va înceta să reprezinte indicibilul, iar litera va dobândi doar forma unei *frumoase fără corp*. Totul este asemenea unui joc, un joc de corporalități, care presupune asumarea unui neconținut efort de luciditate și de (re)valorizare care aparent se manifestă doar în subsidiarul relației corp – literă, totuși, această atitudine fundamentează și animă proza lui Gheorghe Crăciun în ansamblu. Proza acestui scriitor se distinge prin hiperacuitatea simțurilor și prin conștiința propriei corporalități în primul rând. Autorul optzecist notează pe viu, folosindu-se de corp ca de mecanismul unui seismograf care înregistrează undele și intensitatea curenților multipli venind dinspre lume înspre literatură (Andru 1999).

Cel mai flaubertian roman al lui Gheorghe Crăciun, *Pupa russa* se dovedește un „roman necesar”, care umple golurile literaturii române contemporane; scriitorul dă o replică proiectului flaubertian de poetizare a prozei, replică concretizată prin căutare, cizelarea lexicală, sintagmatică și stilistică.

Cartea are la bază, ca niște rădăcini, toate romanele anterioare scrise de autor prin priza la real, autobiografism, laitmotivul „păpușii rusești” ca o variantă a „păpușii de aer”, vitalismul devenit hipersexualizare și ipostaza bovarică (Leontina citește din Flaubert, visează la Rodolphe și își botează fetița cu numele Berta – de care o desparte, ca și pe doamna Bovary, aceeași non-aderență la maternitate).

Pentru o bună înțelegere a romanului, cititorul trebuie să pătrundă în laboratorul de creație din *Trupul știe mai mult. Fals jurnal la Pupa Russa*. Pe lângă notațiile referitoare la modul de realizare a romanului, autorul afirmă că a devenit mai abstract și mai teoretic și că tema corporalității nu mai este punctul central. Scrisul este considerat ca fiind *un produs*, iar limbajul ca *un proces*; corpul este văzut ca un dat, el ține de fizic, nu de metafizic, este cumva la mijloc între cele două, el vorbește despre „corporalitatea restituită prin limbaj” (Crăciun 2006: 21). Ideea este că între limbaj și scris există o anumită incompatibilitate, o anumită incongruență, ceea ce duce la o zădărnice a scrisului și la caracterul său thanatic: „Cel care nu poate fi salvat de scris e corpul” (*ibidem*: 33). Efectul de autenticitate este creat prin încercarea de reepicizare a scriiturii. Crăciun admite că romanul conține mai multe fragmente epice decât și-ar dori, datorită faptului că îl interesează consistența, și nu derularea de evenimente. Consistența vizează discursul și fragmentaritatea lui. Autorul mărturisea: „eu sunt pentru un discurs al dispersiei, care vorbește despre dispersie. Aceasta pentru că trupul e dispersia însăși, procesualitatea” (*ibidem*: 22).

Crăciun își încadra romanul într-o tipologie aparte, retrăgându-l din aria realistă sau postmodernistă, parodică sau ironică. Îl descrie ca „hibrid textual, structurat contrapunctiv”. Scriitorul amintește într-un articol din „Ziarul financiar” despre „lectura creativ-greșită” care, din punctul lui de vedere, presupune „resemantizarea și transformarea influențelor în conformitate cu un nou model estetic al discursului literar sau cu un nou orizont de așteptare al cititorului” (Crăciun 2003).

2.1. Corpul și ficțiunile lui

Corpul deschide o perspectivă particulară de interpretare a literaturii, având în vedere angajarea acestuia în text la trei nivele:

- i) corpul biologic, care traversează vârstele biologice ce marchează trăirile autorului;

ii) corpul ca *alter-ego* se referă la proiecția autorului în personaje și reflectă o anumită tipologie umană, identitate de substituit;

iii) corpul textual, al angajării eului corporal în discurs prin percepția asupra limbii și a segmentării frazelor. Imaginea scriitorului trece în prim plan prin „la mise en scene du corps”. Cel care inițiază ficțiunea literară, în ultimă instanță, este trupul cu fantasmеle lui, cu reducția fenomenologică a realului la memoria propriului corp. Tensiunea vârstei la care autorul a scris este inclusă în scrierea corporeificată. Astfel, scriitura corporală reflectă vârstele autorului ca existențe ciclice, fără a comenta în spiritul criticii pozitivistе opera prin intermediul vieții. Corpurile prezente în narațiune sunt corelative obiective ale unei persoane unice. Ficțiunile din roman sunt imagini ale trupului așa cum se regăsește el – un trup care își trăiește vigoarea vitală, precum și unul care-și presimte moartea, va scrie o poveste asemănătoare celei din romanul în discuție. *Pupa russa* este o demonstrație clară a legăturii indisolubile dintre trup și literă, a coabitării autorului cu opera sa.

2.2. Corpul textual

Pupa Russa este un metatext. Pe lângă povestea liniară despre destinul Leontinei, care cuprinde și inserții referitoare la dubla identitate a personajului, romanul conține și fragmente *Nota auctoris*, care suprapun imaginea metafictională a autorului. Acesta spune că scrie în timp ce cochetează cu cititorul: „Sunt acum în bucătărie și mă gândesc la acest roman” (Crăciun 2007: 70). În plan narativ, au loc mutații care nu privesc doar modificarea persoanei verbului, ci se referă și la o nouă formă de inserție a vocii auctoriale. După ce se adresează cititorului, autorul își îndreaptă atenția către personaj, noul partener de dialog al acestuia:

„Mușc din bucata de pâine unsă cu miere. Încep să mestec și văd: în aer se înalță un deget delicat de femeie, buricul degetului face un gest rapid de iritare și îndepărtează spre ureche firul rebel de păr. [...] cana de lapte e în dreptul buzelor, auzi sorbiturile ei încete, gânditoare. Auzi și vezi. Tu ești acea femeie” (*ibidem*: 71).

Naratorul își redescoperă propria alteritate în Leontina: „Dar cui îi umblă prin cap aceste gânduri, ție sau mie? Mie, desigur, mie și numai mie, pentru că LEONTINA SUNT EU. Eu știu că în carnea fiecărei femei singure se află ascuns un băiat, un bărbat, un domn Leon care se teme de moarte” (*ibidem*: 389).

Ideile din fragmentele *Nota auctoris* dau cheia de lectură a cărții. Acestea reprezintă note de artă poetică și au rolul de a favoriza înțelegerea semnificațiilor gestului de transgresiune experimentală în alt corp – miezul programatic al romanului:

„Îmbătrâneam și într-o bună zi mi-am spus că într-o bună zi n-ar trebui să-mi fie prea greu să ies o vreme din natura mea masculină, cu toate prejudecățile ei, pentru a încerca să aflu ce înseamnă să îmbraci, scriind o carte, pielea celeilalte naturi. Mă gândeam la o carte atât de necruțătoare și directă, încât să mi se facă rușine de toată lumea, mai ales de femeile care m-au cunoscut ca pe un bărbat, tandru și pudic. Iar acum e o zi însoțită de mai și eu am împlinit de mult 40 de ani. Continuu să scriu cartea asta” (*ibidem*: 238).

Polifonia textului este determinată de teoretizarea existenței operei, a autorului, în descrierea obiectelor, a corpurilor, în amestecul de genuri și prin încălcarea regulilor sintaxei. Corpul textual se situează dincolo de gramatică și chiar de semantică, este un corp

dezarticulat, cu o gândire dispersivă. Anularea limitei dintre ficțiune și realitate datorită discursului este cea mai importantă caracteristică a corpului textual. Textualismul distruge lucrurile și le transformă în semne, arată maxima proliferare a limbajului în interiorul textului. Corpul textual conduce către experimentul literar, omul scriptural și relația obsedantă dintre cuvinte și eu (corp). Corpul textual include un corp care cuprinde materia scrisului și un text care funcționează ca un corp, pentru că substanța lui este fenomenalitatea somatică, senzația, memoria, limbajul, mișcarea, vocea, simțurile.

Trebuie lămurit aspectul care a generat interpretări diferite, aparent contradictorii, pornind de la exprimările autorului. Gheorghe Crăciun, aspirant declarat al totalității, susține la sfârșitul romanului *Pupa russa*, într-o pagină olografă: „Nu cred în viziunile cu ambiții totalizante”. Menționată adesea de comentatorii operei sale, aspirația spre totalitate se referă nu doar la integralitatea lumii sau a unui fenomen, nu doar la imaginea ei / lui globală, ci la integralitatea percepției și la interpretarea fragmentelor decupate din realitatea înconjurătoare. Percepția totalizantă aspiră să includă toate „lecturile” posibile în mod utopic, să însușeze toate experiențele perceptive ale lectorului. Listele ample de cuvinte – de conotații ale unui cuvânt, de secvențe sonore libere de sens, inexistente în dicționar, de asociații lexicale întâmplătoare sunt dovada unei irepresibile dorințe de acoperire somatică exhaustivă. Spre exemplu, întâlnim:

- diminutive onomastice expresive: „Leontina! Leontinușa!... Nușa, Tinușa, Tinoaica dracului! [...]. Leontinica, Tina, Leonica, zbânțuita asta de Leonica” sau „O fetiță ca un drac de băiat. Leontinușa, Lenuș, Leonica” (*ibidem*: 26).

- denumirea unor jocuri ale copilăriei: „Șotron, Elastic, Țurcă, Mingea la gaură, Pietricica, De-a uliu’ și găinile, Omu’ negru” (*ibidem*: 26);

-cuvinte cu formă spațială (cele rotunde „umflate ca niște bășici”), care sunt generate de substantivul *cocos*: „COȘCOVIT, CORCOLIT, SORCOVĂ, COȘNIȚĂ, COCOR, CORDON, CORIDOR, ICUSAR, MOGOȘ, GOGOȘ, DODO, BOBOC, BOLOBOC, COC” (*ibidem*: 31);

- invenții lexicale copilărești:

„– Păi tu ai o cocomârză, că eu am un ciupilopiscârț! / – Și eu am un piletancrop cu telescop, na! / – Și ce dacă, nu-mi pasă, că eu am o maracasă și un muzipian chilipitan, și un ciociosiring! / – Te lauzi ca o tâmpită, că eu am un bibilopanisetru și un mimicocor mistrocal și o motobicipicioroangă și o bicipicioroetă și un avipor și un pantozaidier și o buburașcă și... / – Că tu le ai pe toate, proasta dracului! Că io parcă nu am dardelamă pe nâipe, lăpădigă cu măgălimă și pacripaș în fusertaș! / – Mă, da’ cretini mai sunteți, că eu am o rapașută în parașută și o arpașă sub masă și mai am un văr în Mosalia, o soră în Torpugalia și un unchi în Cuburești, să mi-o belești! / – Bă, puțiri-muțiri, bă pișpirică-pipilică, căcățișu-pișu, vrei una” (*ibidem*: 82).

- cuvinte decupate aleatoriu din dicționar: „SAT, SATELIT, SATURAȚIE, SATANISM, SATRAP, SATURNISM, SATISFACȚIE” (*ibidem*: 273);

- cuvinte și sintagme specifice regimului comunist care evocă concentrat discursul puterii, grotescul cult al personalității, realitatea închisorilor: „puncte și numere, marșuri și aplauze, cântece și ovații, târnăcoape, ciocane, baroase, nicovale și seceri, tractoare și buldozere, turnătorii de fontă și galerii, pușcării și combine...” (*ibidem*: 55);

- enciclopedia minunată a ierbiilor, care acoperă mai bine de o pagină, în care Mircea A. Diaconu deslușea un „veritabil imn închinat vegetalului” (Diaconu 2012: 174). Este o parodiare a stilului nominal practicat de Zaharia Stancu:

„Iarbă neagră cu frunza aspră, iarbă udă din care ies aburi, iarbă ca niște cioburi albastre de gheață, iarbă păioasă, iarbă de catifea, iarbă de lână, iarbă înaltă până la umeri în care te pierzi, iarbă subțire de mlădițe crude, iarbă uscată și foșnitoare ca hârtia de ziar, iarbă de zdrențe, iarbă de spini, iarbă deasă în care înoată picioarele tale desculțe, iarbă care-ți urzică pulpele...” (*ibidem*: 263).

Se remarcă și în acest roman fascinația postmodernilor pentru astfel de liste – lexicoane, glosare, dicționare, inventare, cataloage etc., care funcționează asemenea unei enciclopedii. Frecvența acestora în proza optzecistă are semnificații diverse, semnificând în general înclinația pentru lumile neierarhizate, alcătuite din elemente dispuse arbitrar, și implicarea cititorului care poate să le citească liber, ordonându-le într-o variantă proprie și adăugându-le predicatele care lipsesc. În proza lui Gheorghe Crăciun, aceste serigrafii pot semnifica, pe de o parte, nostalgia unor vremuri revoluate, sugerând dorința de evadare, de ieșire dintr-o istorie inconfortabilă, și, pe de altă parte, dorința de comunicare integrală a senzorialității, fiind o marcă a autenticității. Se observă două atitudini divergente față de polisemitism: una de revoltă pentru trădarea sensului originar, și alta de nemulțumire pentru incapacitatea polisemitismului de a surprinde sensurile, în ciuda proliferării incontinate.

2.3. Limba de lemn

Întâlnim în *Pupa russa* inserate zece fragmente de articol ideologizant, care schimbă în totalitate registrul stilistic. Autorul respinge limba de lemn, care nu mai denumește realitatea, ci o suprimă, chiar o transformă în manifest ideologizant. Discursul este reprodus în manieră parodică, varianta limbii de lemn este cea de aparat, limba întâlnită în editoriale și în discursul oficial, dispunerea textului pe coloane face trimitere la modelul jurnalistic, iar cadența frazelor – uneori versificate – îi dezvăluie un caracterul ritualic.

Referitor la sintaxă, toate cele cinci trăsături identificate de Françoise Thom (1993), se regăsesc în text:

- substantivizarea (sacrificarea verbului, a preciziei lui, în favoarea unui echivoc al atemporalității): „sub îndrumarea partidului“, „de strângerea legăturilor cu masele“, „chezășia îndeplinirii marilor sarcini“, „aducerea la cârma țării“, „pentru înfăptuirea fericirii în toată țara“, „participarea masivă, lichidarea rămânerii în urmă, traducerea în viață și creșterea bunăstării” etc. (Crăciun 2007: 63-64);

- absența deicticelor, prin alungarea subiectivității și atemporalității: forma pronominală *eu* a dispărut în favoarea lui *noi*, dar aceasta din urmă nu îndeplinește funcția de deictic, ci este menită să exprime opoziția față de *ei* (dușmanii de clasă), având același referent permanent (unitatea partidului și poporului). Adverbele de timp și de loc – *ieri*, *acum*, *măine*, *aici* – nu sunt folosite ca deictice, ci ca metafore temporale și spațiale care semnifică trecutul, prezentul epocii, viitorul în patria noastră. Ca exemple amintim: „Noi urâm războiul!”, „Noi trăim acum într-o țară liberă”, „Noi ne-am apărat țara cu mari sacrificii” (*ibidem*: 97), „Noi construim socialismul cu poporul și pentru popor”, „Noi am propus. Noi suntem gata”, „Noi am susținut că. Noi am militat” etc. (*ibidem*: 309-310);

- construcțiile impersonale și pasive: „au fost create noi ramuri. S-au obținut succese uriașe” (*ibidem*: 64), „Este necesar să se acționeze”, „Se impune să se acorde o mai mare atenție” (*ibidem*: 309);

- comparativele cărora le lipsește complementul exprimat): „tot mai tare și tot mai des”, „tot mai numeroase, neobosite și nezăgăzuite” „din ce în ce mai mult” „din ce în ce mai deplin”, „tot mai conștientă” (*ibidem*: 259-260);

- imperativul este construit prin formulări care proclamă un dinamism necesar: „Trebuie să se pună capăt cu desăvârșire”, „Noi trebuie să aducem călăuzitorilor geniali ai popoarelor lumii [...] un gând plin de recunoștință și dragoste” (*ibidem*: 65), „Trebuie să facem astfel ca”, „Trebuie să se intensifice activitatea în vederea” (*ibidem*: 308). Leontina, copil fiind, nedumerită de hegemonia, dar și de inconsistența cuvântului *trebuie*, inventariază contexte ale utilizării lui.

Vocabularul limbii de lemn se recunoaște prin sărăcie, preferința pentru unele câmpuri lexicale, redundanță și prin polarizarea sa în funcție de interesele de clasă. Cuvintele își pierd neutralitatea și intră în cadrul opoziției dintre forțele progresiste și cele reacționare în virtutea viziunii maniheiste a ideologiei. Un exemplu în acest caz sunt adjectivele *larg / îngust, înalt / jos, ridicat / scăzut, unilateral / multilateral* etc. Se întâlnește și un fenomen de inversare a valorii pe care o posedă în limba obișnuită. Astfel, cuvinte precum „ură” sau „complot” dobândesc o conotație pozitivă dacă sunt puse în slujba unei cauze „drepte”, precum cea a proletariatului. *Adjectivul de lemn* „își volatilizează literalmente substantivul. [...] sensul cuvintelor este abolit în valoarea inoculată de adjective” (Thom 1993: 50): „victorie istorică”, „interesele vitale”, „lovituri zdrobitoare”, „avântul revoluționar”, „participarea masivă”, „hotărârea supremă”, „cele mai grandioase proiecte” (Crăciun 2007: 64-65), „dăruire muncitorească”, „atașament nezdrcinat”, „hotărâri legendare”, „excepțională însemnătate”, „prețioasele indicații”, „imensele realizări” (*ibidem*: 259-260).

Inventarul de determinanți conține termeni care se aglomerează și care se repetă într-un discurs patetic: *neobosit, însuflăit, fierbinte, înălțător, luminos, ardent, neșarmurit, monolitic, destoinic, vizionar* etc. De asemenea, se evidențiază ubicuitatea termenilor din registrul militar, care conferă discursului, indiferent de domeniu, un efect mobilizator: copiii se află „în luptă cu cartea”, muncitorii sunt „detașament de avangardă” (*ibidem*: 64), „tancul sovietic e un simbol al păcii”, „vă rog să vă aliniați frumos”. „strămoșii noștri daci s-au luptat vitejește cu cotropitorii romani” (*ibidem*: 97-98), „stâlpii de înaltă tensiune stau drepti”, popândăul iese din lan „să se predea” (*ibidem*: 83), „toți se mobilizează” (*ibidem*: 294) „Omul nou se avântă cu pieptul ca un scut” (*ibidem*: 259), se vorbește de apărare, de ofensivă și de cuceriri în numele luptei de clasă.

Noțiunea-cheie în acest limbaj este „a reflecta”, oferind iluzia unei inteligibilități a fenomenelor; accentul de pe existența lor se mută pe interpretare.

Stilul este impersonal, lipsit de imaginație, presărat de metafore uzate, inadecvate, de hiperbole (glorificarea succeselor) și eufemisme (justificarea insucceselor).

Senzația de funcționare în gol, în virtutea unor automatisme, a unei limbi închise în sine. Leontina însăși descrie limba de lemn a aparatului de partid și o face într-un mod admirabil: „seturi de adjective, grămezi de conective, verbe modale, țâțâni gramaticale grosiere, o lume gramaticală și ea, triumfalistă, fasonată, șlefuită, cu punct și virgulă la orice cotitură, cu întrebări și răspunsuri ca în tabelele de logaritmi” (*ibidem*: 194). Este vorba de o analiză precisă, care vine din partea cuiva care utilizează din plin acest limbaj, având în vedere calitatea sa de activist. În alt context, reflecțiile asupra relației limbajului cu lucrurile și oamenii, precum și asupra efectelor, sunt la fel de exacte și sunt puse tot pe seama eroinei care se află într-un moment de depresie:

„Oamenii și cuvintele. Cuvintele și lucrurile. Mici luminițe de sens în mintea ei. La ce-i foloseau? Alienare, înstrăinare, examenele ei de socialism științific, pietriș de vorbe, rugină de propoziții, zgură de sens [...] jeg desprins de pielea frazelor, mătreață, pleavă, coji și murdărie mentală [...] creier frecat cu peria de sârmă a minciunii, spălat în șamponul progresului planificat” (*ibidem*: 181).

În cel de-al zecelea fragment inserat se găsește cea mai dezlănțuită diatribă împotriva limbii de lemn, privită ca o invazie a cuvintelor otrăvite care acoperă ca o plagă întreaga realitate a vieții sub regimul comunist: birourile Puterii, beciurile Securității, spitalele, bisericile, cinematografele, cantinele, cărciumile, locurile de joacă pentru copii, cimitirele, din ziare și radiouri până în intimitatea dormitorului, în școli și grădinițe – este redată și se întinde pe aproape două pagini:

„În Republica Socialistă România cuvintele înebuneau de fericire. O luau razna și se dădeau cu capul de pereți, ieșeau isterizate din dicționare și se pregăteau de paradă. [...] Spărgeau cu ciocul lor ideologic coaja de ou sub care dormeau [...] Putrezeau pe mesele sălilor de ședință în pivnițele de securitate ale poliției politice pe buzele mâncătorilor de rahat. Intrau cu tine în pat și te umpleau de râie. [...] [Cuvântul POPOR] Era bătut cu barosul în pagina de ziar în creierul de gelatină al copiilor de grădiniță [...] [Cuvintele] Intrau în camerele de gazare ale destrăbălării faraonice și explodau acolo până la ultimul om” (*ibidem*: 337-338).

Indignarea este declanșată de existența limbii de aparat și de teroarea pe care o provoacă, de caracterul ei malign. Limba de lemn este un fenomen formal, paralel al existenței, dar și unul insidios care duce la contaminarea limbii obișnuite și, în mod indirect, la paralizarea gândirii.

Pentru descrierea lumii comuniste din *Pupa russa*, cea mai adecvată alegere este utilizarea limbii de lemn. Maniera în care o face Gheorghe Crăciun este una parodică, obținută prin combinarea ostentativă a mărcilor dinstinctive ale acestui tip de limbaj din punct de vedere formal și al conținutului.

Pe baza analizei exemplurilor din acest roman în care este utilizată limba de lemn se pot face două observații:

- a) faptul că limba de lemn are parodia înscrisă în ea însăși, ușor de identificat și azi;
- b) asistăm la deconspirarea parodicului: devoalarea mecanismului de funcționare (automatismul regenerării), patosul, schematismul, golul de conținut.

Parodia s-a aflat de-a lungul timpului în atenția a numeroși cercetători care au îmbogățit succesiv conceptul (V. Șklovski, M. Bahtin, Linda Hutcheon, Gérard Genette, Margaret Rose etc.), în postmodernism spiritul parodic devenind trăsătură fundamentală. Dintre abordările teoretice, în acest context ne interesează mai ales cea a Lindei Hutcheon care vorbește despre existența unei parodii serioase, specificul ei fiind ironia: parodia este „o formă a imitației, dar o imitație caracterizată de inversiune ironică [...] o repetiție cu distanță critică” (Hutcheon 2006: 61). Mai mult, ironia are un rol dublu, ea funcționează „atât ca antifrază, cât și ca strategie evaluativă care implică o anumită atitudine a emițătorului (encoder agent) față de text, o atitudine care, la rândul ei, permite și necesită interpretarea și evaluarea lectorului” (*ibidem*: 61).

Parodia întreține raporturi clare cu ironia în romanul *Pupa russa*, dar și cu satira și grotescul, producându-se efecte comice. Aceste raporturi derivă din sentimentele parodistului față de textul vizat; este vorba de un amestec de revoltă, dispreț, frustrare. Se poate afirma că demersul critic este îndreptat și asupra Leontinei, în calitate de activistă de partid, dar și în calitate de sursă a promovării limbii de lemn. Astfel, Leontinei îi este atribuit discursul parodic, chiar dacă nu în mod explicit prin aceste texte. Decodarea intenției parodice este esențială. În acest caz sunt îndeplinite cele trei etape ale receptării textului parodic: este recunoscută în textul literar prezența unui alt text-țintă; textul parodiat este ușor identificat cu limba de lemn; este identificată diferența între cele două texte, textul parodiat și textul

parodic, chiar dacă nu foarte ușor întotdeauna. Parodistul folosește numeroase procedee retorice, intervenția sa este însă atât de bine mascată uneori, încât senzația lectorului poate fi că textul obținut în urma transformării este cel original, textul-țintă supus parodiei. Parodistul apelează prin inventivitate la strategii diferite în fragmentele date. Spre exemplu, discursul parodic utilizează aceleași metafore și hiperbole uzate, același lexic al limbii de lemn în textul care evocă instaurarea comunismului. Trecerea se produce prin scurtarea enunțurilor, prin timpul verbal – imperfectul înlocuiește perfectul compus al discursului din perioada comunistă despre trecut și prin reinterpretarea unor slogane în mod ironic:

„Pe la ferestre pândeau dușmanii mascați. [...] O femeie își sprijinea pe sân secera. [...] Spicele fremătau de bucurie. Pe nicovală se bătea fierul cald. [...] Regele era o hienă și un șacal. [...] Înfăptuirea depășea închipuirea. Ziarele produceau o lumină măreață și bine controlată. [...] Țăranii se uneau până la urmă și ei, bine legați de mâini. [...] Țara râdea zgribulită la soare” (*ibidem*: 27-28).

Romanul *Pupa russa* utilizează o strategie narativă a textului deconstruit, a fragmentelor suprapuse, asemenea identității personajului. Finalul romanului este sugerat în ultimul fragment *Nota auctoris*:

„Ea e femeia ta, pe care n-ai curajul s-o ucizi. Iei cuvintele bob cu bob și faci din ele un conglomerat de granule, le lași să-ți curgă din palmă ca o dâră de praf de pușcă. Desenezi această linie care se tot închide până face un cerc. Aprinzi chibritul și fugi” (*ibidem*: 322).

Descompunerea romanului în miile de cuvinte care i-au conferit unitate trimite și la posibilitatea unei lecturi fragmentare, din perspectiva lectorului inocent:

„Simți o lovitură în moalele capului. Fața i se schimonosi de durere. [...] Și capul ei frumos de păpușă rusească se sparse în mii de țândări, în mii de senzații și de idei, și cele 143.557 de cuvinte ale acestei cărți se împrăștiară pe suprafața lucrurilor din jur ca resturile unui creier explodat” (*ibidem*: 401).

La nivel metatextual, o ultimă păpușă rusească explodează – cartea însăși – tot un fel de corp care înghite corpul textual sau corpurile vii și, în primul rînd, pe cel al autorului.

Autorul romanului *Pupa Russa* a fost considerat ca aparținând categoriei scriitorilor care contribuie la „afirmarea unei poetici a textualismului românesc” (Simion 1989: 616). Textualismul lui Gheorghe Crăciun este văzut ca fiind un „semn al evaziunii scriitorului din existență”, deoarece prozatorul „avea – și încă cu asupra de măsură – despre ce scrie, dacă ar fi voit într-adevăr: despre experimentul fără precedent, căruia îi era supus omul în această zonă a lumii și care-l transformase într-o specie antropologică nouă” (Podoabă 2004: 178).

Concluzii

În *Istoria critică a literaturii române*, Nicolae Manolescu susținea că „proza lui Crăciun e bogată, deasă de senzații, impresii, imagini. [...] Vecinătatea ochiului și a obiectului conduce la un realism ciclopic, în care detaliile capătă dimensiuni mărite, iar porozitatea textului creează iluzia unor cratere și a altor accidente vulcanice” (Manolescu 2008: 1361).

Am evidențiat în studiul de față că scriitura lui Gheorghe Crăciun este de un mare rafinament datorită culturii sale solide (cultura literară, teoretică și folozofică), reflectată în întreaga sa scriitură, nu numai în *Pupa russa*. Am demonstrat că romanul este o metaficțiune și prin faptul că scriitorul a eliminat diferența dintre spațiul criticii literare și cel al ficțiunii. Autoreflexia a permis inserarea teoriei literare prin intermediul vocii naratoriale care și-a analizat paginile scrise în fragmentele din *Nota auctoris*. Practic, Crăciun și-a transformat cartea într-un laborator de scriitură deschis cititorilor. Una dintre cele mai importante constante ale metaficțiunii este construcția dublă – ficțiune și critică literară. Înțelegerea romanului necesită un cititor instruit, apt să relaționeze nivelurile textului, adnotările și digresiunile auctoriale și să plaseze romanul într-un context literar corespunzător.

Autorul a practicat un discurs parodic, a reușit să atingă problemele complexe ale limbajului și a condus la efecte dramatice în planul existenței prin capacitatea acestuia de a suspenda gândirea. Efectele discursului au vizat încolțirea în mintea receptorului a sâmburelui îndoielii, distanțarea de orice formă de discurs absolutist. Sub o notă comică pe alocuri, acest joc parodic ascunde întrebări tulburătoare despre alienarea individului, în general, într-o lume totalitară, despre condiția umană. Autorul insistă mai mult pe ideea de scriitură care se salvează de la ideologizare și pe identitatea autorului, care uneori se subordonează personajului, decât pe imaginarul românesc. Impresia că echilibrul frazei este perfect și că fiecare cuvânt este așezat la locul lui este dată și de ritmul și intensitatea gândirii scriitorului care nu lasă nimic la voia întâmplării, radiografiind totul în profunzime. *Pupa russa*, numele de păpușă rusească dat romanului în totalitatea sa nu corespunde realității din text, din moment ce ființa de hârtie nu mai este o marionetă, ci, în timp ce textul se construiește pe sine, aproape că își acaparează autorul până la confundarea cu el.

Alexandru Mușina afirmă că „aventura scripturală a lui Gheorghe Crăciun începe cu căutarea unei noi sintaxe – a realității și a refacerii ei în text – și se sfârșește cu explorarea și ficționalizarea singurătății ontologice a omului postmodern. [...] noua sintaxă nu poate lega între ele decât „cuvintele și lucrurile”, cum ar spune Michel Foucault – nu poate înțelege și trăi decât (în) paradoxul numit sintaxa singurătății (Mușina 2012: 60).

Romanul lui Gheorghe Crăciun deconspiră intențiile autorului și cochetează cu cititorul. Gheorghe Crăciun rămâne un scriitor al prozei corporale, poate mai vii decât personajele sale, lucru pe care el însuși l-a declarat.

Surse

- Crăciun, Gheorghe, 2007, *Pupa russa*, ediția a II-a, augmentată. Studiu introductiv de Caius Dobrescu. Dosar de receptare critică, Addenda cu desenele autorului. Postfață de Carmen Mușat. București, Grupul Editorial Art.
- Crăciun, Gheorghe, 2007, *Trupul știe mai mult. Fals jurnal la Pupa russa (1993-2000)*, Pitești, Editura Paralela 45.

Referințe

- Andru, Vasile, 1999, „Proză și modernitate”, *Competiția continuă. Generația '80 în texte teoretice*, coord. Gheorghe Crăciun, Pitești, Editura Paralela 45, 201-206.
- Blanaru, Anamaria, 2014, *Metaficțiunea contemporană – dublă lectură a romanului românesc și spaniol contemporan*, Iași, Editura Adenium.

- Boldea, Iulian, 2018, „Gheorghe Crăciun and the consciousness of literature”, *Mediating Globalization: Identities in Dialogue*, nr. 5, coordonatori Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, Tîrgu-Mureș Editura Arhipelag XXI Press.
- Bucur, Romulus, 2007, „Scris. Corp. Moarte. Despre limbaj la ultimul Gheorghe Crăciun”, *Țara Bârsei (revistă de cultură)*, Brașov, Muzeul „Casa Mureșenilor”, 252-254.
- Cernat, Paul, 2006, „Epură pentru Gheorghe Crăciun”, *Observator cultural*, nr. 329/13.07.2006.
- Georgescu, Cristina-Ruxandra, 2018, „Teoria și practica narațiunii la Gheorghe Crăciun”, *Observator cultural*, nr. 913/9.03.2018.
- Crăciun, Gheorghe, 2000, „Suprimarea prin scris”, *Observator cultural*, nr. 2/07.03.2000.
- Crăciun, Gheorghe, 2000, „Iubire și frumusețe”, *Observator cultural*, nr. 16/13.06.2000.
- Crăciun, Gheorghe, 2000, „Eu – Eul”, *Observator cultural*, nr. 22/25.07.2000.
- Crăciun, Gheorghe, 2002, „Scriu”, *Observator cultural*, nr. 115/07.05.2002.
- Crăciun, Gheorghe, 2007, „Nota Auctoris”, In memoriam, *Observator cultural*, nr. 359/15.02.2007.
- Crăciun, Gheorghe, 2003, „Influența creatoare”, *Ziarul de duminică*, supliment al *Ziarului Financiar*, 20 (151), 30 mai 2003.
- Diaconu, Mircea A., 2012, „Cu Gheorghe Crăciun, despre imnul închinat deșertăciunii”, *Trupul și litera, explorări critice în biografia și opera lui Gheorghe Crăciun*, coord. Andrei Bodiu, Georgeta Moarcăș, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Dinițoiu, Adina, 2007, „Eram niște copii răi”. Interviu inedit cu Gheorghe Crăciun. In memoriam, *Observator cultural*, nr. 358/08.02.2007.
- Dobrescu, Caius, 2007, „Un Bertrand Russell de respirație wagneriană”, prefața la *Pupa russa*, ediția a II-a, București, Grup Editorial Art.
- Hutcheon, Linda, 2006, *A Theory of Parody*, Methuen, 1985, apud Daniela Petroșel, *Retorica parodiei*, București, Ideea Europeană.
- Lefter, Ion Bogdan, 2010, *7 postmoderni: Nedelciu, Crăciun, Müller, Petculescu, Gogea, Danilov, Ghiu*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Manolescu, Nicolae, 2008, *Istoria critică a literaturii române*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Mușat, Carmen, 2010, „Inedit Gheorghe Crăciun”, Remember, *Observator cultural*, nr. 510/28.01.2010.
- Mușina, Alexandru, „Sintaxa singurătății în proza lui Gheorghe Crăciun”, *Observator cultural*, nr. 651/23.11.2012.
- Mușina, Alexandru, 2012, „Șase cuvinte-cheie pentru proza lui Gheorghe Crăciun”, *Trupul și litera – explorări critice în biografia și opera lui Gheorghe Crăciun*, coord. Andrei Bodiu, Georgeta Moarcăș, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință.
- Ninu, Oana Cătălina, „Reprezentări ale corpului în romanele lui Gheorghe Crăciun”, *Observator cultural*, nr. 435/ 2008.
- Perian, Gheorghe, 1996, *Scriitori români postmoderni*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Persăcel (Teodoriuc), Florica, 2015, „Pupa Russa – The novel as the effect and limit of a theoretical fiction”, *Debates on Globalization. Approaching National Identity through Intercultural Dialogue*, 6, editor Iulian Boldea, Tîrgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI Press, 431-438.
- Persăcel (Teodoriuc), Florica, 2014, „Wooden language and parody in *Pupa russa* by Gheorghe Crăciun”, *Globalization and intercultural dialogue: multidisciplinary perspectives*, 1, editor Iulian Boldea, Tîrgu-Mureș, Arhipelag XXI, 1496-1504.
- Podoabă, Virgil, 2004, *Metamorfozele punctului*, Pitești, Editura Paralela 45.

- Purcaru, Alina, 2016, „Gheorghe Crăciun – refuzul jumătăților de măsură”, *Suplimentul de cultură*, nr. 511/1.02.2016.
- Thom, Françoise, 1993, *Limba de lemn*, traducere de Mona Antohi. Studiu introductiv de Sorin Antohi, București, Editura Humanitas.
- Ursa, Mihaela, 2002, *Gheorghe Crăciun (monografie)*, Brașov, Editura Aula.

Resurse web

- Botezatu, Dan, „Gheorghe Crăciun: teoria prozei și proza teoriei” <http://old.unitbv.ro/Portals/31/Sustineri%20de%20doctorat/Rezumate2014/BotezatuDanFilo.pdf> (accesat 20.12.2020).
- Naomi, Ionica, „Trup și literă în opera lui Gheorghe Crăciun”, <http://old.unitbv.ro/Portals/31/Sustineri%20de%20doctorat/Rezumate/IonicaNaomi.pdf> (accesat 14.12.2020).

Nume și poreclă în *Ce e un nume* de Cristina Andone

Mădălina Sandu (Lixăndroiu)

Universitatea din Craiova

1. Introducere

Pentru ca o poveste să atragă atenția unui copil, trebuie să fie captivantă și să îi provoace curiozitatea, însă pentru a-i îmbogăți viața trebuie să îi stimuleze imaginația, să îl ajute să își dezvolte intelectul și să își definească emoțiile, să fie în concordanță cu temerile și aspirațiile lui, să sugereze soluții la problemele care îl frământă. Literatura pentru copii trebuie să se adreseze în același timp tuturor aspectelor personalității unui copil, fără a minimaliza situațiile delicate prin care trece; dimpotrivă, acordându-le toată atenția stimulându-i simultan copilului încrederea în sine și în viitorul său (Bettelheim 2017: 9). Tocmai pentru că deseori viața este derutantă pentru el, copilul are și mai multă nevoie să i se dea șansa de a se înțelege mai bine pe sine în cadrul acestei lumi complete în care trebuie să se integreze. Pentru a realiza acest lucru, copilul trebuie ajutat să găsească un sens rațional în zbuciumul emoțiilor sale, are nevoie de idei referitoare la modul în care ar putea să își controleze eficient forul interior ca bază a unei ordini funcționale. Are nevoie de o educație morală care să îi prezinte avantajele unei conduite morale într-un mod subtil și subînțeles, nu prin noțiuni etice abstracte, ci prin ceea ce îi apare în mod tangibil corect, prin urmare semnificativ pentru el.

Abordând subiecte umane de interes universal, în special cele care preocupă mintea unui copil, poveștile se adresează eului său în formare, încurajându-i dezvoltarea și în același timp eliberându-l de presiunile interioare, inițiază discursul narativ la nivelul psihologic și emoțional la care se află copilul. Ele vorbesc despre presiunile interne severe ale copilului într-un fel pe care acesta îl înțelege inconștient și fără să minimalizeze cele mai serioase conflicte interioare pe care le presupune procesul de creștere, oferă exemple de soluții temporare și permanente unor dificultăți presante. Există un refuz larg răspândit de a le spune copiilor că o mare parte din ceea ce merge prost în viață se datorează chiar propriei noastre naturi – tendința ființelor umane de a se comporta agresiv, antisocial și egocentric, din mânie sau anxietate. În schimb, vrem ca ei să creadă că toți oamenii sunt în mod esențial buni. Copilul are nevoie în primul rând să i se ofere sugestii în formă simbolică despre cum ar putea să se raporteze la aceste situații și cum să crească în siguranță.

2. *Cartea bunătății*

Cartea bunătății de Cristina Andone propune șapte povestioare în ramă cu personaje-copii, victime sau agresori, care se confruntă cu problemele specifice copilăriei trăite în această epocă a vitezei, a competiției, a lipsei compasiunii pentru ceilalți etc. La finalul acestor experiențe, copiii învață ce înseamnă bunătatea și multiplele forme în care o putem exercita. Rama o constituie o poveste cu pitici aflați la capătul curcubeului, „acolo unde apa culorilor

se varsă în pământ”. Pe curcubeu vin niște globuri care conțin dorurile și dorințele copiilor și pe care piticii le duc la îndeplinire. Acestea reprezintă lumea magică a copilăriei în care totul este posibil și în care orice dorință poate fi împlinită. Asta până într-o zi când, în locul globurilor încep să cadă pietre cu „o greutate ca de sac de nisip, ca de sac plin cu pământ ud, ca de sac umplut cu bolovani de râu. Pe o parte, scria cu alb: dor de mama” (Andone 2019: 22). Acest moment marchează schimbarea societății în care copiii încep să rămână fără părinți, plecați pe meleaguri străine pentru un trai mai bun, copiii ignorați de frați, copiii aflați sub presiunea competiției între părinți, copiii-agresori de animale, copiii care etichetează fără a cunoaște etc.

Povestea *Ce e un nume* vorbește despre o fetiță pe nume Lacrima, care avea „două codițe, zece ani și o dorință: să se joace măcar un copil cu ea” (*ibidem*: 39). Lacrima avea pe frunte, pe piept și pe umeri mici pete cafenii, care o transformaseră într-un copil special, diferit de ceilalți. Se așezase în prima bancă de la mijloc, pentru că acolo, credea ea, nimeni nu o putea vedea, dar nici ea nu vedea pe nimeni, doar pe doamna învățătoare, singura care o mângâia și o alinta Lăcrămioara. La auzul numelui ei, colegii Marius și Darius se strâmbă și scot diverse sunete ca și cum ar plânge: „mhuhuhuu...buhuhuuuu...uuu-huh-huuc”. Astfel, acești băieți o ironizează, râd de numele ei, stigmatizând-o, făcându-i pe toți colegii să o trateze la fel și astfel nimeni să nu se joace cu ea. Acest comportament este o formă de *bullying*, prin care băieții devin agresori emoțional, manifestându-și atacul verbal – „îmi vine să plâng...”, „ce trist...ce poate fi mai trist? Ah, da, știu: să ai niște stropi de noroi pe tine. Și să îi ai mereu”; nonverbal: „strâmbându-se cum știa el mai bine” și paraverbal: „se prefăcea că plânge cu sughituri” (*ibidem*: 39). Lacrima nu ripostează, doar se „ascunde” în prima bancă și își imaginează că nimeni nu o vede. Și-a ales un protector, doamna învățătoare, în care își pune toată speranța și în care își găsește puterea de a rezista. Când Doamna se îmbolnăvește, Lacrima e speriată că nu va rezista, iar pe piatra care ajunge la pitici scrie „Aș vrea ca Doamna să se facă bine repede...Aș vrea să nu mă lase singură” (*ibidem*: 40).

Lacrima devine o victimă a sarcasmului colegilor săi, iar singura modalitate prin care încearcă să se ferească de el este să stea în prima bancă, întorcându-le spatele și modelându-și propria lume alcătuită doar din ea și Doamna. Sarcasmul și ironia, deși asemănătoare, diferă prin faptul că sarcasmul are efect asupra sentimentelor, deoarece este folosit pentru a ridiculiza pe cineva, pe când ironia - nu. Afirmațiile sarcastice sunt otrăvitoare, făcând rău comunicării și victimei. Se observă o plăcere în a efectua actul vorbirii încărcat de sarcasm. Uneori are efecte umoristice; ceea ce vor băieții să creeze este un efect umoristic, însă asupra victimei afirmațiile nu au decât un efect de distrugere a stimei de sine, de stigmatizare. Este vorba însă de un umor ostil. Diferit de alte forme de umor, sarcasmul este dăunător. Deoarece remarcile sarcastice exprimă adesea înțepătura otrăvitoare a disprețului, ele pot să submineze relațiile și să dăuneze comunicării. Emițătorii de sarcasm sunt adesea pe deplin conștienți de natura sa dureroasă și agravantă. Sarcasmul provoacă un conflict interpersonal, anume conștientizarea discrepanțelor, a dorințelor incompatibile sau ireconciliabile. Exprimarea sau primirea sarcastică a unei remarci crește o stare conflictuală, însă Lacrima nu dezvoltă acest sentiment, dorința ei cea mare este să se joace măcar un copil cu ea.

3. Bullying-ul și violența de limbaj

Deoarece bullying-ul a devenit un fenomen răspândit în rândul copiilor, la școală sau în cercul de prieteni, literatura pentru copii dezvoltă această temă sub diverse forme, pentru a atrage atenția asupra ei. Copiii sunt învățați cum să reacționeze în astfel de situații, cum să le facă față sau li se prezintă adevărate lecții de viață din care să dezvolte un comportament

empatic față de cei din jur. *Bullying*-ul este definit ca un comportament ostil, de excludere și de luare în derâdere a cuiva, de umilire. Acest comportament este de regulă repetat și intenționat, prin care „agresorul” își intimidează, persecută, rănește „victima” prin diferite forme: verbal (țipete, porecle, sarcasm, insulte, jigniri etc.), fizic (palme, lovituri, îmbrânciri, bătăi), relațional (intimidare, denigrare, izolare, manipulare), *cyberbullying* (trimiterea unor mesaje / imagini pe telefon sau internet pentru a denigra imaginea unei persoane), social (excludere, insulte cu privire la statutul social etc.). Cuvântul *bullying* nu are o traducere exactă în limba română, însă poate fi asociat cu intimidare, terorizare, brutalizare. Nu presupune existența unui conflict bazat pe o problemă reală, ci pe dorința unor persoane de a-și câștiga puterea și autoritatea, punându-i pe alții într-o lumină proastă. *Bullying*-ul are fețe ascunse și se manifestă sub forma a numeroase comportamente, a căror intenție este să provoace suferință. Există lovituri care se văd, răni care pot fi pansate, dar există și lovituri insinuante, răni care nu știu să strige după ajutor. Poreclirea este o formă de *bullying*.

„Spectatorul” sau „martorul” vede fenomenul, dar decide să nu intervină, de cele mai multe ori din frica de a deveni chiar el / ea o victimă. Majoritatea spectatorilor acceptă în mod pasiv, privind și nefăcând nimic. De foarte multe ori, spectatorii pasivi formează audiența agresorului care dorește să obțină atenție și popularitate. Astfel, el este încurajat să continue comportamentul agresiv. Naratorul întâmplării noastre nu ne dezvăluie nimic despre ceilalți copii. Nu știm nici dacă ei încurajează comportamentul, nici dacă adoptă o poziție contrară. Cunoaștem doar efectul produs de actul de poreclire: „copiii o priveau lung și își fereau ochii” (Andone 2019: 39).

Violența de limbaj poate fi interpretată ca o limitare la un anumit tip de discurs, unul îngustat, deturnat: „Limbajul violent este limbajul care încearcă să-și legitimizeze autoritatea prin intensitate, vehemență și impetuositate” (Milică 2011: 33). În literatura de specialitate sunt reținute ca fundamentale două categorii de violență discursivă: 1) violența unor acte de limbaj agresive în sine, precum insulta, înjurătura sau blestemul și 2) violența reprezentată în discurs, transpusă în acte de limbaj al căror potențial agresiv rezidă în capacitatea lor de a instiga, de a demasca, de a amenința (Zafiu 2007: 218).

În analiza violenței discursive trebuie să realizăm deosebirea dintre ceea ce este oportun și ce nu este oportun, în funcție de contextul în care se desfășoară actul de limbaj. Din punct de vedere pragmatic, violența discursivă trebuie corelată cu principiile pragmatice ale comunicării: cooperarea, politețea și relevanța. Cel care utilizează violența de limbaj urmărește discreditarea, destabilizarea receptorului, în favoarea legitimării propriului tipar. Emițătorul limbajului agresiv încalcă și principiul politeții: tactul, generozitatea, modestia, acordul și simpatia, comportamentul său sporind neîncrederea, tensiunea și dușmăniile dintre actorii discursivi. Cine practică violența discursivă este nepolitic, iresponsabil și periculos. Limbajul agresiv este centrat pe desființarea imaginii publice a individului, prin insultă și calomnie: este ridiculizată înfățișarea fizică, se practică umilirea, se atribuie porecle sau se atacă numele, se deformează, generând efecte depreciative (Leech 1983: 104-151).

4. Numele

Pe parcursul procesului comunicativ, participanții la interacțiune determină modificări în lumea înconjurătoare. Obiectele realității capătă nume în urma producerii unui act de vorbire. Actul de vorbire este definit drept cel mai mic segment de comportament verbal performat prin utilizarea limbii în circumstanțe comunicative concrete. În producerea unei secvențe comunicative, locutorul trebuie să aibă în vedere următoarele particularități pragmatice:

„scopul cu care este performat actul de vorbire; relația dintre cuvinte și starea de fapt din lumea reală: starea psihologică exprimată de locutor; relația dintre interlocutori; conținutul propozițional al actului de vorbire; condiționarea actului de vorbire de existența unui cadru instituțional etc.” (Vasilescu 2008 II: 839). Actul de vorbire are următoarea structură: componenta locuționară (enunțul propriu-zis); componenta ilocuționară (intenția comunicativă); componenta perlocuționară (realizarea unor efecte asupra interlocutorului). Una dintre funcțiile fundamentale ale limbajului este aceea de a numi.

Conform clasificării actelor de vorbire ilocuționare a lui Austin, *actul de numire* este un *exercitiv* ce exprimă o decizie „în favoarea sau împotriva unei anumite acțiuni” (Austin 2005: 143). Exercitivele constau în demonstrarea unor influențe sau în exercitarea puterii, având drept consecință, asemeni oricărui act de vorbire, instituirea unei modificări în realitatea alocutorului, provocată de semantica expresiei nominale respective.

Tot în clasa exercitivelor este încadrat și *a boteza*, despre care Austin spune că „ne angajează la ceva” sau „conferă (sau schimbă sau elimină) puteri, drepturi, nume etc.” (Austin 2005: 144). „A boteza” apare la Habermas în clasa actelor de vorbire care „exprimă înfăptuirea de acțiuni reglementate instituțional” alături de *a se căsători*, *a se logodi*, *a blestema*, *a vota* etc. și care „nu țin de universalitățile pragmatice, ci servesc, în sensul mai restrâns, acțiunile verbale” (Habermas 1983: 199). D. Felecan le numește *acte de numire convențională oficială* ce exprimă modalitatea prin care, într-un cadru corespunzător (biserica, primărie), o persoană investită cu autoritatea adecvată (preotul, ofițerul stării civile) trasează – printr-un act verbal sau prin înregistrarea într-un nomenclator – coordonatele spirituale și fizice (apartenența, deopotrivă, la o religie și la o statistică) a nou-născutului (Felecan 2012: 1044).

A da nume este un mod de a stăpâni. Numele clarifică, ordonează, face accesibile locuri, lucruri și mai cu seamă persoane. Când poate să dea nume elementelor lumii, omul capătă un sentiment de stăpân, de „naș”, a cărui autoritate este oficializată prin actul numirii (Ruști 2005: 34-35).

În *Numire și necesitate*, Kripke a propus o teorie cauzală a referinței conform căreia un nume se răspândește ca printr-un lanț, prin vorbe între oameni. Acest lanț începe când un copil primește numele – „botez inițial”, după care numele devine un designator rigid al aceluși individ, asigurându-i identitatea în toate lumile posibile (Kripke 1980: 96-97). În textul supus analizei noastre, numele *Lacrima* apare transmis tot printr-un lanț cauzal, din generație în generație: „Se numea Lacrima. Așa îi spusese tata, după toate Lacrimile din neam (Andone 2019: 39). Doar că personajul nostru nu poate fi identificat cu toate *Lacrimile* care i-au precedat, ceea ce ne face să fim de acord cu opinia lui Gareth Evans, care susține ideea că un nume își poate schimba referința în timp și pledează pentru importanța contextului care poate fi determinant pentru ceea ce se spune (Evans 1973: 194).

De asemenea, numele servește la a desemna un individ în cadrul comunicării, situația schimbându-se în funcție de context, unde numele se poate încărca semantic, atribuind o serie de caracteristici specifice purtătorului. În accepția lui Gouvard, aceste caracteristici constituie un „dosar” ce conține particularități fizice, psihice și morale, ceea ce permite construirea unor reprezentări la nivelul receptorului bazate pe experiența și cunoștințele (subiective) legate de acel nume (Gouvard 1998: 71).

„Dosarul” Lacrimiei este conturat în jurul petelor de pe corp și al semnificațiilor numelui său. *Lacrimă* înseamnă în primul rând tristețe, sentiment pe care îl ironizează colegii când îi aud numele: „mhuhuu...spunea Marius de fiecare dată când auzea pe cineva rostind numele Lacrima. Îmi vine să plâng...”; „ce trist...spunea Darius [...] Ce poate fi mai trist?”

Ah, da, știu: să ai niște stropi de noroi pe tine. Și să îi ai mereu. Buhuuuuuu... Uuuu-huh-huuc, se prefăcea el că plânge cu sughituri” (Andone 2019: 39).

Componentele fundamentale ale unei limbi sunt acele simboluri care sunt bine înțelese de membrii comunității acelei limbi, cu scopul de a permite fiecărui individ să interpreteze orice comunicare ce le conține. Numele proprii apărute în cadrul unei comunicări impun ca acea comunicare să fie interpretată doar de aceia care au habar de anumite circumstanțe ce caracterizează individul desemnat de nume. Această idee este dezvoltată de Kecskemeti, care susține că numele propriu nu este un *semn* sau un *reprezentant* al persoanei într-o situație, ci este un *simbol*. „Numele proprii sunt simboluri care nu aparțin niciunei limbi: ele sunt un corp străin în toate limbile. Sau am putea spune că, în afară de limba vorbită, folosim o limbă a numelor proprii”¹ (Kecskemeti 1952:126).

În *Ce spui după Bună ziua*, Eric Berne preia ideea lui Roger Price din *What Not to Name the Child*, susținând că adesea numele de botez, cel prescurtat, de alint și poreclele care îi sunt aplicate noului-născut constituie un indiciu cu privire la direcția în care părinții vor să se îndrepte copilul. Iar el va trebui să lupte împotriva unor astfel de influențe, care vor continua și sub alte forme, dacă vrea să se elibereze de aluzia evidentă. Berne prezintă patru moduri în care un prenume poate să devină în ton cu scenariul: intenționat, accidental, fără voie și inevitabil. Scenariul intenționat² (cel care se potrivește cazului nostru) presupune a boteza un băiat cu numele tatălui ori o fată cu prenumele mamei și constituie un „act intenționat din partea părinților care-i impune copilului o obligație pe care s-ar putea ca acesta să nu vrea să o îndeplinească sau împotriva căreia să se revolte, astfel că întregul său plan de viață stă sub semnul unei vagi amărăciuni sau a unui resentiment activ” (Berne 2006: 119).

Numele este văzut ca un cod cunoscut de cel care îl emite și înțeles de ce cel numit. Acest cod poate fi asociat cu un secret. Cunoașterea acestui cod îi permite oricărui străin să pătrundă în sfera intimă a individului. În general, un nume avea un sens precis. Numele nu conține doar codul existențial, ci și forța de a izbândi în lume. De aceea, numele exprimă dorința unei situații privilegiate: „Darul Zeilor” (*Teodor*), „Cel Ales” (*Alexandru*) etc. Un nume se impune pentru că a fost purtat de o persoană celebră sau pentru că se leagă de o anumită împrejurare. „Orice nume intră într-o rețea personală, într-o memorie deja „mobilată” cu sensuri și semnificații legate de forma numelui, de împrejurările receptării, de părerea pe care o are receptorul despre purtătorul numelui etc.” (Ruști 2005: 38).

5. Porecla

Antroponimele neconvenționale / neoficiale reprezintă o altă modalitate prin care se realizează apelarea interlocutorului și sunt produsul vorbitorului: el poate decide structura acestora și le poate încărca cu noi semnificații. Daiana Felecan identifică următoarele categorii antroponimice ca produse ale actului de numire neconvențională: porecla, hipocoristicul, supranumele, pseudonimul și *nickname*-ul (Felecan 2012: 1043-1044).

Povestea noastră prezintă o situație aparte: un nume de botez devine poreclă și motiv de agresiune față de cea care îl poartă:

¹Traducerea noastră. În engleză: “Proper names, then, are symbols not belonging to any single language: they are an alien body in all languages. Or we might say that, besides language proper or ‘word-language’, we also use a different kind of language: a ‘name-language’” (Kecskemeti 1952:126).

² Pentru celelalte scenarii, vezi Eric Berne 2006.

„Se numea Lacrima. Așa îi spusese tata, după toate Lacrimile din neam. Doar bunicul îi spunea Lăcrămioara sau, când se grăbea s-o strige de-afară, de la joacă: Mi-oa-raaa!”. „Lăcrămioara, așa îi zicea Doamna, iar fetei îi plăcea nespus. Era numele ei bun de alin și alint” (Andone 2019: 39).

Trecerea de la nume la poreclă o fac băieții, colegii Lacrimiei, care din joacă sau din răutate creează un context favorabil bullying-ului, confirmând afirmațiile Doinei Ruști:

„Cel care cheamă pe nume nu face doar o invitație nevinovată și seducătoare, ci își exercită puterea de a-l înrobi pe cel chemat, pentru că a-i spune numele este ca și cum l-ai lăsa fără apărare, descoperit și neputincios. Atâta timp cât numele este necunoscut, sunt neștiute și coordonatele ființei care îl poartă. Numele de botez reprezintă un cod al ființei astrale, iar cunoașterea numelui face ca insul să fie dezvăluit față de cel care îi știe și îi spune numele: el este cel care îl ia în puterea sa prin cunoaștere” (Ruști, 2005: 36-37).

Poreclirea se naște din necesitatea psihologică și socială de a înlocui un semn comun sau uzat cu unul mai expresiv. Rezultatul poreclirii este porecla. *Noul dicționar universal al limbii române* (2007: 1077) definește porecla ca „un supranume dat, de obicei în bătaie de joc, unei persoane, mai ales în legătură cu o trăsătură caracteristică a aspectului său exterior, a psihicului sau a activității sale”.

A porecli este un act performativ a cărui forță perlocuționară se manifestă prin efectele, urmările stârnite: la nivelul auditoriului provoacă râsul iar la nivelul celui poreclit provoacă umilință, amărăciune. În cazul poreclei putem susține teoria lanțului causal a lui Kripke deoarece aceasta, o dată instituită, este transmisă întregii comunități (în cazul nostru comunitatea școlară) și are aceeași referință ca cea inițială de la care s-a pornit.

Actul de poreclire zugrăvește atitudinea ostilă a poreclitorului față de cel poreclit. În cadrul procesului de poreclire, se pot identifica următoarele instanțe, care se suprapun peste cele specifice numirii oficiale: *poreclitorul*, care va funcționa la fel ca nominatorul din cadrul actului oficial de numire; el decide structura formulei și are libertatea de a crea unități lexicale noi. *Validatorul* este comunitatea, deoarece noile unități lexicale primesc statut de antroponime numai în situația în care o mare parte a membrilor comunității utilizează aceste formule. *Poreclitul*, adică cel care se oferă drept „material” semantic pentru constituirea poreclei. Porecla e mai degrabă diagnosticul parodic prin care cineva pune accent pe slăbiciunea unui seamăn (Paraschivescu 2009: 1). Poreclirea pare a fi un comportament ludic, dar aceasta este instituită de cele mai multe ori cu intenția de a ironiza, de a accentua mai ales însușirile negative ale unei persoane (aspect, defect fizic sau moral, tic verbal, nărav) (Felecan 2012: 221). Când intenția satirică este exacerbată, putem vorbi de poreclă ca formă de agresivitate verbală.

Specificul poreclelor se reflectă și în registrele stilistice caracteristice fiecărei categorii de vârstă (copilărie, preadolescență, adolescență). Stoichițoiu-Ichim (2001: 133) sesizează aspecte definitorii ale adolescenței în ceea ce privește creativitatea lingvistică, susținând că „argoul elevilor și studenților, în general, se caracterizează printr-un pitoresc aparte, în care funcția criptologică este pusă în umbră de creativitatea lingvistică, fantezia și umorul prin care se exprimă spiritul de frondă propriu vârstei”. Varietatea poreclelor este influențată, în mod direct, atât de creativitatea și inspirația poreclitorului, cât și de contextul în care se produce poreclirea (Cristoreanu 2015: 99).

O altă dimensiune esențială care stă, în mod cert, la baza atribuirii de porecle este agresivitatea. Aceasta poate varia de la un ton disprețuitor, ca element paraverbal, la forme verbale directe (insulta) și indirecte (bârfă). Prin prisma gradului de agresivitate, poreclele ar putea fi percepute ca apelative depreciative sau ca insulte. Etichetele atribuite cu scopul de a devaloriza pot fi interpretate ca acte care amenință fața pozitivă, atât a celui poreclit, prin scăderea stimei de sine, cât și pe cea a poreclitorului. Deoarece cadrul în care iau naștere poreclele este informal, elevii se exprimă liber, dau frâu imaginației, creând astfel adevărate „blazoane” onomastice (Milică 2010: 2).

Majoritatea poreclelor persiflează o gamă diversificată de caracteristici fizice, variind de la culoarea părului, forma capului, a urechilor, defecte de vedere, vorbire, aspectul danturii, caracteristici faciale distinctive (paloare, formă, prezența pistruiilor), sau variații ale greutateii corporale (obez, uscățiv, slab), precum și dimensiunea corpului (înalt, scund). Intenția atribuirii oricărei porecle este aceea de exagerare a trăsăturilor care se doresc a fi scoase în evidență, cu scopul de a ridiculiza purtătorul de poreclă. Astfel, exploatând orice anomalie, copiii creează porecle pentru cei din jurul lor, în principal cu scopul de a se distra. În mediul școlar, poreclele sunt percepute în primul rând ca o sursă de amuzament. Preadolescența este o perioadă încă marcată de universul ludic al copilăriei. În funcție de porecla primită, copiii pot fi percepuți pozitiv, ceea ce are ca efect creșterea stimei de sine conferită de către anturaj, sau negativ, determinând izolarea și, implicit, refuzul lor de a se integra în grup, de a coopera (mergând până la autoexcluderea din grup, marginalizarea sau chiar stigmatizarea și, implicit, scăderea stimei de sine). În cazul Lacrimei, pata de pe frunte „ca o felioară de pară”, pata de pe piept „cât un măr mic” și petele de pe umeri, „doi stropi cafenii de parcă o picase o ploaie întunecată” o aduc în centrul atenției colegilor săi care o marginalizează, o fac să-și dorească să nu fie văzută, de aceea se așază în prima bancă de la mijloc „pentru că nimeni nu o putea vedea și nici ea nu vedea pe nimeni” (Andone 2019: 39).

Privind din perspectiva conceptelor „față pozitivă” și „față negativă”¹ (Brown și Levinson 1987), putem afirma că fața pozitivă este amenințată atunci când poreclitul nu își dorește și nici nu își acceptă porecla; în aceste condiții, se schimbă raporturile de putere: fața pozitivă și fața negativă sunt reconsiderate. Lacrimei îi place numele său; ceea ce ea nu-și dorește este ca acest nume să fie motiv de sarcasm pentru colegii săi.

Aureliu Candrea (1895: 7), primul lingvist român care a realizat un studiu serios despre porecle, sublinia că „poporul n-are întotdeauna nevoie de fraze mari spre a arunca cuiva în față năravul sau cusurul ce i-l găsește: un singur cuvânt îi e de ajuns câteodată”. Sunt numeroși cercetătorii care au abordat problema poreclelor din perspectiva funcției de individualizare a persoanelor, prin evidențierea unor defecte fizice sau morale. Poreclele pot fi rezultatul unor necesități antroponimice, cum ar fi individualizarea, sau pot fi rezultatul dorinței de a ironiza. Ele apar ca o necesitate socială și psihologică pentru a descoperi și a indica un individ prin calificativul cel mai distinctiv, prin unul din obiceiurile sale, printr-o trăsătură fizică sau morală sau printr-o întâmplare memorabilă din viața sa (Stan 1957: 44).

În literatura cultă, încă de la *Figaniada* lui Ion Budai Deleanu numele a fost folosit pentru reliefare. Numele poate fi ales pentru a simboliza ceva sau este folosit pentru a satiriza anumite defecte (Radian, Dogaru, 1971: 160). Caracterizarea prin nume a fost folosită și de Nicolae Filimon, Vasile Alecsandri, I. L. Caragiale, Gr. Alexandrescu. Eminescu în

---

¹ Vezi conceptele „politețe pozitivă” și „politețe negativă” în Brown, Levinson (1987).

Luceafărul utilizează numele pentru a defini trecerea personajelor de la o stare la alta, iar Creangă adaugă numelor, poreclele cu încărcătură caracterizatoare (*ibidem*: 160-164).

Poveștile pentru copii care aduc în scenă astfel de situații sunt create tocmai pentru a avertiza cititorii cu privire la aceste forme de agresiune pe care le pot întâlni și de a le expune un model de comportament prin care pot face față. Și, ca în orice poveste în care binele învinge răul, școlarii noștri primesc o lecție. Este vorba însă și despre o lecție care transcende rama textuală și ajunge la cititori: în cursul întâmplărilor intervin piticii, care dau o lecție agresorilor. Ei modifică în catalog numele celor doi băieți și astfel, atunci când pentru câteva zile învățatoarea este înlocuită de o altă învățătoare, aceasta face prezența și-i strigă „Ghiorțailă Șoricilă Darius” și „Miorlăescu Noroilă Marius”. Băieții protestează obraznic atunci când își aud numele și sunt astfel scoși la tablă, unde primesc o problemă care le dă mari bătăi de cap. Își primesc astfel lecția, fiind puși într-o situație ridicolă, devenind ei înșiși victime ale numelor din catalog apărute peste noapte, precum și ale neștiinței lor. Transpirații și murdari de cretă, priveau încruntați la problema pe care nu știau să o rezolve.

„Ja te uită, se miră Doamna când îi privi mai bine. Ce-i pe fața ta, Miorlăilă? Parcă te-a stropit o ploaie verde. Parcă ai plâns cu lacrimi colorate.

Miorlăescu, așa mi-ați zis. Miorlăescu Noroilă, nu Miorlăilă, zise Marius.

Hahaahaaa...hăhăi a râs Darius. Hăhăhăăă...

Ce e, Ghiorțailă? Ce ți se pare de râs? Văd că nu ești nici la jumătatea jumătății problemei, zise Doamna cea nouă” (Andone 2019: 42).

Băieții devin astfel din agresori, victime, suportând rușinea unui nume și râzând unul de celălalt fără a le conveni însă situația. Numele sunt alese de către pitici pentru a ironiza comportamentul băieților la auzul numelui „Lacrima”: „Ghiorțailă”, „Miorlăescu”, iar „Șoricilă” și „Noroilă” fac referire la înfățișarea acestora, tocmai pentru a-i face să trăiască aceeași rușine pe care o simte și fetița.

În acea zi, plecând „spășiți spre casă”, s-au întâlnit cu Lacrima, al cărei nume era din nou rostit și ridiculizat de către alți băieți mai mari. De data asta, Darius și Marius îi iau apărarea fetiței, ca dovadă că și-au învățat lecția.

„Și? Care-i treaba? Credeți că totul pe lume e un nume? Le zise Marius înfuriat.

Da? Așa vi se pare? Zise și Darius, cu pumnii strânși. Așa, așa?” (*ibidem*: 42).

Povestea are un final fericit: în clasă vine o colegă nouă, care devine cea mai bună prietenă a Lacrimiei. De ziua ei îi dăruiește un desen cu flori albe în formă de clopoței – lăcrămioare. Este copilul care aduce în centrul atenției semnificația reală a numelui Lacrima, cea care face referire la floarea albă, cu miros puternic și plăcut ce semnifică gingășia și puritatea. Toți colegii îi urează „la mulți ani”, mai ales doi băieți care pentru o zi avuseseră niște nume ciudate. Povestea are și o morală, „cuvinte de bine” cum le numește autoarea: „Nu pune etichete celor din jur. A fi bun cu ei înseamnă să nu-i judeci după aparențe: o pată pe frunte, un nume” (*ibidem*: 45).

Concluzii

De regulă, numele nu ni-l alegem, îl primim la naștere și îi purtăm povara peste ani. Chiar dacă primim și un „dosar” odată cu el, depinde de noi ce adăugăm și ce eliminăm din acest

„dosar”. În funcție de contextul în care este rostit, numele aduce cu sine noi semnificații, dar lucrul de care trebuie să ținem cont este că numele nu este unul și același cu omul care îl poartă și nu trebuie să fie un criteriu de selecție valorică, nu trebuie să reducă purtătorul la o singură trăsătură distinctivă. Acesta este și subiectul poveștii *Ce e un nume*. Ea face parte din poveștile cu rol terapeutic, care pot oferi o cale de a învinge greutatea, de a ieși din suferință, de a regăsi un sine pierdut. A oferi nu înseamnă neapărat că se prezintă o anumită cale de urmat, ci îndrumă spre găsirea unei soluții proprii, meditănd la propriile probleme. Natura fantastică a acestor povești evidențiază faptul că preocuparea lor nu este aceea de a oferi informații despre lumea exterioară, ci de a releva procese interioare care au loc în fiecare dintre indivizi. Mai mult decât atât, ele oferă exemple de „așa nu” potențialilor agresori, împiedicând astfel manifestarea unor comportamente agresive viitoare.

Surse

Andone, Cristina, 2019, *Cartea bunătății*, București, Editura Univers.

Referințe

- Austin, J. L., 2005, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, traducere din limba engleză de Sorana Corneanu, Pitești, Paralela 45.
- Berne, Eric, 2006, *Ce spui după „Bună ziua?” Psihologia destinului uman*, traducere din limba engleză de Anacaona Mîndrilă, București, Editura Trei.
- Bettelheim, Bruno, 2017, *Psihanaliza basmelor*, București, Editura Univers.
- Candrea, I.-A. 2001 (1895), *Poreclele la români*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.
- Cristoreanu, Corina, 2015, „Poreclele din mediul școlar – între ludic și agresivitate”, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V1928/pdf> (accesat 20 noiembrie 2020).
- Evans, G., & Altham, J. 1973, “The Causal Theory of Names” in *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary Volumes, 47, 187-225. <http://www.jstor.org/stable/4106912> (accesat 10 ianuarie 2021).
- Felecan, Daiana, 2012, „Pragmatica actului de numire personală neconvențională”, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A22591/pdf> (accesat 22 noiembrie 2020).
- Felecan, O. 2012, „Observații referitoare la unele supranume colective din nord-vestul României”, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V935/pdf> (accesat 29 noiembrie 2020).
- Gouvard, Jean Michel, 1998, *La pragmatique. Outils pour l'analyse littéraire*, Paris, Armand Collin.
- Habermas, Jürgen, 1983, *Cunoaștere și comunicare*, traducere, prefață și îngrijirea versiunii în limba română de Andrei Marga, București, Editura Politică.
- Keckskemeti, Paul, 1952, *Meaning, Communication, and Value*, Chicago, Illinois, The University of Chicago Press.
- Kripke, Saul A., 1980, *Naming and Necessity*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

- Milică, Ioan, 2011, „Violența de limbaj în discursul politic actual”, *Sfera politicii*, 10 (164), 32-41 <https://www.researchgate.net/publication/312627498> (accesat 27 noiembrie 2020).
- Paraschivescu, Radu, 2009, *Dintre sute de clișee: așchii dintr-o limbă tare*, București, Editura Humanitas.
- Radian, Sanda, Dogaru, Venera, 1971, *Sinteze de istorie a literaturii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Ruști, Doina, 2005, *Mesajul subliminal în comunicarea actuală*, București, Editura Tritonic.
- Stan, Aurelia, 1957, „Porecle și supranume în Valea Bistriței”, *LR*, VI (5), 42-48.
- Stoichițoiu-Ichim, Adriana, 2001, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, București, Editura All.
- Vasilescu, Andra, 2008, „Dialogul”, în Valeria Guțu-Romalo (coord.), *Gramatica limbii române (GALR)*, vol II, *Enunțul*, Tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 819-858.
- Zafiu, Rodica, 2007, *Limbaj și politică*, București, Editura Universității din București.

L'écrivain, personnalité sous le miroir de l'autotélisme

Ana-Maria Stănilă
Université de Craiova

1. Introduction

Écrire c'est une mission, une condition que l'auteur assume. Il envisage l'écriture par rapport à soi et aux autres, étant responsable pour ses actes intellectuels. Un écrivain peut être analysé de plusieurs aspects : le côté humain et le côté professionnel ou par son œuvre, effet de son existence créatrice. Être créateur de littérature devient vite une mission. Pour accomplir cette tâche, il acquiert la qualité d'auteur, « une qualité dépendante » (Faultrier-Travers 1993 : 63), conséquence de ses pensées matérialisées en œuvres.

Comme dans le cas des autres créateurs d'art, l'auteur représente le résultat d'un processus de métamorphose et de mélange de ces deux angles qui, au départ, ont un point commun, pour suivre après chacun sa trajectoire en fonction des centres d'intérêt abordés différemment. Faisant partie de la grande famille des artistes, les écrivains sont des artisans en métier du mot, du langage, de la spiritualité. Alors, ils deviennent intéressés de créer pour eux et pour les autres. Les tentatives artistiques à l'aide desquelles on essaie de résoudre des problèmes ou de répondre à des questions de type existentialiste – qui, au fil du temps, ont suscité la curiosité des êtres humains – témoignent d'un esprit autotélique, caractéristique qu'on peut facilement attribuer à un écrivain. Bien sûr, c'est un trait qui n'ennoblit qu'une partie des créateurs et cela se voit à travers leurs œuvres. L'auteur autotélique organise ses idées de manière active et pratique pour donner du poids à ses démarches littéraires, insufflant au lecteur son désir de l'*aider*. Il écrit ayant « un intérêt désintéressé » (Csikszentmihályi 2004 : 106) dans tout ce qu'il entreprend.

2. Autour du mot *autotélisme*

Composé de deux racines qui viennent du grec : *autos* – « soi-même » et *telos* – « but », le mot *autotélisme* renvoie, comme sens de base, à un processus entrepris sans autre but que lui-même. La signification du terme comme emphase sur l'exclusion des autres – si l'on considère la première partie du mot : *auto* – englobe son sens primordial qui n'a pas de référence exacte à l'identité de la personne ou à l'origine de l'action. Toutefois, l'autotélisme s'applique à l'humain et au non humain abstrait. Un homme, un créateur littéraire en notre cas, peut avoir cette vertu et devenir un écrivain autotélique. Ses créations, fruit de son travail d'érudition, lui procurent une grande satisfaction personnelle. En ce cas, son activité créatrice devient activité autotélique.

D'une autre perspective, en ce qui concerne sa signification, le terme *autotélisme* équivaut à *bénéfactif* et alors, on fait référence à l'entité qui jouit du résultat de l'action autotélique. En linguistique, le bénéfactif c'est un trait grammatical à rôle sémantique utilisé

pour qu'une entité en prenne bénéfice. Comme cas grammatical, le terme exprime, à l'aide de la préposition *pour*, le bénéficiaire de la situation : *Je le fais pour toi*. De ce point de vue, si ces deux notions sont apparentées, l'objectif de l'action autotélique est accompli lorsque la personne à laquelle elle s'adresse en tire profit : *Je le fais pour moi*. Si on regarde plus loin, l'autobénéfactif englobe l'agent et le bénéficiaire en une seule personne, donc sa signification renvoie à soi-même comme dans le cas du mot autotélisme où le préfixe *auto-* désigne une action, un phénomène qui a son origine en lui-même.

Auto- a comme correspondant *soi* ou *soi-même*. *Soi*, c'est le terme lié à la personnalité de chacun, à la propre personne, vu comme partie déterminante du psychique et ayant un rôle primordial dans l'organisation de la personnalité et des relations avec les autres. Le *soi autotélique* est dérivé du *surmoi* psychologique de Freud, c'est-à-dire, cette côté de la personnalité qui agit comme moyen de défense contre les impulsions, les censurant. Ce qui ne fait pas de mal, fait du bien et conforte, plaçant le *moi* au centre des actions comme dans le cas de l'autotélisme : « Il n'y a pas de mal à se faire du bien » (Petit-Senn 1846 : 134).

Il est important de préciser que le terme *autotélisme*, se comportant comme la plupart des lexies nominales préfixées par *auto-*, n'a pas de dérivé verbal et « n'entre dans une phrase que par le biais du verbe support » (Dugas 1992 : 22). Voilà de nouveau l'incidence du bénéfactif ayant d'importance sur l'abondance des pronoms réfléchis ou possessifs (*se / soi-même*) qui accompagnent le verbe. Alors, c'est le factitif (*faire quelque chose pour soi*) qui entre en scène, comme aspect du verbe qui aide à construire le sens de la phrase.

Quant à la deuxième partie du mot – *telos* en grec et *but* en français – elle complète le sens du premier mot *auto-* et induit la cible qui représente, en fait, l'objectif individualiste de l'action. Dans cette composition (*auto* et *telos*) devenue un tout-unitaire, le but a une trajectoire précise : soi-même. Attribué aux notions abstraites liées à la personnalité humaine, le sens du mot *but* peut acquérir deux valences : les préoccupations, les intentions d'une personne et les résultats escomptés, qui ont atteint ou non les objectifs proposés initialement.

Dans la structure du mot *autotélisme*, la motivation comme atteinte du but, réside uniquement dans les processus dédiés au plaisir personnel, ces actions-là qui conduisent à un état mental désiré. Toute l'énergie de la personne autotélique est guidée vers la motivation qui, à son tour, aboutit à un état psychologique de béatitude. Pour y arriver, la personne en cause doit aussi contrôler ses comportements. L'existence d'un stimulus positif ou l'induction d'un état propice assurent le succès de l'action autotélique.

Comme notion métaphysique, le but, la motivation en conception existentialiste, part de la recherche des causes primaires pour aboutir à la connaissance rationnelle de l'être en tant qu'être. Ainsi, l'autotélisme sert d'outil pour que la personne à laquelle on attribue cette qualité se découvre en *imposteur du bonheur*. « Il n'y a personne qui ne désire se rendre heureux ; mais plusieurs n'en savent pas le moyen », disait Descartes, grand philosophe français, devenu célèbre grâce à son *cogito* : *Je pense, donc je suis*. En partant de cette idée, on peut dire que la personne autotélique affirme la certitude sur sa propre existence se construisant un monde pour soi-même.

Dans la vie quotidienne, l'interprétation du mot *autotélisme* s'explique par l'accomplissement des activités au but précis de procurer du bonheur à la personne qui les entreprend. Abraham Lincoln, homme politique et président des États-Unis, affirmait « Quand je fais du bien, je me sens bien. » Donc, c'est l'autotélisme qui se trouve à la base de « sa religion », parce que *faire du bien* c'est la condition intrinsèque de *se sentir bien*. Voilà les valences d'un personnage autotélique.

3. L'autotélisme et la personnalité de l'écrivain – connexions

Pour pouvoir parler d'écrivain autotélique, on doit comprendre sa personnalité, le stimulus auquel il réagit pour atteindre des états psychiques supérieurs. Une telle personne doit avoir quelques caractéristiques pour devenir autotélique. Ses attitudes et ses comportements convergent dans des sentiments propres, éprouvés à travers des expériences vécues. Alors, on profite de bons moments de la vie pour alimenter les rêves, les désirs et se procurer de contentement personnel.

Comme écrivain c'est plus facile de devenir autotélique parce qu'il imagine des situations propices et se place dans des endroits où il peut se sentir heureux. Il crée à l'aide des processus psychiques liés aux activités qui ont à la base la fantaisie créatrice :

« Il se proclame lui-même héritier d'une modernité de prestige, qui cultive une démarche autotélique plutôt que des illusions révérencielles et croit d'avantage aux programmes d'application qu'au souffles de l'inspiration. Voilà une façon plaisante d'affirmer la primauté du travail d'écriture sur l'anecdote biographique » (Blanckeman 2008 : 67).

L'écriture peut être, à son tour, autotélique lorsque l'auteur y enferme le monde idéal qu'il imagine pour s'en servir après. C'est le moment où l'écriture devient opportuniste, s'adaptant aux fonctions de la littérature de sorte que son créateur en tire bénéfice. L'empreinte de la personnalité de l'auteur est la touche d'originalité qu'on rencontre dans les œuvres. On peut entrevoir la tendance vers l'autotélisme quand on rencontre des passages dédiés uniquement au plaisir de l'écrivain. Ici, il y a une sorte de contradiction parce qu'un auteur doit écrire aussi pour plaire aux lecteurs ou, de plus, pour les instruire. « On ne doit parler, on ne doit écrire que pour l'instruction » (La Bruyère 1693 : 381).

Certains penseurs disent que les écrivains sont autotéliques par définition « Les individus créatifs sont généralement autotéliques [...] et c'est parce qu'ils disposent d'un surplus d'énergie psychique à investir dans des choses apparemment triviales qu'ils font des découvertes » (Csikszentmihalyi 2005 : 157). Ce sont les états psychiques qui jouent un rôle déterminant dans l'activité d'un créateur autotélique. À cet égard, Freud (1988 : 207) affirmait « [...] aucune représentation physiologique, aucun procès chimique ne peut nous procurer une idée de leur essence » (*ibidem* : 207).

Un écrivain mène une double existence : la vie personnelle et la vie professionnelle. Parfois, ces deux mondes interagissent et il résulte un mélange intéressant où la personnalité se connecte à l'intellect. Alors, toutes les facettes de la personnalité sont mises au service de l'écriture. L'autotélisme apparaît lorsque la sincérité et l'émotion rejettent le ridicule, il n'y a rien de pathétique mais de mélancolique et de nostalgique. On a peur des différences comme si elles menaçaient le conscient et on continue de rechercher des libertés spirituelles qui assurent la jouissance et l'équilibre personnel.

Il y a, bien sûr, des érudits qui vivent seulement pour créer et pour apporter quelque chose de nouveau sur la toile des littératures. Leur autotélisme est sincère et assumé et les transforme en solitaires. C'est le moment où la question rhétorique d'Eugène Ionesco (1977 : 45) : « Suis-je seul ? Est-ce qu'il y a des solitaires ? », prend du sens. Dédit-on que les écrivains autotéliques représentent une minorité ? On retrouve la réponse à cette question toujours dans les *Antidotes* de Ionesco :

« Nous ne sommes donc pas seules. Je dis cela pour encourager les solitaires, c'est-à-dire ceux qui se sentent égarés dans leur milieu. Mais alors, si les solitaires sont nombreux, s'il y a peut-être même une majorité de solitaires, cette majorité a-t-elle toujours raison ? Cette pensée me donne le vertige » (*ibidem* : 45).

Attribuer la notion d'« autotélisme » à quelqu'un et surtout à un écrivain ou dénommer une activité pour autotélique n'acquiert seulement le sens de concept mais aussi une grande importance pour la conduite et la discipline personnelles. Toutefois, rarement rencontré, ce terme est lié à la notion de bonheur dans la vie privée et de satisfaction dans la vie professionnelle.

4. Autotélisme et littérature

On a établi que, dans la littérature, tout comme dans la psychologie, « autotélique » fait référence à des activités qui sont leur propre raison d'exister et de s'accomplir. Le but de l'écriture autotélique ne sert qu'à la littérature même et non pas d'instrument pour un autre fin. En ce sens, un texte autotélique est implicitement littéraire. Alors, les journaux personnels de grands écrivains, écrits en parallèle de leurs œuvres, ne sont pas de textes littéraires parce qu'ils ont été rédigés dans un autre but que celui de la littérature, bien qu'ils aient une grande valeur artistique, reconnue aussi par les générations qui les ont suivis. Il en est de même pour leurs correspondances.

L'autotélisme renvoie à une qualité exacte qui ne se retrouve pas dans ce type d'écriture parce que la finalité de la littérature c'est d'être de la littérature :

« Donc un texte serait littéraire, une voix serait musique, un objet serait *d'art* s'il a été conçu pour être cela et non pour une utilité extérieure. Cela peut sembler un raisonnement circulaire, mais voilà, c'est exactement le sens du mot *autotélique*. En somme, l'art, la littérature, sont des activités autotéliques : elles sont entreprises pour elles-mêmes, pour l'expérience qu'elles procurent » (Boutet 2011 : 1).

Ces journaux ont constitué un complètement aux œuvres des écrivains, un prolongement de leurs réflexions et apportent au premier plan les points forts de leurs pensées. Voilà quelques auteurs qui ont tenu un tel journal : les grands écrivains français Baudelaire et Stendhal, l'essayiste et philosophe français – Roland Barthes, l'écrivain polonais – Witold Gombrowicz, Hervé Guibert – écrivain et photographe français, Franz Kafka – auteur qui a écrit en allemand, Virginia Woolf – écrivaine anglaise de son vrai nom, Adeline Virginia Stephen. Parmi les personnalités roumaines on peut citer : Titu Maiorescu, Eugen Lovinescu, Octavian Goga et Liviu Rebreanu, auxquels s'ajoutent les écrivains contemporains Paul Goma (mort en mars 2020 en France), Monica Lovinescu (morte en 2008 à Paris), ces deux derniers faisant partie des écrivains diasporiques de France.

En littérature, comme définition, l'autotélisme est la satisfaction que l'écrit procure aux créateurs, liée au plaisir que ceux-ci éprouvent à le faire. Parce qu'ils aiment jouer avec les mots, le résultat de leur activité créatrice est la source primordiale de satisfaction pour les écrivains autotéliques. Ceux-ci n'attendent pas de récompense immédiate à leur travail, ni la reconnaissance ou l'admiration des lecteurs. Ils se contentent du plaisir que l'écrit leur produit. Pour eux, ce travail devient loisir.

Les écrivains font partie des personnes qui ont la capacité de s'approfondir dans une action, d'y investir du talent, sans attendre rien du monde extérieur. C'est pour cela qu'on peut leur attribuer la qualité d'autotéliques. Ils ne sont pas contraints, mais contents de faire ce type d'activité. Pour eux, c'est une condition clé dans la réalisation personnelle.

Activité de loisir au début, l'écrit devient création et profession. Les créateurs littéraires aiment le pratiquer pour le plaisir, premièrement et pour l'importance de le faire deuxièmement. Évidemment, l'activité autotélique peut avoir un but et elle peut servir à quelqu'un ou à quelque chose. Son caractère autotélique réside dans la condition que ces auteurs aiment la faire en tant que telle. Y renoncer signifie être déçus parce qu'ils s'y retrouvent. Un écrivain adore ce travail qui l'absorbe jour et nuit.

Donc, les écrivains sont des personnalités autotéliques parce qu'ils s'investissent dans des activités autotéliques. Selon Csikszentmihalyi, l'activité autotélique a le grand mérite d'augmenter l'énergie qu'on dépose à l'accomplir et de fournir la force pour surmonter tout obstacle. Le créateur autotélique résonne avec son monde intérieur et maintient l'harmonie qu'il a tant besoin pour créer.

Conclusion

Dans cet article, je me suis proposé d'analyser le sens du terme *autotélisme* et de son dérivé adjectival *autotélique* en tant que caractéristique attribuée à un écrivain et à son œuvre.

En partant de l'étymologie du mot, tout en expliquant les deux parties qui le composent et qui s'unifient se complétant l'un l'autre, on arrive à des significations plus complexes qui trahissent des influences de type existentialiste.

Tout ce parcours aboutit au remplissage d'une fresque qui va illustrer le portrait de l'auteur littéraire vu comme être qui incarne les qualités que ce mot diffuse. Après, l'écrivain autotélique imprime ce trait à sa création. À son tour, celle-ci fait preuve d'une sorte de béatitude et de satisfaction empruntées à l'érudit. Elle devient un outil créé pour que l'humanité s'en serve et que l'homme devienne meilleur.

L'œuvre autotélique témoigne de l'originalité n'étant altérée par aucune forme de distraction. L'auteur autotélique regarde son image réfléchie dans son œuvre et il est content du résultat que ce miroir magique lui montre. Au sens contraire, il sent qu'il n'a pas accompli sa mission dans ce monde et alors il doit recommencer et trouver sa place au cœur de l'universalité. Son côté autotélique l'aidera dans ses démarches.

Références

- Blanckeman, Bruno, 2008, *L'écrivain marche sur le papier, Une étude du Hérisson*, Éditeur Société Roman 20-50, 2 (46), 67-76. <https://www.cairn-int.info/revue-roman2050-2008-2-page-67.htm> (consulté le 13 octobre 2020).
- Boutet, Danielle, 2011, « Autotélisme, autotélique – une définition », le site de recherche Récits d'artistes, l'Université de Québec, (consulté le 16 octobre 2020) <http://recitsdartistes.org/danielle-boutet-autotelisme-autotelique-une-definition/>
- Csikszentmihályi, Mihaly, 2004, *Vivre : la psychologie du bonheur*, Paris, Éditions Robert Laffont.
- Csikszentmihályi, Mihaly, 2005, *Mieux vivre : en maîtrisant votre énergie psychique*, Paris, Éditions Robert Laffont.

- Dugas, André, 1992, « Le préfixe auto- » [article], *La productivité lexicale*, Montréal, Université du Québec, https://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_1992_num_96_1_5778, (consulté le 11 octobre 2020).
- Faultrier-Travers, Sandra de, 1993, *Le droit d'auteur dans l'édition*, Paris, Imprimerie Nationale.
- Freud, Sigmund, 1988, *Œuvres complètes, Vol. XIII – Psychanalyse*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Ionesco, Eugène, 1977, *Antidotes*, Paris, Gallimard.
- La Bruyère, Jean de, 1693, *Préface des Caractères*, Discours de réception à L'Académie Française, Collection Essais / Critiques, In Libro Veritas.
- Petit-Senn, Jean-Antoine, 1846, *Bluettes et boutades*, deuxième édition, Paris, Librairie de Michel Lévy Frères.

Identity and Alterity in *Bengal Nights* by Mircea Eliade

Marinică Tiberiu Șchiopu
University of Craiova

1. Introduction: The oscillation between identity and alterity

The entire life of a human being represents a constant contact and exchange with the others, either material or spiritual. Thus, the perpetual oscillation between the Self and the Other, from Identity to Alterity and vice-versa, represents one of the most suggestive metaphors of life. As social animals, humans cannot live alone, they tend to gather in communities and share their happy and sad events. Even in the spiritual practices, the Other has paramount importance, for instance, in Buddhism, one needs the presence of others in order to practise compassion or tolerance, as the Nalanda master Śāntideva (8th century CE) said in *Bodhisattvacaryāvatāra (A Guide to the Bodhisattva Way of Life)*: “Therefore, to the extent that I protect myself from disparagement, so shall I generate a spirit of protection and a spirit of compassion toward others” (Śāntideva 1997: 103).

Nowadays, more than ever, human interactions are so intense that one cannot imagine the world without inter-human and intercultural dialogue. Globalization is the main feature of our contemporary society, the “global village”, in McLuhan’s words (McLuhan 1962: 31) is continuously expanding. The benefits of this process are obvious but what is the future of globalization? Manfred B. Steger listed several “signs” of the fight against this phenomenon, in *Globalization: A Very Short Introduction*:

“On first thought, it seems highly implausible that even an expanding ‘war on terrorism’ could stop, or slow down, such a powerful set of social processes as globalization. Yet, there are already some early warning signs. More intense border controls and security measures at the world’s major air and seaports have made travel and international trade more cumbersome. Calls for tightening national borders and maintaining sharp cultural divisions can be heard more frequently in public discourse. Belligerent patriotic sentiments are on display all over the world” (Steger 2003: 131).

Globalization cannot be stopped but each individual should preserve his / her own ethnic or national profile, paying special attention to culture and language. Thus, it is preferable to cultivate the diversity in the globalized society by respecting Other’s culture, language and religion. The mutual respect is the *sine qua non* condition for a peaceful world.

This paper aims at offering a new perspective on Eliade’s novel *Bengal Nights* by analyzing it with the instruments of narratology, the theory of interculturality, intertextuality and imagology. The main target of the essay is to reveal the way Mircea Eliade conceived the intercultural dialogue between East and West in this autobiographical piece of fiction. Another important aspect that I intend to clarify is the way in which intertextual figures contribute to the cultural exchange between Orient and Occident in the analysed novel.

2. The Intercultural dialogue in *Bengal Nights*

Bengal Nights (1933) is an exotic novel written by the Romanian historian of religions and writer Mircea Eliade in the interwar period, as a consequence of his experience in India (he was granted a scholarship to study Indian philosophy and yoga and lived there between 1929-1931). The book was originally entitled *Maitreyi* (the name of the heroine) and focused on the love story of the European engineer Alain (the author “disguised” himself using this name and another profession in the novel¹) and the elder daughter of Professor Surendranath Dasgupta (Narendra Sen here).

The narrator and the hero are one and the same; thus, the text is an autodiegetic novel in which the author introduced some features of a diary. After a bad illness, Alain is invited by the Indian engineer Narendra Sen (Prof. Dasgupta) to live in his house in Calcutta. The engineer fell in love with Maitreyi, the elder daughter of Sen, though at first, he found her ugly: “On catching sight of her, a strange tremor went through me, accompanied by a curious feeling of contempt. I thought her ugly, with eyes that were too large and too black, thick and curling lips and the powerful chest of a Bengali maiden who had developed too quickly” (Eliade 1993: 1). Their relationship is gradually evolving and Alain wants to marry Maitreyi but when Chabu, Maitreyi’s younger sister, uncovers their love to their parents, Narendra Sen banishes the young man and, after a while, convinces his daughter to marry an Indian.

The author recycled some of his favourite themes in this novel, for instance, the complementary character of the sacred and the profane, and the sublimity generated “is related to the sacralised cosmos that *homo religiosus* designed” (Schiopu 2020: 85):

“She spoke to the water, to the star-filled sky, to the forest, to the earth. She pressed the grass hard with her clenched fists, which held the ring and made her vow: ‘I swear by you, Earth, that I will be Alain’s and his alone. I will grow in him, like the earth grows in you. As you wait for rain, I will wait for him and his body will be like the rays of the sun to me. I swear in your presence that our union will be fertile, because I love him from my own free will. Let none of the harm that comes, if it comes, fall on him but on me alone, who chose him. You listen to me, Mama Earth, and you tell me the truth. If I am dear to you as you are to me, this moment, with my hand, with the ring, give me the strength to love him forever, to give him a joy that others do not know, a life full of richness and joy” (Eliade 1993: 108).

Alain is witnessing the scene with astonishment, as this is one of his first encounters with the Indian spirituality, a system which is totally different from the Judeo-Christian religious tradition.

Eliade inserted some stereotypes about Indians in *Bengal Nights*, one of the most racist paragraphs in the book is the following: “Really, Alain, how could you fall for a Bengali? They’re disgusting. I was born here, I know these women better than you do. They are dirty – and there’s nothing doing, believe me, no question of love! That girl will never look at you!” (*ibidem*: 2). Harold’s remark is even more damnatory as he is an Anglo-Indian. Though British have condemned the cast system as backward and iniquitous, they continuously looked down on Indians and considered them inferior. This kind of racist thinking is the basis of mistreating the servants, as Harold used to do:

---

¹ Mihaela Gligor emphasized the autobiographical dimension of *Bengal Nights*: “The story contains extensive autobiographical passages [...]” (Gligor 2016: 34).

“Harold was shaving in front of a mirror, his foot propped up on a low table. I can picture the scene now: the tea-cups, his wax-stained purple pyjamas (he had beaten his servant bloody for that, but it was he who had made the mess himself, returning home drunk one night from the YMCA ball) [...]” (*ibidem*).

But Alain disapproved Harold’s idea and stated: “Like all the Anglo-Indians, Harold was an idiot and a fanatic [...]” (*ibidem*), fighting against a stereotype with another one. Regarding the racist attitude of British in India, Shashi Tharoor asserted: “Racism, of course, was central to the imperial project: it was widespread, flagrant and profoundly insulting, and it worsened as the British power grew” (Tharoor 2016: 52). Colonialism represents one of the worst activities in human history generating mainly suffering.

The narrator admitted that he used to believe in his superiority, as European, at the beginning of his activity in India, a common stereotype among westerners: “I was just beginning my career in India. I had arrived full of superstitions: a member of the Rotary Club, very proud of my nationality and my continental origins” (Eliade 1993: 2). The “superstitions” Alain talks about represent actually stereotypes and they imply a number of prejudgements, being biased. His *forma mentis* is related to *ethnocentrism*, “the tendency for humans to hold up their own group or culture as a standard, seeing it as superior to others” (Keith 2011: 12). Alain’s attitude towards Indians varies from disregard to respect, his inconstancy regarding the colonized is obvious a few pages later when the narrator-hero states: “My friends enjoyed themselves hugely over the respect and the embarrassment with which I greeted a ‘black’. ‘You’ll be running to bathe in the Ganges next!’ Gertie threw out maliciously” (Eliade 1993: 13).

When talking with one of his friends about Narendra Sen, Alain refers to the caste system, the ancient social hierarchy rooted in the Aryan civilization, emphasizing the eclecticism of his Indian friend, a modern Brahmin:

“‘Your Sen, what caste does he belong to?’ he asked. ‘He’s a genuine Brahmin, but as unorthodox as they come. He’s a founding member of the Rotary Club, plays a marvellous game of tennis, drives his own car, eats fish and meat, invites Europeans to his house and introduces them to his wife [...]’” (*ibidem*: 6).

Another cultural aspect the author touched is the marriage customs of Indians, which seemed rather interesting and strange as well for westerners, even though the dowry was not something unfamiliar to Europeans:

“‘You do not think it is important? It will be more difficult for Chabu to marry because she is darker. Her dowry will have to be much larger...’ She blushed at these words and looked embarrassed; I myself was rather uncomfortable. After Lucien’s visit, I had researched the subject of Hindu marriage and I knew how painful it was for a girl to speak of this system of barter” (*ibidem*: 39).

The hero and Maitreyi started an intercultural exchange when he accepted her offer to teach him Bengali; in return, he will teach her French. This mutual linguistic tutelage is a natural consequence of living together:

“One day Maitreyi asked if I would like to learn Bengali: she would be my teacher. I already possessed a simple primer, which I had bought during my first week at the

house and which I consulted when I was alone to find out what it was that Maitreyi cried out when she was called or when she was annoyed. I knew that ‘jatcchi’ meant ‘I’m coming’ and the words I heard so often, ‘ki vishan’ meant ‘how extraordinary’. My little book was barely more informative and I accepted Maitreyi’s offer of lessons. In exchange, I would teach her French” (*ibidem*: 40-41).

The intercultural dialogue would not be thorough without linguistic exchange, cross-cultural contact means languages in contact, thus, one of the best methods to decipher and assimilate a culture is through its linguistic system. The relation between the two lovers implies literature as well, their activity and discussions are related to books, languages and fiction: “She explained the ‘Kalidasa’ to me. She was expert at finding in every one of its verses on love a detail that corresponded to our own secret passion” (*ibidem*: 91). So, literature facilitates their communication, proving the validity of Carmen Popescu’s statement: “Literature is (inherently, immanently, ontologically) *communication*” (Popescu 2020: 22).

In *Bengal Nights*, the narrator linked eroticism with spirituality following the Indian tradition, in which there is a close relationship between these main aspects of human life: “I realized, not without bitterness, that it was not eroticism or love that prompted her to ask me such a thing but rather superstition, a fear of karma, of gods, of ancestors” (Eliade 1993: 97). *Karma* is one of the most important concepts in Indian philosophies and it is defined as “action; rite; deed; cause and effect; accumulation of past actions; physical, verbal, or mental action” (Grimes 1996: 160). The paramount importance of karma is due to the law of cause and effect or *pratītyasamutpāda*, which basically means that good effects depend on virtuous actions, whilst bad consequences are related to negative actions; karma transcends lives and realms, being the reason of a good or bad rebirth.

The analysed book is an eloquent example of how literature and interculturality are related. The classification as an exotic novel is based on the fact that Eliade’s piece of fiction deals with a foreign culture, a completely different one, sustaining the keen interest of Romanian readers for the Indian subcontinent, on the one hand, and the multi-millenary dialogue between Asia and Europe, on the other.

3. The intertextual dimension of *Bengal Nights*

The author established several intertextual relations with world literature, especially through *reference*. In the first part of the novel, the narrator judged the quality of two of Joseph Conrad’s books by comparing them:

“For several minutes, I listened to the whistling of the fans, trying to make out who it was that had just said something, in a voice that was familiar to me, about Conrad’s *Lord Jim*. How much I would have given to have been able to draw myself up in the bed and reply that the book was mediocre and did not even begin to rival my favourite book *Almayer’s Folly*, written in Conrad’s youth” (Eliade 1993: 18).

Thus, the narrator expressed his propensity towards the second of the two books written by the English novelist, considering *Almayer’s Folly* a masterpiece.

Another reference concerned Leo Tolstoy, “the great Russian writer” (*ibidem*: 32), who was compared to Indians, as he “retired into the forest” (*ibidem*) after giving up

everything. On the next page, Alain mentioned some western fairy tale writers and three of their works as he was asked by Chabu to tell her a story in English: “I quickly ran through stories by Perrault, Grimm, Andersen and Lafcadio Hearn in my head. They all seemed too banal. If I were to tell them *Little Red Riding Hood*, *Sleeping Beauty* or *The Enchanted Treasure*, I would surely appear ridiculous” (*ibidem*: 33). He chose the last fairy tale and started telling it.

There are several allusions and references to Rabindranath Tagore’s literary work, Alain and Maitreyi even started translating *Balaka*: “We were translating Tagore’s ‘Balaka’ and talking” (*ibidem*: 58). The Sens had special relations with the Indian writer and philosopher, Maitreyi considered Robi Thakkur her guru.

The intertextual relations established with Indian philosophical and religious texts were numerous as well, for instance, Alain referred to the concept of “atman” from *Maitreya Upaniṣad* and to the mythological character Maitreyi “As I was swept along in a modern car, I felt beside me the presence of an impenetrable, incomprehensible soul, as chimerical and sacred as the soul of that other Maitreyi, the solitary figure of the Upanishads” (*ibidem*: 100).

In the description of the literary meetings of Maitreyi with other Indian writers, the narrator mentioned a possible filiation between the novel of a young Bengali writer and *Ulysses* by James Joyce: “[...] Acintya, for example, a very original, hotly discussed poet: he had just published a novel similar James Joyce’s *Ulysses* and as a consequence he now had the whole pleiade of elderly Bengali writers ranged against him” (*ibidem*: 125).

Reference is the most used intertextual figure in *Bengal Nights*, linking Eliade’s novel to some of the most renowned names and literary works from West or from India. But references from religious and philosophical texts were inserted by the author in this book as well, increasing its complexity.

Conclusion

Published in 1933, *Bengal Nights* is probably the best known of Mircea Eliade’s fictional works, representing the starting point of the passion for India of many Romanian scholars and intellectuals. For a long time, Eliade’s book has been the main source of information about Indian culture for Romanians. The complexity of the novel is generated by its many “components”, by the several dimensions and levels of the text: intercultural, intertextual, on the one hand, and emotional, religious, philosophical, on the other. Our analysis tried to demonstrate the importance of the first two components for the text, in the constant oscillation of the narrator between identity and alterity, between the Self and the Other. This intercultural dialogue uses four main trajectories to transcend the text: the language (through the linguistic exchange), literature (blending references to Western and Indian literatures), religion (using several beliefs and religious practices pertaining to Indians) and philosophy (the narrator recycles numerous concepts and ideas from Sanskrit ancient texts). The complexity of Eliade’s novel also relies on its diaristic aspect.

The Romanian writer and historian of religions was praised for innovating and reinforcing the interwar Romanian literature.

Sources

Eliade, Mircea. 1993. *Bengal Nights*, translated by Catherine Spencer. Chicago: The Chicago University Press.

References

- Gligor, Mihaela. 2016. *Orient and Occident: Topographies of Symbol at Mircea Eliade*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Grimes, John. 1996. *A Concise Dictionary of Indian Philosophy: Sanskrit Terms Defined in English*. New York: State University of New York Press.
- Keith, Kenneth D. 2011. *Cross-Cultural Psychology: Contemporary Themes and Perspectives*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- McLuhan, Marshall. 1962. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.
- Popescu, Carmen. 2020. *Communicational Strategies in Literature and the Challenges of Criticism*. Craiova: Universitaria.
- Șchiopu, Marinică Tiberiu. 2020. "The Sublime in Mircea Eliade's Fiction", *Journal of Comparative Literature and Aesthetics*, 43 (2), Shouvik Narayan Hore (ed.), Vishvanatha Khaviraja Institute, India, 82-91.
- Steger, Manfred B. 2003. *Globalization: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Śāntideva. 1997. *A Guide to the Bodhisattva Way of Life (Bodhisattvacaryāvatāra)*, translated from the Sanskrit and Tibetan by Vesna A. Wallace and B. Allan Wallace. New York: Snow Lion Publications.
- Tharoor, Shashi. 2016. *An Era of Darkness: The British Empire in India*. New Delhi: Aleph.

Exilul în poezia și în corespondența lui Paul Celan

Anca Șerban

Universitatea din Craiova

Introducere

Literatura exilului sau literatura scrisă în exil reprezintă o parte integrantă a istoriei literaturii. Acest tip de literatură se dezvoltă între „locul rădăcinilor” identitare (*l'ensourcement*) și „celălalt spațiu” (*l'espace autre*) și poartă amprenta unui parcurs, de la realitatea țării în care scriitorul s-a născut, la o nouă abordare a realității într-un spațiu diferit, atât geografic, cât și cultural, care transpare în mod direct sau indirect în opera acestuia (Foucault 1984: 1574). Literatura exilului valorifică o scriitură ce are la bază memoria și poate fi întâlnită în paginile jurnalelor, memoriilor, romanelor, scrisorilor.

„Exil” este un concept care a cunoscut de-a lungul timpului diferite abordări și semnificații, de aceea trebuie analizat dintr-o perspectivă dublă: pe de o parte, exterioară (istorică), la nivelul identității, iar pe de altă parte, interioară (psihologică, confesivă), la nivelul limbii. Legătura dintre două spații geografice (România și Franța) și cea dintre exil și identitate, ce caracterizează o parte a literaturii francofone, ne permite să ne îndreptăm către numeroase abordări comparatiste:

- a) între zone geoliterare diferite,
- b) între perioade de creație diferite sau
- c) între autori ce provin din culturi și diferite. Acestea facilitează o mai bună cunoaștere și aprofundare a operei unui scriitor (Foșalău 2013).

Florin Manolescu (2010: 8) aduce în discuție statutul scriitorului exilat în funcție de trei coordonate esențiale: multilingvism, multiculturalism și remodelare identitară. Pornind de la aceste aspecte, vom încerca să observăm în ce fel se reflectă problematica exilului în opera și în corespondența lui Paul Celan. Putem discuta, în cazul lui, de un monolingvism poetic, având în vedere opțiunea acestuia pentru limba germană ca limbă a poeziei, proiectat pe un plurilingvism trăit și practicat, care i-a caracterizat întreaga sa existență biografică și intelectuală. Pe de altă parte, trebuie să ținem cont și de faptul că Celan poate fi încadrat și în contextul particular al literaturii evreiești.

Paul Celan a fost evreu originar din Cernăuți, o figură importantă atât pe scena literaturii germane din România, cât și la nivel internațional. El a locuit numai câțiva ani în România, însă evenimentele din acei ani și-au pus puternic amprenta asupra evoluției lui ulterioare: prigonirea evreilor bucovineni, moartea părinților într-un lagăr de peste Bug, plecarea în Franța, unde în anul 1970 se sinucide, aruncându-se în Sena. Numele poetului Paul Celan este pseudonimul lui Paul Peisach Antschel. Pseudonimul *Celan* provine din anagramarea numelui său de familie, Antschel. Această schimbare a numelui are implicații atât asupra identității individuale, cât și asupra identității sale sociale, strâns legate de poziția de poet evreu.

1. Paul Celan și literatura evreiască

Literatura evreiască are în centru problematica multilingvismului și a multiculturalismului. Nu este legată de o singură limbă, fiind o literatură multilingvistică. Autorii evrei, precum și criticii și istoricii literari, au afirmat unitatea acestei literaturi: două limbi, o literatură – această formulă a fost adusă în discuție în contextul alăturării literaturii idiș și literaturii ebraice; Baal Makhshoves, la începutul secolului al XX-lea, avea pretenția că ar fi reușit să ducă literatura evreiască la o apartenență comună. Nu este o literatură națională; poate fi considerată internațională în măsura în care depășește granițele unei singure limbi și națiuni (Lamping 2000: 248). Din cauza bilingvismului sau multiculturalității, scriitorii de origine evreiască și-au conturat propriul profil: ca autori orientați internațional, al căror orizont depășește granițele unei singure literaturi și culturi.

Bilingvismul și multilingvismul din literatura evreiască reprezintă un fenomen supraindividual, colectiv. Acest fapt este nu numai estetic motivat, ci este vizibil ancorat într-o chestiune socială: nimicirea poporului evreu în multe țări ale lumii. Nu întotdeauna, dar destul de des, bilingvismul sau multilingvismul este, în mod direct sau indirect, urmarea migrației evreiești, în special în cazul exilului și emigrației.

Cel mai proeminent exemplu din literatura evreiască postbelică este lirica lui Paul Celan, care este străbătută de urmele multilingvismului: în textul poeziilor din germană, precum *Schibboleth* din volumul *Von Schwelle zu Schwelle (Din prag în prag)*, apar lexeme sau chiar propoziții întregi din limba idiș, ebraică, rusă, franceză sau din spaniolă. Aceste amestecuri lingvistice nu au numai o funcție estetică, căci bilingvismul poate fi considerat chiar un fenomen cultural (*ibidem*: 254).

Paul Celan trăiește în poezia lui, pentru că a investit-o cu propria-i viață, începând cu volumul *Sprachgitter (Zăbrelele vorbirii)*, ilustrând într-o manieră aparte propria dramă existențială. O problemă adusă deseori în prim-plan este aceea a limbii. Celan spunea despre limba germană, într-un discurs cu prilejul primirii premiului orașului Bremen, că „tangibilă, apropiată, nepierdută rămânea în mijlocul atâtor pierderi, doar limba. Ea, limba, nu se pierduse, în ciuda celor petrecute” (*ibidem*: 8) Limba germană joacă un rol important în conturarea identității sale individuale și culturale și dovedește gradul de toleranță a autorului, care continuă să scrie în această limbă, în ciuda legăturii indestructibile dintre aceasta și moartea părinților săi.

2. Problematica exilului

Dan Octavian Cepraga (2015: 258) observa că sensul exilului lui Celan trebuie găsit în acea pierdere inițială și iremediabilă – moartea părinților într-un lagăr nazist din Transnistria și nimicirea comunității evreiești din Cernăuți, mica sa *Heimat*, aflată apoi sub ocupație sovietică, fapt ce l-a privat de o patrie istorică, de un spațiu geografic și de o comunitate lingvistică. De aceea, poetul a fost într-o perpetuă căutare a unui altfel de spațiu, în care să poată fi posibilă o altă realitate, spațiu pe care îl găsește adesea în interiorul poeziei. Se poate discuta aici despre „heterotopie” în sensul dat de Foucault (1984), de o diversitate de spații (spațiul geografic vs. spațiul interior / spațiul poeziei). Acest concept descrie anumite spații culturale, instituționale sau discursive, care sunt resimțite ca tulburătoare, incompatibile, contradictorii sau transformatoare. Heterotopiile sunt lumi în lumi („lumi în ramă”), oglindind și deranjând ceea ce se află în exterior. În *Meridian*, celebra declarație poetică

celaniană vizează o astfel de heterotopie, o *Toposforschung* („cercetare topologică”) nu numai pentru găsirea locului de origine, ci și a spațiului specific poeziei. Dar astfel de repere nu există, ci trebuie construite printr-o heterotopie radicală, precum *meridianul*.

3.1. „Meridianele” exilului în poezia lui Paul Celan

Celan a scris atât în limba germană, cât și în limba română. Poeziile și prozele în limba română dovedesc stăpânirea unei limbi însușite în toate nuanțele ei intime. George Steiner afirma despre Celan, în articolul *The Scandal of the Nobel Prize*, că acesta a creat „cea mai profundă, cea mai înnoitoare lirică din literatura occidentală a timpului nostru” (Solomon 2008: 15). Perioada românească a lui Celan a reprezentat mai mult decât un timp al tranziției din viața sa, atmosfera, climatul moral și intelectual în care a trăit în '45 și-a pus amprenta asupra sa și a liricii sale. Se observă o sciziune între cultura nativă, ale cărei elemente recurente sunt conservate prin intermediul memoriei și cultura la care este nevoit să se adapteze, cultură din care preia voluntar sau involuntar elemente pe care le integrează în constituirea identității și a poeziei. Al. Philippide, coleg cu Celan la *Cartea Rusă*, spunea:

„între tirania amintirii și nevoia de uitare pendulează gândirea poetică a acestui poet născut la 1920 în Bucovina și mort acum o lună la Paris. O viață între aceste date care cuprind în ele anii războiului, trebuia să producă într-o fire de harfă eoliană ca a lui Celan o cumplită nevoie de exprimare. Odată cu această nevoie, însă, o altă nevoie, tot atât de puternică își făcea loc – aceea de a găsi o nouă formă de expresie” (Philippide 1978: 52).

Poemele lui Paul Celan în limba germană sunt menite să tulbure conștiințele germanilor vinovați, evidențiind tumultul interior al poetului care dorește ca adevărul său să fie asimilat în toată plinătatea lui de cei a căror limbă și cultură este legat într-un mod iremediabil. Modalitatea sa de expresie, prin intermediul germanei, arată mutațiile de ordin identitar conturate de-a lungul întregii sale existențe, marcate și de schimbarea spațiului cernăuțean cu cel bucureștean, apoi cu cel vienez și în cele din urmă cu cel parizian. În alocuțiunea ținută în 1960 cu prilejul acordării premiului Georg Büchner, Celan anunța a fi *descoperit la capătul acestui imposibil drum, al acestui drum al Imposibilului*, drumul său către poezie, „ceva – precum limba - imaterial, dar și lumesc, terestru, ceva în formă de cerc, trecând prin ambii poli și întorcându-se în sine însuși” (Celan 2009: 49).

Andrei Corbea arăta liantul propriului destin, care conduce spre fasta întâlnire cu Celălalt, linie imaginară ce se încrucișează cu tropicele, dar care – în chip amuzant încurcă și tropii, este, cum constata Celan, „un meridian”. Acest meridian ar putea simboliza trecerea autorului prin mai multe culturi și implicit experiențe diferite, marcând relația incertă dintre poem și memoria care i-a fost hărăzită spre a o concentra, o navetă continuă și cercetătoare dinspre text înspre realitate și invers între un *deja-trecut* și un *deja-prezent*, dinspre Eu către Tu și din nou către Eu (Corbea 1998: 5). În el se acordă, în același timp, locuri diferite, ceea ce invită la *Toposforschung*, sau, mai mult la căutarea febrilă a propriei identități trecute printr-o istorie traumatizantă, cu promisiunea întoarcerii, după ocolul prin alteritate către sine însuși, un fel de întoarcere acasă. Celan însuși îi scria lui Alfred Margul Sperber despre acel *acasă*, acel *Karpatisch Fixierten*, el se raportează la Bucovina ca la „un ținut în care trăiau oameni și cărți”. Sub presiunea deziluziilor trăite, poetul își regăsește Bucovina natală „către care întinde neputincios antenele sufletului său chinuit” (Solomon 2008: 161).

Poetul se află într-o criză identitară, refuzând să se identifice sau să se adapteze la mediul social în care își duce existența, față de care se simte străin. Idealizarea patriei pierdute este strâns legată și de negarea violentă a mediului ambiant. Atât în scrisorile adresate lui Sperber, cât și în cele adresate lui Petre Solomon, Celan atacă vehement o civilizație occidentală sub auspiciile căreia e nevoit să trăiască în anii ce au urmat perioadei petrecute în România clădită pe false valori și pândită de pericolul reînvierii fascismului. Germania lui Adenauer este prezentată de Celan ca o imagine de coșmar, el se teme de neonazism și de neofascism, simțind până și cele mai imperceptibile semne ale acestora, datorită sensibilității ultragiante de tragedia morții părinților săi (*ibidem*: 162).

Atitudinea sa este contradictorie, oscilează între toleranță și nontoleranță, aspect aflat în strânsă legătură cu originea evreiască. Atitudinea lui Celan vis-a-vis de problema evreiască era conturată în următorii termeni: „Poate că sunt unul dintre ultimii oameni siliți să trăiască până la capăt destinul spiritualității evreiești în Europa” (*ibidem*: 72, citat oferit de Bianca Rosenthal în comunicarea sa de la Colocviul Celan din București, 1981 și reluat de Petre Solomon), după cum se poate observa într-o scrisoare trimisă în anii '60 unei rude din Israel.

Deși poet de limba germană, singura limbă căreia Celan i-a încredințat dimensiunea ludică a geniului său poetic a fost limba română. Jocul de cuvinte prezent în scrierile în limba română îl apropie de lirica ludică a suprarealismului. Jocurile de cuvinte suprarealiste au determinat observația că poezia sa în românește ar fi strâns legată de creația în limba germană. Dilema lui Celan, existențială și poetică, este legată de raporturile sale cu limba maternă și de relația cu propriul destin. Lirica lui Celan a fost considerată un dialog disperat între poet și limba lui maternă, poemele din volumul *Sprachgitter (Zăbrelele vorbirii)* sunt o dovadă în acest sens, evidențiind contradicțiile unei identități culturale incerte.

Într-o fază mai târzie, poetul va supune limba unui proces de transformări prin spargerea tiparelor ei sintactice și prin introducerea unor elemente lexicale străine (din idiș, ebraică – limba victimelor holocaustului nazist). Într-o scrisoare adresată lui Sperber, Celan își ilustrează afirmația „mă aflu din nou acolo unde am început”, prin poezia *Schibboleth*, în care integrate celebra lozincă a luptătorilor republicani din Spania – „No pasaran”. Poezia are drept titlu un cuvânt ebraic legat de un episod relatat în *Cartea Judecătorilor*, în care este surprins războiul dintre tribul galaadiților și al efraimiților. Poezia lui Celan nu poate fi înțeleasă în afara contextului biblic: conștiința acută a precarității statutului de poet de limba germană, amenințat de recrudescența antisemitismului. Identitatea sa spirituală / religioasă joacă un rol decisiv în concepția și în decriptarea poemelor.

În lirica lui Celan apar cuvinte străine și stranii, ele fiind vizibile și în corespondența acestuia. Într-o scrisoare adresată lui Sperber în 1962, există, alături de semnătură, în paranteză, următoarea mențiune „Ruskii poiet in partibus nemețkih infidelium” (Poet rus, în ținuturile necredincioșilor germani). De asemenea, dedicația unei cărți primite de Petre Solomon de la Paul Celan este scrisă în patru limbi, marcă a multilingvismului: „Für Petre Solomon, na dobruui pamiat, frățește din inimă Paul Celan, Lutetiae Cernowitiorum” (*ibidem*: 167-168). Asemenea combinații devin tot mai frecvente și în lirica lui Celan, care, pe de o parte *se contractă*, pe de altă parte se fisurează, lăsând să pătrundă în fisurile ei elemente lingvistice străine, conferind dinamism liricii și marcând totodată o conciliere între cultura sa nativă, dominantă, și celelalte culturi.

John Felstiner, în comunicarea prezentată la Colocviul Celan din 1984, discuta despre schimbările apărute în opera lui Celan în următorii termeni:

„Către sfârșitul anilor 50’, catastrofa evreimii europene pare să-l fi copleșit pentru a doua oară pe Celan, ceea ce a avut consecințe vizibile asupra scrisului său. Două

lucruri mă frapează la poemele scrise începând cu 1960 și adunate în volumul *Niemandrose* [...] energia poliglotă debordantă și revenirea insistentă la temele evreiești” (Felstiner 1984: 170).

Felstiner susținea că cele șapte sau opt limbi străine care migrau în poezia lui Celan puneau la îndoială germana din jurul lor, făceau problematică limba maternă. Se poate de asemenea observa că prin multilingvism și intertextualitate poemele sale se apropie de principiile constitutive ale multiculturalității. Abordarea multiculturală a liricii lui Celan permite o revelare a complexității operei unuia dintre cei mai de seamă reprezentanți ai literaturii moderne postbelice, evidențiind influențele de ordin lingvistic și cultural prezente în lirica și corespondența celaniană.

2.2. Experiențe ale exilului în intimitatea cuplului

În cele ce urmează, vom analiza problematica exilului raportându-ne la corespondența poetului evreu cu Ingeborg Bachmann din volumul *Timp al inimii* (2010), în care se poate observa că „zbaterea în jurul limbii, lupta cu cuvântul ocupă un loc important” (Badiou *et al.* 2010: 8), în prim-plan aflându-se tăcerea, resimțită dureros de ambii corespondenți. Într-o scrisoare din 26 ianuarie 1949, Celan aduce în discuție această tăcere ce are la bază experiențele sale dureroase, rezultat al condiției de exilat. Poetul o roagă pe Bachmann: „încearcă să uiți pentru o clipă tăcerea mea atât de îndelungată și stăruitoare – suferința mea a fost mare, atât de mare că nici fratele meu nu m-a putut alina, bunul meu frate, a cărui casă sigur nu ai uitat-o” (Celan 2010: 19). Parisul pare să fie locul care a determinat această distanțare de iubită, un spațiu neprimitor, departe de acel *acasă* pe care și-l dorește.

Într-o scrisoare din 28 august 1949 revine cu noi explicații ale tăcerii: „Știi de ce ți-am scris atât de rar în ultimul an, Ingeborg? Nu doar pentru că Parisul m-a închis într-o tăcere îngrozitoare, din care nu m-am mai putut elibera, ci și pentru că nu știam ce crezi despre acele două săptămâni la Viena” (*ibidem*: 23). Poetul evreu se simte exclus, asupra acestui aspect atrage atenția și Andrei Corbea în studiul său dedicat apatridului Paul Antschel (Corbea 2020: 81-101), care trăia în Franța din 1948. Abia în 1955 avea să obțină cetățenia franceză, după ani de așteptare. Într-o scrisoare din 7 septembrie 1950 îi scrie lui Ingeborg Bachmann: „Vezi, a trebuit să mă zbat mult pentru ca Parisul să mă primească și să mă numere printre ai lui. Tu n-o să fii la fel de singură, de însingurată și izgonită cum am fost eu.” (Celan 2010: 28) sau într-o scrisoare din 7 iulie 1951 „Nici o ușă nu ți-a rămas închisă și mereu ți se deschide una nouă” (*ibidem*: 35). Aceste reproșuri apar pe fundalul unor nemulțumiri perpetue, poetul evreu simțindu-se neapreciat, insuficient de vizibil pe plan literar, cu toate că atât Ingeborg Bachmann, cât și alți prieteni apropiați fac eforturi în acest sens.

În plus, situația materială a lui Paul Celan este pentru o lungă perioadă de timp destul de precară până prin 1959, când obține un post de lector de germană la Ecole Normale, pe care îl acceptă în primul rând pentru salariul pe care urma să îl primească. Până atunci, trăiește din traduceri sau articole și trece multă vreme până reușește să aibă o locuință stabilă, iar asta abia după ce se va căsători cu Gisele de Lestrang. Într-o scrisoare din 7 august 1951, îi povestește lui Bachmann: „Acum voi locui pentru șase săptămâni la niște cunoștințe, la periferia orașului...” (*ibidem*: 36), iar într-o altă scrisoare din 1 decembrie 1958 o întreabă dacă i-a scris prințesei și dacă i-a spus despre fiecare onorariu, pentru că nu a primit nimic: „Onorariile n-au fost transferate nici până azi. Asta e mai mult decât neplăcut pentru mine” (*ibidem*: 104). Asupra acestui aspect insistă încă într-o scrisoare din 15 iulie 1959: „ești la Roma și te rog să o întrebi pe prințesă de ce n-a plătit onorariile pentru contribuțiile pe care

le-am intermediat pentru *Botteghe Oscure*. Grass, pe care l-am întâlnit la Zürich, nu și-a plătit onorariul nici până azi. Astfel, s-a creat o situație extrem de neplăcută pentru mine, căci anunțasem onorarea contribuțiilor” (*ibidem*: 117).

Poetul evreu are sentimentul că nu este apreciat sau că poemele sale nu se bucură de atenția pe care ar merita-o, se simte singur într-un spațiu străin ce este departe de a-i aduce liniștea. Într-o scrisoare din 12 martie 1959 îi scrie lui Bachmann: „Zilnic, am parte de răutăți, servite din belșug la fiecare colț de stradă” (*ibidem*: 112). După recenzia lui Blöckner la volumul *Zăbrelile cuvântului* pare profund dezamăgit de felul în care este receptată poezia sa și îi scrie poetei austriece:

„De asemenea, știi, mai degrabă: odată știai – ce am încercat să spun în *Todesfuge* (*Fuga macabră*). Știi, ba nu, știai, și de aceea trebuie să-ți reamintesc acum că pentru mine *Fuga macabră* e și asta: o inscripție pe mormânt și un mormânt. Cine scrie despre *Fuga macabră* ceea ce a scris acest Blöckner profanează morminte. [...] Trebuie să mă gândesc la mama” (*ibidem*: 132).

Figura maternă îi marchează întreaga sa existență și operă, indisociabilă de experiența traumatică a pierderii acesteia.

Un alt aspect care zdruncină existența lui Celan este acuzația de plagiat în anul 1960, de către văduva prietenului său, Yvan Goll, care afirmă că ar fi preluat de la acesta metafora *laptelui negru* din poemul *Todesfuge*, fapt ce îl determină pe Paul Celan să se izoleze și să accentueze lipsa sa de încredere în ceilalți și implicit în el însuși. Cu toate acestea, în același an primește Premiul Georg Büchner, ce are să-l pună într-o lumină nouă pe poetul evreu. Totuși, datorită sensibilității și evenimentelor nefericite, starea sa devine tot mai labilă, identitatea puternic fragmentată.

Concluzii

Pe lângă multilingvism și multiculturalism, o coordonată demnă de atenția noastră în analiza scriitorilor din exil este remodelarea identitară, care în cazul lui Paul Celan este strâns legată de parcursul său biografic. Celan a pornit din Bucovina natală – locul în care trăiau oameni și cărți, spre București, apoi spre Viena și Paris, unde a ajuns în 1948 și unde, inițial, conform lui Wolfgang Emmerich (2004: 24), era „un adevărat nimeni”. Așadar, în cazul lui se poate vorbi de patru etape ale exilului, etape care, datorită evenimentelor, și-au pus puternic amprenta asupra poetului și asupra felului în care se raportează la sine și la ceilalți, fie ei prieteni, scriitori contemporani sau chiar ființa iubită, precum Ingeborg Bachmann sau soția sa, Gisele Lestrang.

Surse

Badiou, Bertrand, Höller, Hans, Stoll, Andrea, Wiedemann, Barbara (editori), 2010, *Timp al inimii. Ingeborg Bachmann – Paul Celan. Corespondență*, traducere din limba germană de Iulia Dondorici, București, Editura Art.

Celan, Paul, 2009, *Meridianul și alte proze*, traducere din limba germană de Andrei Corbea, București, EST – Samuel Tastet Editeur.

Referințe

- Cepraga, Dan Octavian, 2015, „Înstrăinare și autotraducere: câteva observații despre exilul lingvistic al lui Paul Celan”, *Revista Limba Română*, XXV (5-5), Chișinău.
- Corbea, Andrei, 1998, *Paul Celan și „meridianul” său. Repere vechi și noi pentru un atlas central-european*, Iași, Editura Polirom.
- Corbea, Andrei, 2020, „nu vrea / cicatrice”, *Studii despre Paul Celan la împlinirea a 100 de ani de la nașterea poetului*, Iași, Editura Polirom.
- Felstiner, John, *Limba maternă, limbă sacră. Cu privire la traducerea și netraducerea lui Paul Celan*, 1984, Colocviul Celan, București.
- Foucault, Michel, 1984, “Of Other Spaces, Heterotopias”, *Architecture, Mouvement, Continuité*, 5, 46-49, în *Dits et Ecrits*, 1984, 1571-1581.
- Foșalău, Liliana, 2013, *Exilul între pierdere și recuperare identitară. De la Vintilă Horia la Marius Daniel Popescu*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza.
- Manolescu, Florin, 2010, *Enciclopedia exilului românesc 1945-1989*, București, Editura Compania.
- Lamping, Dieter, 2000, „Zweisprachigkeit und Interkulturalität in der jüdischen Literatur”, Manfred Scheling, Monika Schmitz-Emans, Kerst Walstra (editori), *Literatur im Zeitalter der Globalisierung*, Würzburg, Königshausen und Neumann Verlag.
- Philippide, Alexandru, 1978, *Scrieri*, vol. IV, București, Editura Minerva.
- Solomon, Petre, 2008, *Paul Celan. Dimensiunea românească*, ediția a II-a, București, Editura Art.
- Wolfgang, Emmerich, 2004, *Paul Celan*, Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag.

Dimitrie Cantemir: viața și opera moral-religioasă

Ștefan Șuteu

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Introducere

În articolul *Dimitrie Cantemir: viața¹ și opera moral-religioasă* voi parcurge succint biografia și o parte din lucrările Principelui referitoare la opera sa influențată de Scripturile creștine. Câteva dintre lucrările sale au conținut (preponderent) moral, religios, biblic, teologic: *Divanul* (1698), lucrare urmată imediat de *Sacrosanctae scientiae indepugnabilis imago* [Imaginea de nedescris a științei preasfinte] (1700) și de *Van Helmont. Phisices universalis doctrina et christianae fidei* (1700-1701). Apoi, în *Loca obscura in Catechisi quae ab Anonymo Authore slaveno idiomatica edita est 'Первое учение отракомъ'* intitulată est, delucidată authore Principe Demetrio Cantemirio [Pasaje neclare în catehismul publicat în limba slavonă de un autor anonim și intitulat „Prima învățătură către cei tineri”, limpezite de principele Demetrius Cantemirius] (1720), în *Sistemul, sau întocmirea religiei mahomedane* (1722), în *Curanus. De Curani etymologico nomine* (1719-1722) și, sporadic, în cărțile istorice *Descriptio Moldaviae* (1714-1716) și *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor* (1717), dar și în alte lucrări ca *Istoria ieroglifică* (1705), Cantemir și-a demonstrat veleitățile de teolog și cunoștințele biblice vaste. De remarcat că doar în *Divanul* a utilizat aproape 1.000 de citate și aluzii biblice în 144 de file!

1. Dimitrie Cantemir (1673-1723): parcurs biografic

Dimitrie Cantemir s-a născut în 26 octombrie 1673 la Galați². Mama, Ana Bantăș, era o femeie învățată, iar tatăl, Constantin, un om de arme. Tatăl său a observat de timpuriu (avea doar 6 ani) înclinațiile sale înspre carte, astfel că i-a asigurat o educație particulară excelentă, aducându-l din insula Creta pe Ieremia Cacavela, un cărturar grec (1680). Profesor eminent, scriitor la rândul său, Cacavela și-a pregătit elevul în litere și limbi străine, în filozofie și logică, în retorică și istorie.

La vârsta de 15 ani (1688) a fost trimis de tatăl său la Constantinopol, în dublă ipostază: ca ostatic garant și învățăcel (Cantemir 1942: 112). La Academia Patriarhiei Ortodoxe din Fanar i-a cunoscut pe marii teologi și profesori ai Răsăritului creștin, iar în anturajul sultanului a stabilit legături cu marii diplomați ai Europei: cu marchizul de

---

¹ Detaliile privind biografia lui Dimitrie Cantemir le-am extras din: Stela Toma, „Cronologie”, în: Cantemir 2003: XIII ș.urm.; Stela Toma, „Repere cronologice”, în: *Opere* 2016: 5 ș.urm.; Lăudat 1973: 46, 79 ș.urm.

² Totuși unii susțin că Dimitrie s-a născut la Iași, alții la Galați, Silișteni sau Fălcu. Vezi: Țircun 2018: 63-64.

Châteauneuf, ambasadorul Franței (apoi cu următorul ambasador, contele Charles de Ferriol), cu William Paget, ambasadorul Angliei și cu Jakob Collier, ambasadorul Olandei. După câțiva ani, în 1691, s-a întors în Moldova, unde a fost întronat pentru mai puțin de o lună (martie-aprilie 1693), fiind înlocuit cu Constantin Duca.

În același aprilie 1693 a fost dus la Constantinopol, unde între 1696 și 1700 a fost capuchehaie (reprezentant diplomatic) al fratelui său, Antioh, care a devenit domn al Moldovei. În acest context și-a făcut prieteni printre demnitarii turci, reușind să pătrundă în bibliotecile și arhivele turcești inaccesibile creștinilor. Câțiva ani mai târziu a participat la campania turcilor în Ungaria (1697), iar după un an a tipărit la Iași în chirilică *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul* (1698).

S-a căsătorit în 9 mai 1699 cu Casandra, fiica domnului muntean Șerban Cantacuzino. Între anii 1700 și 1705 și-a finalizat câteva scrieri, iar din 1710 până în 1711 a fost domn al Moldovei pentru o jumătate de an. În luna mai a anului 1711, printr-o proclamație către țară, i-a chemat pe supușii săi să declare război Imperiului Otoman, susținut de țarul Petru cel Mare al Rusiei. În iulie 1711, armata otomană, care număra peste 146.000 de soldați, a câștigat bătălia de la Stănilești. Dimitrie Cantemir a fost forțat să se refugieze în Rusia.

În 11 iulie 1714 a fost ales membru al distinsei *Societät / Akademie der Wissenschaften* [Societatea / Academia de Științe], înființată de Leibniz în Berlin (Grau 1977: 7-32). Urma să publice sub auspiciile acestei instituții *Descriptio Moldaviae* (1714-1716) și *Historia moldo-vlachica* (1717). În anul 1721 a devenit membru în Senatul guvernamental și consilier secret al țarului (Cantemir 2016: 14; Țvircun 2018: 128), iar un an mai târziu l-a însoțit pe acesta în expediția din Caucaz. Bolnav și slăbit, a revenit cu greu în satul construit de el însuși, care purta numele lui – Dmitrovka (ulterior orașul județean Dmitrovsk din gubernia Oriol) (Eșanu 2010: 585), unde a locuit și a scris până în 21 august 1721, data morții sale. Alții indică satul Dmitrievka (Stela Toma), iar alții – Dmitrovskoe (Victor Țvircun). (Cf. Toma, „Repere...”, în: Cantemir 2016: 15; Țvircun 2018: 197).

Acest muzician al sultanilor, domn al moldovenilor și sfetnic al rușilor, a dăruit istoriei, alături de opera sa, un om de stat și inițiatorul satirei în literatura rusă (Antioh, fiul său) și o posibilă viitoare țarină (Maria, fiica sa) (Haynes 2003: 46; Ivanov 2011: 31-358).

2. Dimitrie Cantemir: opera moral-religioasă (selecție)

2.1. *Divanul* (1698)

La o lectură simplă a *Divanului*, se observă ușor că Dimitrie Cantemir este un continuator al unor lucrări din tradiția culturală / biblică / morală autohtonă. Amintesc aici *Învățăturile lui Neagoie Basarab către fiul său Teodosie* (c. 1560), lucrare al cărei autor a fost supranumit de Hasdeu „acest Marc-Aureliu al Țării Românești” (Hasdeu 1879: 439), apoi *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali Splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, scilicet Graecae, de Transsubstantione Corporis Domini aliisque controversiis*¹ (1667) – lucrarea lui Nicolae Milescu, privit drept un „nou tip de cărturar umanist” (Cândea 1979: 151), *Psaltirea în*

¹ În traducerea lui N. Cartoian: *Enchiridion. Steaua Orientului strălucind în Occident, adică felul cum înțelege biserica orientală ortodoxă dogma transsubstanțierii Domnului și alte controverse.*

versuri (1673) semnată de Dosoftei – văzut ca „geniul poetic” (*ibidem*: 312)¹ și „părintele poeziei române” (Zamfirescu 1981: 123), *Didahiile* lui Antim Ivireanu, acel „Demostene cu anterior al grecității de cădelniță” (Iorga 1969: 345), *Biblia de la București* (1688) etc.

Am descoperit că în cartea I, care numără 44 de file, autorul a utilizat circa 15 citate cu autori specificați și 82 de citate biblice; în cartea a II-a, care numără 54 de file, au fost utilizate 45 de citate de autor și (surpriză!), 483 de citate biblice; iar în cartea a III-a, sunt 66 de citate de autor și 187 de citate biblice.

Trecând în revistă titluri și nume ca Homer, Tales, Pitagora, Socrate, Platon, Aristotel, Seneca, Virgiliu, Ovidiu, Plutarh, Epictet, dar și altele ca: Augustin cu *Confessiones*, Boethius cu *De consolatione philosophiae*, Grigorie cel Mare cu *Expositiones morales in Job*, Thomas a Kempis cu *Imitatio Christi*, Erasm cu *Enchiridion militis christiani*, Pietro Bizzari cu *Persicarum rerum historia*, Petrus Berchorius cu *Dictionarium seu repertorium morale*, Andrea Wissowatius cu *Stimuli virtutum fraena peccatorum et al.*, deducem că Dimitrie s-a informat de la Augustin sau de la Thomas a Kempis, dar și din cărțile și repertoriile morale medievale despre numele lui Dumnezeu. Recurgerea la lucrările lui Petrus Berchorius, *Repertorium morale super totam Bibliam*, sau *Repertorium morale de proprietatibus rerum* sunt evidente.

În *Divanul*, sintagme ca „Dumnădzău atotputernicul, dătătoriu Dumnădzău, Dumnădzău lumină” (Cantemir 2003: 125), apar în cartea I, referindu-se la omnipotența, bunătatea sau sfințenia divină. Altele, precum: „soarele dreptății”, „Dumnădzău atotputernicul, a omului, a lumii și a tuturor vădzutelor izvoditoriu și făcătoriu”, „Domnul și părintele nostru Iisus Hristos, prin a sa bună vestire, ni-au de-a a doa oară născut”, „Dumnădzău, izvoditoriu tuturor” (*ibidem*: 181, 201, 210, 260), fac referire la Dumnezeu ca Cel Drept, Omnipotent, Creator și Mântuitor. Sunt evidente referirile de mai târziu la teonimele biblice.

Pentru Cantemir „purgatoriu” este „foc curățitoriu”, om sincer este cel „nefățărnicit”, Fiul divin este „Domnul și părintele nostru Iisus Hristos”. Nașterea spirituală este datorată lui Isus, care „ni-au de-a a doa oară născut prin evanghelia sa ne-a renăscut pe noi” și „ne-a dăruit viața veșnică”.

2.2. *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago (1700)*

În lucrarea redactată la Constantinopol în primăvara anului 1700, *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago* [*Imaginea științei sacre care nu se poate zugrăvi*], Cantemir se consideră un învățăcel pictor care, cu instrumentele rațiunii, ar putea realiza imaginea de nezugrăvit [*indepingibilis*] a adevărului sfânt (conform lui Ștefan Afloroaei (Afloroaei în: Cantemir 2017: XLVII). El va încerca să deseneze cu „negreală peste negru”, adică să facă „semne negre pe o tăbliță neagră”, pentru a-l exprima pe Dumnezeu (*ibidem*: LII).

În strigătul său după Dumnezeu, Dimitrie Cantemir se va exprima în termenii *Psalmului 42*: „genunea cheamă genunea, intelectul cheamă adevărul prin știința sacră” (*ibidem*: LVII). El îl va numi pe Dumnezeu „Tată ceresc”, „ființă a ființelor”, „început fără sfârșit”, „atotputernic creator” (Cantemir 2017: 16), „bun și veșnic Dumnezeu al veșniciei”, „Dumnezeule fără margini” (*ibidem*: 361), „Dumnezeu... singur este α și ω , începutul și sfârșitul, chiar mai mult: cel ce este fără început și fără sfârșit” (*ibidem*: 365).

¹ Ștefan Lemny (2019: 14) afirmă că *Psaltirea in versuri* (1673) semnată de Dosoftei a constituit „un prim pas în evoluția literară a limbii române”, urmat îndeaproape de publicarea *Bibliei de la București* (1688).

Astfel, autorul descoperă sau preia din *Scripturi* nume ale Divinității creștine, va utiliza figuri de stil pentru a-l defini, dar nu va reuși: la final se va da bătut și va recunoaște că nu a reușit să îl descrie pe Dumnezeu. Rămâne nu să îl înțeleagă, pentru că nu va reuși; astfel, va trebui să ducă lupta pentru o viață morală și mai mult: să cânte veșnic, „cu toată evlavia, *Sfânta Treime*, dinaintea maiestății Preasfintei Treimi” (*ibidem*: 547).

2.3. *Istoria ieroglifică (1705)*

În *Istoria ieroglifică* există peste 150 de sintagme sau cuvinte și peste 280 de termeni care îl descriu pe Dumnezeu. Dintr-un total de circa 127.153 de cuvinte câte numără romanul, obținem un procent de 0.22 %. Iată câteva alte expresii sau cuvinte teonimice la Cantemir: „Izvoditoriul și pricinuitoarul firii”, „Pricinitorul clătirii”, „Cel firesc lucrătoriu”, „Clătitoriul firii” (unde *fire* înseamnă, în general, „Natură”), „Neclătitul clătitoriu”, „Cel nemuritor”, „ființa adevărului”, „chipul nezugrăvit”, „agiutoriu ceresc”, „cereasca agiutorință”, cel care „în sine străluminează”.

Când scrie sintagme precum „agiutoriu ceresc” sau „cereasca agiutorință” („fără carile ceva între muritori nici să clătește, nici să odihnește”), autorul face o posibilă aluzie la *Fapte* 17: 28 („Căci în El avem... mișcarea...”) și la citatul clasic al lui Augustin: „căci pentru Tine ne-ai zidit, iar inima noastră este neliniștită până să-și afle odihna în Tine.” (Sfântul Augustin 2006: 27).

Când îl numește pe Dumnezeu Cel care „în sine străluminează”, autorul român subliniază atotsuficiența lui Dumnezeu și faptul că El este sursa oricărui bine (vezi: *Ps* 36: 9 „Căci la Tine este izvorul vieții; prin lumina Ta vedem lumina”).

Este din nou posibil ca autorul să facă trimitere la propria sa lucrare – *Sacro-sanctae scientiae indepingibilis imago* (1700), scrisă cu 5 ani mai devreme? Consider că da, acolo unde scria despre sine ca despre un învățăcel care încerca să picteze cu „negreală peste negru”, adică să tragă „semne negre pe o tăbliță neagră”, pentru a-l exprima pe Dumnezeu (Afloroaei în: Cantemir 2017: LII).

Pe parcursul romanului cantemirian, se observă că numele divin era utilizat în Țările Române ca element pentru jurămintele de credință ale boierilor adresate domnului pământesc: „câte doi, câte doi, pre numele cerescului Vultur și Taur, pentru ca să giure”¹ (Cantemir 1965 [vol. 1]: 159). P.P. Panaitescu și I. Verdeș subliniază faptul că jurământul față de noul domn se făcea înainte de confirmarea domnului de către turci, formal, pentru a da dreptul votanților de a alege; și după ritualul creștin, jurământul se făcea în numele Tatălui (Vulturul ceresc) și al Fiului (Taurul ceresc) (*ibidem*). *Noul Testament* se exprimă în termeni foarte categorici, interzicând jurământul (*Mt* 5: 36-38).

2.4. *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor (1717)*²

În *Hronic*, autorul explică numele lui Dumnezeu astfel:

„Adecă: θεός; *Deus*; *Dumnădzău*, a căruia etimologie cea mai învățați o fac așe: (θεός, theos) să dzice că lui ceva nu-i lipsește sau pentru căci El toate tuturor dă; sau, să tâlcuiască de la graiul θεάται (*theaté*), adecă toate veade și ochiului lui tote sint

¹ Transcriere / actualizare: „i-au pus să jure doi câte doi pe numele Tatălui și Fiului” (Cantemir 1965 [vol. 1]: 159).

² Informații utilizate și într-un alt articol al autorului (vezi: Șuteu 2019).

supuse. Sau iarăși de la cuvântul θεός (deos) [theos*¹] – ce să înțelege frică, spaimă, pentru căci el iaste de temut și de spăriiat; iară de să va aduce cuvântul lătesc (Zeus, Deus), de la cel eolicesc [...] carile să scrie și (Ζεύς) să aduce de la graiul (ξάω), ce va să dzică trăiesc, căci Dumnădzău numai – pururea trăiaște” (Cantemir 2016: 152).

Rezultă că el îl privește pe Dumnezeu în atributele Sale ca Atotsuficient („θεός, theos) să dzice că lui ceva nu-i lipsește”), Susținător („căci El toate tuturor dă”), Omniscient („să tâlcuieste de la graiul θεάται (*theathé*), adică toate veade”), Suveran („ochiului lui tote sint supuse”), Sfânt („pentru căci el iaste de temut și de spăriiat”), Unic („căci Dumnădzău numai”) și Veșnic („pururea trăiaște”). Cu înclinațiile sale spre speculație, spre introspecție, cu predilecția sa înspre metafizică, autorul încearcă să îl descopere pe Dumnezeul *Scripturii* utilizând unelte de cercetare disponibile la acea vreme, precum istoria, etimologia, logica, filozofia și cunoștințele teologice.

2.5. *Loca obscura* (1720)

În *Loca obscura in Catechisi quae ab Anonymo Authore slaveno idiomata edita est 'Πεπεσοι учение отъракомъ'* intitulata est, delucidata authore Principe Demetrio Cantemirio [*Pasaje neclare în catehismul publicat în limba slavonă de un autor anonim și intitulat „Prima învățătură către cei tineri”, limpezite de principele Demetrius Cantemirius*] (1720), Cantemir a alcătuit o lucrare celebră în epocă, măcar că a circulat doar în manuscris. Prin ea autorul s-a angajat într-o dispută pe teme teologice, iscată între episcopul Ștefan Iarovski (conducătorul Școlii din Kiev) și episcopul Teofan Procopovici, confesorul țarului, cel care a încercat să reorganizeze biserica ortodoxă rusă printr-un catehism cu influențe luterane și calviniste (Mihăilescu 2012: 68-74; Afloroaei în: Cantemir 2017: CCXXI; Mușat & Boatecă 1975: 133). Dimitrie Cantemir a abordat o poziție diferită atât de a bisericii ortodoxe, cât și de a bisericii catolice (Ciortea 2005: 259).

2.6. *Curanus* (1722)

În lucrarea *Curanus. De Curani etymologico nomine* (1719-1722), Cantemir nu citează foarte mult din alți autori, pentru a determina sursele teologiei sale. În schimb, citează din *Biblie* și din *Coran*. El se referă la preluări în *Coran* ale unor texte biblice sau legende evreiești, precum despre pisicile și șoarecii din Arca lui Noe, beția lui Noe, bălbâiala lui Moise, Ioan Botezătorul, Isus Histos etc. Despre urmașii Profetului Cantemir afirmă că: „În privința lui Dumnezeu, unicul, credința musulmanilor nu se deosebește aproape deloc de cea a hebreilor și a creștinilor: ei o mărturisesc în privința persoanei lui Dumnezeu Tatăl sau a întregii Sfinte Treimi...” (Cantemir 2018: 123-5).

Astfel, musulmanii, ca și creștinii (afirmă Cantemir), cred în unicitatea, în eternitatea, în infinitatea, în imaterialitatea, în transcendența și imanența divină. În concepția lor, Dumnezeu are șapte caracteristici, recunoscute și de creștini: trăiește, vorbește, cunoaște, este veșnic, puternic, îndurător și drept. Mahomedanii susțin că din cele șapte atribute, se desprind 1001 de nume proprii ca: înalt (*ekber*), bun (*kerim*), cu suflet milostiv (*rahman*), creator (*halik*), adevărul (*hak*), care întărește (*caium*) etc. (*ibidem*: 125, 132). Se observă ușor de aici pasiunea autorului pentru numele și atributele divine.

---

¹ * Notă marginală pe manuscris.

3. Probleme de interpretare. Importanța *Istoriei ieroglifice*

În *Istoria ieroglifică* este utilizată la un moment dat expresia *chipul nezugrăvit*, care în *Scara cantemiriană* trimite la „sfânta năframă” (Cantemir 1965 [vol. 2]: 265). P.P. Panaitescu și I. Verdeș sugerează că este vorba de năframa / mahrama Mariei din Magdala¹. De fapt, cei doi istorici români comit o eroare.

În textul biblic din *Ioan* 20: 7 se fac referiri la „ștergarul”² din mormântul lui Isus și, în același text se spune că Maria Magdalena a alergat în Grădina Învierii și s-a întâlnit cu îngerii din Sfântul Mormânt: deducem că a văzut și ea ștergarul³. Dar, conform Tradiției, a existat un alt ștergar: este vorba de pânza (cunoscută și ca năframa) Sfintei Veronica⁴, unde s-ar fi imprimat chipul Mântuitorului atunci când El urca drumul crucii. Despre această relicvă se spune că ar fi primit ulterior puteri miraculoase (Vezi: Nickell 2007: 71-76; Watkins 2016: 746). Cantemir în *Scara* sa nu pomenește niciun nume legat de „sfânta năframă” (nici numele „Maria din Magdala”, nici numele „Veronica”). În cultura românească veche se pare că era cunoscută legenda năframei Veronicăi. Mă refer la *Tabla de la Lugoș*, datată de unii la 1450 (Branisce 1903: 36 ș.urm.), iar de alții în secolul al XVIII-lea (Ofrim 2001: 193). *Enciclopedia Română* scrie despre năframa Sfintei că „Mântuitorul și-a șters fața și chipul lui s-a tiparit pe acea marama” (Diaconovich 1904: 1209).

Hameleonul a jurat pe „chipul nezugrăvit”, adică pe Fața Mântuitorului, pe aceea pe care nu a reușit să o picteze nimeni, niciodată în mod real. Despre chipul lui Cristos, Apostolul Pavel scrie: „El este chipul Dumnezeului celui nevăzut, Cel întâi născut din toată zidirea.” (*Col* 1: 15; în *Evr* 11: 27 Dumnezeu-Fiul primește același nume: „Cel ce este nevăzut”). Esența pasajului este clară: jurământul cameleonului s-a făcut fie pe o relicvă din Tradiția românească (năframa), fie pe conținutul unei relicve (Fața imprimată a Mântuitorului).

¹ „‘Chipul nezugrăvit’ este ‘sfânta năframă’, năframa Mariei din Magdala” (P.P. Panaitescu, Ion Verdeș în: Cantemir 1965 [vol. 2]: 118).

² În greaca *Noului Testament*, σοῦδάριον [*soudarion*], provine din latinescul *sudarium* [derivat din *sudor*] și semnifică un „ștergar” sau „giulgiu”, o „batistă” sau „basma”. Mai precis, într-un mormânt, era „o pânză pentru ștergerea transpirației de pe față și pentru curățarea nasului [mortului]” (Thayer 1889: 581). „Romanii se foloseau de un *sudarium* pentru a-și șterge fața și mâinile. Iudeii au adoptat și ei acest obicei. Ei înfășurau într-un ștergar capul morților” (Moisa 1998: 349-350). Aceste aspecte completează cu o notă de ironie *Pilda polilor*, rostită de Mântuitorul în *Luca* 19: 20: omul care a primit un pol, în loc să îl dea la zarafi, l-a înfășurat într-un *soudarion*, într-un ștergar de învelit fața mortului și l-a îngropat pentru totdeauna. Mai târziu, termenul a fost restabilit prin utilizarea *sudarium*-ului în vindecarea bolnavilor (*Fapte* 19: 12). Posibil că această „capacitate” dobândită de ștergar în *Faptele Apostolilor* a dus la interpretări ulterioare legate de puterea de a face minuni ale năframei sfintei Veronica.

³ Citez textele biblice: „A sosit și Simon-Petru, urmând după el [după Ioan, n.n.], și a intrat în mormânt și a văzut giulgiurile puse jos, iar mahrama [σοῦδάριον – *soudarion*, n.n.], care fusese pe capul Lui, nu era pusă împreună cu giulgiurile, ci înfășurată, la o parte, într-un loc.” (*Ioan* 20:6-7). Evanghelistul continuă: „Iar Maria stătea afară lângă mormânt plângând. Și pe când plângea, s-a aplecat spre mormânt. Și a văzut doi îngeri în veșminte albe șezând, unul către cap și altul către picioare, unde zăcuse trupul lui Iisus.” (v. 11-12). Dacă Magdalena a privit în mormânt, desigur că a văzut la rândul său ștergarul pus înainte pe fața Mântuitorului. Dar atât a fost contribuția sa la „istoria” ștergarului.

⁴ Nume preluat de Tradiție din apocrifa *Evanghelia lui Nicodim*.

Importanța istorică a *Istoriei ieroglifice* este reală, prin faptul că în 1705 se cunoștea în spațiul românesc legende din Tradiția creștină precum cea a năframei Sfintei Veronica. Iar interpretarea textului în viziunea celor doi cantemirologi trebuie corectată.

Concluzii

Dimitrie Cantemir a fost privit în secolul său de către Voltaire și alții ca „un prinț de origine grecească în care se reuneau aptitudinile vechilor greci, știința literelor și cea a armelor.”¹ *Encyclopedia Britannica* (ed. a 9-a: 1910) afirmă că el era cunoscut ca „unul dintre marii lingviști ai vremii sale, vorbind și scriind în unsprezece limbi, și fiind bine instruit în știința orientală”, fiind „un scriitor prolific și original de o mare subtilitate și de o putere de pătrundere superioară”, având scrieri care „acoperă o arie vastă de tematici” (Chrisholm 1910: 209); în aceiași termeni encomiastici scria și Friedrich Otto în 1839 despre Cantemir, în *Istoria literaturii ruse* publicată la Oxford și Londra (Otto 1839: 227).

Și-a scris lucrările atât la Constantinopol, cât și la Iași, apoi la Harkov și Moscova, în trei spații geografice – Moldova, Imperiul Otoman și Rusia. Opera lui, scrisă în cinci limbi – latină, greacă, română, turcă și rusă –, conține lucrări de filozofie, logică, istorie, literatură, geografie și muzică. Dintr-un număr de peste 40 de manuscrise, doar patru au văzut lumina tiparului în timpul vieții sale. Pierdute într-un naufragiu pe Marea Caspică, rămase la Istanbul sau în Rusia, o parte dintre ele au fost recuperate abia în anul 1783 – la 60 de ani de la moartea sa – și dăruite Arhivei Ministerului Afacerilor Externe a Rusiei (ulterior Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei) (Eșanu 2010: 87).

Citindu-l pe Cantemir din perspectiva *Scripturii*, observăm că a fost un om însetat de cunoștințe, dar nu neapărat de cunoașterea lui Dumnezeu. El s-a adăpostit sub pomul cunoștinței binelui și răului, dar nu sub pomul vieții. Nu îl putem numi teolog, ci umanist, un *uomo universale*.

Desigur că evenimentele din *Istoria ieroglifică* nu sunt într-un tot clare din punct de vedere istoric (este și normal într-o carte de istorie ficționalizată), iar ideile sale despre unitatea națională, originea și continuitatea românilor în Dacia i-au determinat pe unii să facă aluzii la o mistificare a istoriei din cadrul *Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor* (1717) (Minea 1926: 147). La fel, o ediție critică a lucrării *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor* (1719), demonstrează unele confuzii pe care Cantemir le face în datarea sau explicarea unor evenimente istorice (Cantemir 1995: 34 ș.urm.). Nu este de mirare acest lucru, câtă vreme posibilitățile de documentare ale vremii sale erau atât de limitate.

Surse

Cantemir, Dimitrie, 1942, *Viața lui Constantin Cantemir*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Cantemir, Dimitrie, 1965, *Istoria ieroglifică*, vol. 1, P.P. Panaitescu, Ion Verdeș (eds.), București, Editura pentru Literatură.

¹ Versiunea reeditată a lui Russell & Coote, *Istoria Europei Moderne, într-o serie de scrisori de la un nobil către fiul său* ([1779]; 1818), preia o idee scrisă deja de Voltaire în *Histoire de Charles XII* (1731) (Cf. Russell & Coote 1818: 412; vezi și Voltaire 1860: 195).

- Cantemir, Dimitrie, 1965, *Istoria ieroglifică*, vol. 2, P.P. Panaitescu, Ion Verdeș (eds.), București, Editura pentru Literatură.
- Cantemir, Dimitrie, 1995, *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor*, Paul Cernovodeanu (ed.), București, Editura Minerva.
- Cantemir, Dimitrie, 2003, *Opere*, vol. I: *Divanul, Istoria ieroglifică, Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Eugen Simion (coord.), București, Editura Academiei Române & Editura Univers Enciclopedic.
- Cantemir, Dimitrie, 2016, *Opere: Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Stela Toma (ed.), Chișinău, Î.E.P. Știința.
- Cantemir, Dimitrie, 2017, *Icoana de nezugrăvit a științei preasfinte; Pasaaje neclare în Catehism; O cercetare naturală a monarhiilor; Elogiu pentru autor; Mic compendiu de logică*, Florentina Nicolae (ed.), Ioana Costa (trad.), București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.

Referințe

- Branisce, Valeriu, 1903, *Tabla de la Lugoj: un monument prețios literar-istoric*, Lugoj, Tipografia Carol Traunfellner.
- Cândea, Virgil, 1979, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Chrisholm, Hugh (ed.), 1910, *Encyclopedia Britannica: A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information*, Vol. 5: *Calhoun to Chatelaine*, New York, Encyclopaedia Britannica, Inc.
- Ciortea, Marcela, 2005, „Actualitatea ideilor pedagogice ale lui Dimitrie Cantemir”, *Analele Universității „Ștefan cel Mare” Suceava*, seria „Științe ale educației”, IV (1), Suceava, Editura Universității din Suceava, paginile.
- Diaconovich, C., 1904, *Enciclopedia Română*, tom III: *Kemet-Zymotic*, Ibiu, Editura și Tiparul lui W. Kraft.
- Eșanu, Andrei (coord.), 2003, *Dinastia Cantemireștilor (sec. XVII-XVIII)*, Chișinău, Î.E.P. Știința.
- Eșanu, Andrei (coord.), 2010, *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, Chișinău, Pontos.
- Grau, Conrad, 1977, „Robert Areskin und die Vorgeschichte der Petersburger”, *Jahrbuch für Geschichte*, Berlin, Akademie-Verlag, vol. 16, 7-32.
- Hasdeu, B.P., 1879, *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550-1600*, vol. 2: *Cărțile poporane ale Românilor în secolul XVI în legătură cu literatur'a poporana cea nescrisă*, București, Noua Tipografie Națională C.N. Rădulescu.
- Haynes, Rebecca, 2003, *Moldova, Bessarabia, Transnistria*, London, School of Slavonic and East European Studies / University College London.
- Iorga, Nicolae, 1969, *Epoca lui Dimitrie Cantemir. Epoca lui Chesarie de Rîmnice*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Ivanov, Leonte (îngrij. ed.), 2011, *Prinții Antioh și Maria Cantemir în documente de epocă*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Lăudat, I.D., 1973, *Dimitrie Cantemir: viața și opera*, Iași, Editura Junimea.
- Lemny, Ștefan, 2019, *Dimitrie Cantemir: Un principe român în zorile Luminilor europene / Dimitrie Cantemir: A Romanian Prince at the Dawn of the European Enlightenment / Dimitrie Cantemir: Un prince roumain à l'aube des Lumières européennes*, București, Editura Institutului Cultural Român.

- Mihăilescu, Gabriel, 2012, „Un apologet paradoxal al ortodoxiei: D. Cantemir în: *Loca obscura*”, *Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească*, Cluj, VI (2), 68-74.
- Minea, Ilie, 1926, *Dimitrie Cantemir: omul, scriitorul, domnitorul*, Iași, Institutul de Arte Grafice și Editura Viața Românească.
- Moisa, Constantin (cons. ed.), 1998, *Dicționar biblic*, vol. 3, București, Editura Stephanus.
- Mușat, Maria, Silvestru Boacă, 1975, *Dimitrie Cantemir*, București, Editura Militară.
- Nickell, Joe, 2007, *Relics of the Christ*, Lexington, The University Press of Kentucky.
- Ofrim, Alexandru, 2001, *Cheia și psaltirea: imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Otto, Friedrich, 1839, *The History of Russian Literature, with a Lexicon of Russian Authors*, Oxford / London, D.A. Talboys.
- Russell, William, Charles Coote, 1818, *The history of modern Europe: with an account of the decline and fall of The Roman Empire; and a view of the Progress of Society, from The Rise of The Modern Kingdoms to the Peace of Paris in 1763; in a series of letters from a Nobleman to his Son. A new Edition with a Continuation, terminating at the pacification of Paris, in 1815*, vol. IV, London, F.C. & J. Rivington et.al.
- Sfântul Augustin, 2006, *Confesiuni*, ed. a II-a, Eugen Munteanu (tr.), București, Nemira.
- Șuteu, Ștefan, 2019, „Despre numele divine în *Istoria ieroglifică (1705)*”, Eugen Munteanu (coord.), *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie (Lucrările Simpozionului Național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”, VIII, Iași, 24-25 mai 2018)*, vol. VIII, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 285-292.
- Thayer, Joseph Henry, *A Greek-English of The New Testament*, New York, Cincinatti, Chicago, American Book Company.
- Țvircun, Victor, 2018, *Dimitrie Cantemir – repere biografice*, București / Brăila, Editura Academiei Române / Editura Istros.
- Voltaire, 1860, *Histoire de Charles XII, roi de Suède*, Nouvelle Édition, Paris, Belin Frères.
- Watkins, Basil (ed.), 2016, *The Book of Saints: A Comprehensive Biographical Dictionary*, Ramsgate, Bloomsbury T&T Clark.
- Zamfirescu, Dan, 1981, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, Editura

Conquistas y conquistadores: las *Cartas de Relación* de Hernán Cortés

Laura Monica Toma

Academia de Studii Economice, București

1. Introducción

En esta sección me dedicaré a presentar el modo en que se interpretaron las primeras dos *Cartas de Relación* de Hernán Cortés. Estos comentarios siguen fielmente el libro *Hernán Cortés. Letters from Mexico* que contiene la traducción en inglés de las cinco *Cartas de Relación* y dos ensayos introductorios que arrojan luz sobre las verdaderas intenciones del autor de las cartas, pero yo no pretendo ofrecer una visión exhaustiva de los vertientes analizados en este libro. J.H. Elliott, en el ensayo titulado *Cortés, Velásquez and Charles V*, afirma que la *Primera Carta de Relación*, que habitualmente sustituye la carta ausente de Cortés, fue escrita sin duda mayormente a su dictado. Por eso, Elliott sugiere que la carta no debe considerarse una narrativa histórica precisa sino una muestra brillante de alegato especial, destinado a justificar el acto de rebelarse en contra del gobernador de Cuba (1986: xx). La denigración reiterada de Velásquez sirve sólo para resaltar, por contraste, la lealdad y los altos ideales del mismo Cortés, quien es presentado como un hombre decidido a servir a Dios y al rey, destruyendo la idolatría, convirtiendo los paganos y conquistando nuevas tierras ricas para la Corona. Al mismo tiempo, el autor sugiere que Cortés había infringido las órdenes de Velásquez sólo como resultado de la voluntad popular, representada por la hueste. Fueron los soldados, deseosos de convertir una expedición mercantil en una empresa militar y colonizadora, quienes habían demandado un cambio de plan; y Cortés, después de una deliberación, acepta la petición porque propiciaba los intereses reales (*ibidem*: xxi).

Después de ofrecer una explicación para el establecimiento de Vera Cruz, la carta se refiere a las supuestas riquezas del país y las costumbres abominables de los habitantes. El objetivo de esta estratagema, sugiere Elliott, es despertar el interés del emperador Carlos (ya que varias veces pone de relieve los regalos en oro y joyas que recibe por parte de Moctezuma) y su sentido de obligación religiosa, ya que Dios y el Papa le habían encomendado la responsabilidad de ganar creyentes. Pero el verdadero clímax llega sólo después de la descripción de México y de los indios, y representa un pedido directo dirigido hacia Carlos y la reina Juana de no concederle a Velásquez ningún poder judicial o, si lo hayan hecho, de revocarlo. Sin embargo, así como Elliott señala, en el momento en que se escribió esta carta, Cortés sabía, desde la llegada de Saucedo, que ya habían llegado las provisiones para Velásquez. No obstante, fingir el desconocimiento representaba una estrategia mejor, acompañada por una denuncia final del gobernador de Cuba como un hombre de una malicia tan patente que le hacía totalmente inadecuado para recibir la menor muestra de favor real. El autor concluye que la *Primera Carta de Relación* representa entonces, esencialmente, un documento político, que habla por Cortés en nombre de su

hueste. Esta carta es ideada para dirigirse directamente a la Corona, sobrepasando Velásquez y sus amigos del Consejo de las Indias (1986: xxi-xxii).

Anthony Pagden en “Introduction”, después de presentar elementos biográficos y discutir sobre la conquista de México, pasa a analizar el trasfondo de las cartas de relación que él sostiene eran destinadas a conseguir la legitimación legal o cuasi-legal de las acciones de Cortés (1986: xliii). Cortés se preocupa por forjarse un “status quo”, uno en que pudiera cambiar de posición con Moctezuma. Pagden señala que al afirmar que los súbditos de Moctezuma le consideraban al líder azteca como el “señor de mundo” es significativo, ya que demuestra la capacidad de manipular que tenía Cortés, empleada para alcanzar sus metas. Desde el principio, la conquista había sido establecida como un conflicto relacionado no con un rincón poco conocido-al menos por los europeos- del mundo, sino una competición por la monarquía universal (*ibidem*: lvi-lvii).

El hecho de que la carta está escrita a posteriori de los eventos que se describen es también significativo. Por consiguiente, su referencia aparentemente accidental al nuevo estatus de Carlos V como Emperador tiene muchas implicaciones. La asociación de México con Alemania clarifica dos aspectos. El primero es que el nuevo Imperio Americano, tendría que ser precisamente eso- un Imperio (*ibidem*: lviii). Este imperio no iba a representar sólo un conjunto de pueblos que habían constituido hasta entonces las posesiones españolas en América. La conquista de México fue concebida como una empresa diferente de todo lo que la precedió. Cortés no había venido aquí sólo para conquistar sino también para asentar y poblar, crear una nueva y próspera comunidad española que él podía regir (*ibidem*: lix). Pagden sugiere que según se construye la narrativa desde la primera breve mención de Alemania hasta el gran momento del desenlace cuando Cortés y Moctezuma llegan cara a cara e intercambian regalos- posiblemente esto sea el único intercambio de este tipo en la entera historia de la invasión europea de América- se puede decir que la intención de Cortés fue crear una imagen completamente inteligible, un orden político prácticamente europeo. Esta imagen pudiera permitirles a sus lectores ver sus hazañas desde el punto de vista de los héroes de las historias romanas y de los guerreros de la Reconquista (*ibidem*: lxiii).

J.H. Elliott, por otra parte, también se refiere al tema imperial. El autor destaca el hecho de que en el momento en que escribió esta carta, Cortés había perdido el control sobre la ciudad de Tenochtitlán, y por eso su carta tendría que ser sesgada de forma que sugiriera que, a lo más, él había tenido un revés temporario (atribuible a los delitos de otros hombres) y que él pronto rendiría los más notables servicios al rey quien ahora se había convertido en el más poderoso monarca del mundo. Toda la historia de la marcha hacia Tenochtitlán y el encarcelamiento de Moctezuma son relatados de una manera que apoya esta tesis general. Los discursos y acciones de Moctezuma nos sugieren que él reconoce de manera voluntaria la soberanía de Carlos V y que entrega voluntariamente el imperio en sus manos. Probablemente nunca podremos saber por cierto si Moctezuma de verdad dijo lo que Cortés le atribuyó (1986: xxvii).

Elliott llega a esta conclusión después de darse cuenta de que algunos pasajes de sus dos discursos contienen demasiadas connotaciones cristianas para venir de un pagano azteca. En lo que concierne la historia del retorno esperado de los dioses del este, esta era esencial para el gran plan de Cortés porque le permite alegar y explicar la sumisión “voluntaria” de Moctezuma y la trasmisión “legal” del imperio- un imperio que está lejos de la jurisdicción de la Audiencia de Santo Domingo y del mundo caribeño de Diego Colón y Velásquez- a su gobernador legítimo, Carlos V (*ibidem*: xxviii).

2. Primera Carta-Relación

En las siguientes dos secciones voy a resumir el contenido de las primeras dos *Cartas-Relación*¹. El autor de la *Primera Carta-Relación* declara que la meta de esta carta es presentar la manera en que empezó la conquista de la Nueva España el señor Hernán Cortés, Gobernador y Capitán General de la Nueva España, para que todas las cosas queden claras y no haya ninguna confusión. Diego Velásquez, “teniente de almirante de la isla de Cuba”, había pedido a los padres gobernadores que residían en la isla La Española, que le concediesen licencia para enviar “ciertas naos” hacia la parte occidental de la isla de Cuba para traer indios que pudieran después “rescatar” oro en la isla de Cuba, de lo cual se iba a pagar “el quinto de todo ello a Sus Altezas”. Velásquez recibe licencia y manda a Juan de Grijalva a esas tierras, con “tres navíos y un bergantín”. Se hace hincapié en el hecho de que no fueron ellos los que descubrieron esa tierra, sino otros que la nombraron Yucatán. El nombre proviene de la palabra que dijeron los indios al preguntarles los españoles cómo se llamaba aquel lugar.

A raíz del hecho de que Juan de Grijalva no encontró tan bueno rescate como esperaba Diego Velásquez, él se hizo socio con Hernán Cortés, quien iba a actuar como “capitán general en nombre de sus Altezas” en aquella tierra. Se resalta el hecho de que Velásquez puso “solamente la tercia parte de la naos de la armada” y Cortés puso “las otras dos tercias partes y todas las cosas que se hicieron en el mando”. A continuación, el autor de la carta explica las razones del acto de rebeldía de Cortés en contra de Velásquez. Cortés había decidido abandonar el propósito inicial del viaje, emprendiendo otra empresa, que consistió en “hechos hazañosos”, o sea la conquista de la tierra, para “ganarla y sujetarla a la Corona Real de Vuestra Alteza”. En otras palabras, este acto se realizó sólo porque servía los intereses reales. Por consiguiente, siempre se reitera y se pone de relieve el hecho de que Cortés actúa en nombre de “Sus Altezas”, o sea él reconoce sólo la autoridad real. Se describe después el “hecho troyano” que realizó Cortés al sumergir los naos, para impedir que los que no querían seguirle volvieran a Cuba. El autor intenta legitimar la iniciativa de Cortés añadiendo que ellos emprendieron “cosas inauditas” e hicieron “hechos hazañosos” en contra de “gentes belicosas”.

Cortés funda la Rica Villa de Vera Cruz, asegurándose que la reina Doña Juana y el rey Carlos iban a recibir “las primicias y muestras de las riquezas de aquella tierra”. A continuación, se describen los primeros contactos que tuvo la expedición encabezada por Juan de Grijalva con varios indios. El había sido mandado por Velásquez, quien era “movido más por codicia que a otro celo”. Se resalta el hecho de que las Altezas no deberían creer en las relaciones que ellos harán sobre aquella tierra, ya que “no han podido ser ciertas, pues no supieron los secretos de ellas más que de lo que por sus voluntades han querido escribir.” Velásquez no fue contento con el rescate de oro que trajeron. No obstante, las ganancias de Velásquez habían sido altas, ya que la armada trajo también “ciertas botas y toneles de vino y ciertas cajas y camisas de presillas y con cierto rescate de cuentas”.

Queriendo encontrar más oro, Velásquez decidió organizar una segunda armada, sin avisar a los padres gobernadores Jerónimos. Para no incurrir en más gastos, cooptó a Hernán Cortés que además iba a atraer “más gente que el otro” y tenía recursos para ofrecer dinero a los que necesitaban “proveerse de cosas necesarias para el viaje”. Se pone de relieve el hecho de que Velásquez cobraba mucho dinero al vender algunos productos como vino y ropas. Cortés

---

¹ Para los resúmenes me baso en la versión original en español que se encuentran en el siguiente sitio web: <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc0974782>

llega al puerto San Juan de la Porta Latina y se entera de que los caciques de la isla de Yucatán (en aquel entonces pensaban que la Península Yucatán era una isla) se habían ido de allí porque le tenían miedo a los españoles y el lugar había quedado despoblado. Cortés habla con unos indios, con la ayuda de un intérprete, y les dice que no le deben tener miedo porque ellos sólo quieren hablarles de la fe católica para hacerles vasallos al servicio de las Altezas, lo que les apaciguó un poco. El capitán consigue hablar con “el señor de la isla” y con los otros “principales” y logra convencerles de que si obedecieran a “los mayores príncipes del mundo” serían muy favorecidos, lo que les contentó y los pueblos volvieron a ser poblados como antes. Tras unos acontecimientos, Cortés llega a salvar a Jerónimo de Aguilar, uno de los españoles que estaban cautivos de los indios desde hace unos siete años. Cortés declara que él hubiera sido dispuesto a ir con toda su armada para salvar los españoles “aunque toda la flota se perdiese”, ya que de este modo “haría mucho servicio a Dios y a vuestras majestades”. De esta manera, el autor construye, paulatinamente, un retrato muy positivo del capitán Cortés al que le anima el ideal de difundir la fe cristiana, un hombre con dotes extraordinarios de bondad, generosidad, siendo al mismo tiempo un fiel servidor de la Corona. Al partir de la isla, Cortés les da a los caciques instrucciones para que abandonaran la “secta y gentilidad que tenían y vivieran” siguiendo la fe católica, dejándole una cruz de palo y una imagen de la Virgen María y “ellos recibieron todo de muy buena voluntad”.

Cortés va con sus hombres a Yucatán, navegando por el río Grijalva y se encuentra con unos indios que varias veces les niega la entrada en el pueblo, pero el capitán Cortés está decidido a saber “el secreto” de esa tierra y así que hay un enfrentamiento entre los dos grupos y los españoles salen victoriosos. El día siguiente vienen dos indios que les dan unos regalos de poco valor y se comprometen a convertirse en vasallos de la Corona y prometen traerlos algo de comer. Como pasan tres días y ningún indio aparece, Cortés manda cuatro capitanes y unos doscientos hombres a buscar algo de comida a la rendonda del pueblo pero los indios les atacan con flechas. Cortés llega a tiempo para salvarlos. Hay un segundo enfrentamiento con los indios, pero esta vez los españoles usan también los caballos y ganan la lucha. Unos días después vienen dos indios por parte de los caciques y le piden perdón por el “yerro que le habían hecho” y le aseguran de que de ahora en adelante “serían vasallos de vuestras reales altezas”. Llegan a enterarse de un hecho extraordinario: los cuatrocientos españoles habían luchado en contra de unos cuarenta mil indios, por lo cual el autor de la relación añade que la victoria se debe más a la voluntad de Dios que a las fuerzas de la armada. Reciben de los indios cuarenta pesos de oro en piezas, rescate que le hace al autor declarar que esa tierra “era de muy poco oro”, y por consiguiente podemos inferir que no le atraía mucho. De nuevo, se les hace entender a los indios del mal que representaban los ídolos que ellos adoraban y los españoles intentan convertirlos a la fe católica y les dejan una gran cruz de madera.

A continuación, se describe el asentamiento de la Rica Villa de Vera Cruz y el nombramiento de los alcaldes y regidores de esta villa. Después de investigar las instrucciones y los poderes que Cortés había recibido por parte de Diego Velásquez para venir a esas partes, el cabildo y el ayuntamiento observan que esos habían expirado y que él ya no podía actuar como justicia y capitán. Por consiguiente, ellos deciden nombrarlo justicia mayor, alcalde mayor y capitán de las reales armas y el autor de la carta presenta una larga exposición de los motivos que les determinó a tomar esa decisión, lo que se puede explicar por un afán de fundamentar este nombramiento y a la vez, de una manera, la entera empresa de la conquista. El autor procede después a señalar que no se habían quedado con ninguna de esas riquezas, o sea el oro, plata y joyas que “estaban en nuestro poder” sino que los había mandado por parte de ellos con los procuradores Alonso Fernández Portocarrero y a Francisco de Montejo. Sigue una descripción geográfica de esa tierra, cuya hermosura supera

a la de España; se enumeran algunos de los animales que se hallan allí. Es una tierra buena para el ganado y también para los árboles fructíferos y la siembra. Se acude incluso a una referencia bíblica: “A nuestro parecer se debe creer que hay en esta tierra tanto cuanto en aquella donde se dice haber llevado Salomón el oro para el templo [...]”

A continuación, se describe el aspecto físico de los indios de esos pueblos, los vestuarios que ellos llevan. Se recalca el hecho de que unos tienen horadas las orejas o las ternillas de las narices o los bezos y “cuelgan de ellos unas grandes ruedas de piedra o de oro”; unos de los mantenimientos que ellos tienen (maíz, patata yuca, gallinas, pesquerías y cazas), sus casas y los aposentos. Se enfoca el hecho de que esos indios operan sacrificios humanos abominables, con tal de que sus ídolos y dioses les concediesen sus peticiones. Como parte de esas ceremonias que tienen lugar cada año, se sacrifican tanto niños como adultos, mujeres y hombres, a los que “les sacan el corazón y las entrañas, y queman las dichas entrañas y corazones delante de los ídolos, y ofreciéndoles en sacrificio aquel humo”. Además, esos indios están al servicio del diablo. A raíz de esta relación, se considera propicio convertir esa gente a la fe católica, ya que de esa manera ellos pudieran ver lo errónea y mala que era esa “secta”.

El autor le solicita directamente al rey Carlos y la reina Juana que no le conceda ningún cargo o gobernación a Diego Velázquez. Esta carta presenta un retrato negativo de Diego Velázquez, un individuo egoísta y ávido, que sólo busca su propio interés, y no actúa con justicia y razón y que allende soborna los procuradores para que estos no hagan una verdadera relación a las majestades. Además, el procurador, los vecinos y moradores de esa villa le suplican que les concediese “la cédula y provisión real” para Hernán Cortés ya que él es la persona adecuada para llevar a cabo la conquista y pacificación de esa tierra. Al final de la *Primera Carta Relación*, se nos presenta una lista de los ítems que los procuradores Alonso Fernández Puerto-Carrero y Francisco de Montejo estaban encargados a llevar a España para regalarlos a las altezas reales.

3. *Segunda Carta-Relación*¹

Al comienzo de la *Segunda Carta-Relación* que Hernán Cortés dirige al Emperador Carlos V, se dice que el documento va a describir las tierras y provincias que se han descubierto y sometido en Yucatán, así como una relación de la provincia Culúa. El enfoque de esta carta es, no obstante, la conquista de la ciudad Tenochtitlán y los tratos que él tuvo con el “grandísimo señor” Moctezuma.

Cortés llega a enterarse de la existencia de un gran imperio encabezado por Moctezuma y decide que “lo habría, preso o muerto, súbdito a la corona real de vuestra majestad”. Cortés y sus hombres pasan por varios lugares como la ciudad de Cempoal, un puerto que ellos nombran Nombre de Dios, por Sienchimalen, la fortaleza de Ceyxnacan donde los naturales los reciben bien. El capitán llega a hablar con el principal de la valle Caltanmí y le pregunta si él era vasallo de Moctezuma y él le responde “casi admirado” que claro que lo era, porque Moctezuma era “señor del mundo”. El señor de la valle Istracmastitán, que también era vasallo de Moctezuma, le propone confederarse con los de la provincia Tlaxcala en contra de Moctezuma con quien “tenían continuas guerras”.

---

¹ Todas las citas de esta sección provienen del sitio web <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc0974782>

Siguiendo el camino de Tlaxcala, Cortés y una parte de la armada topan con un grupo de cuatro o cinco mil indios que los atacan con cuchilladas, matando dos de sus caballos, pero cuando llegan refuerzos, los indios se retiran. Hay un segundo enfrentamiento, esta vez en contra de cien mil indios, que dura casi un día, pero ellos se retiran y ningún español sale herido, por lo cual Cortés afirma que “bien pareció que Dios fue el que por nosotros peleó”.

Al regresar al real, Cortés recibe a Sicutengal con cincuenta personas principales de esa provincia y ellos les “rogó de su parte y de la de Magiscasin, que es la más principal persona de toda la provincia y de otros muchos señores de ella (...) y les perdonase los yerros pasados, porque ellos no nos conocían ni sabían quién éramos”. Ellos dicen que nunca habían sido súbditos ni sujetos y tampoco Moctezuma o sus antepasados habían podido sojuzgarlos. Cortés les dice que él había venido como “amigo” y que fueron ellos los que empezaron la pelea. Finalmente, ellos se declaran súbditos y vasallos de la Corona e invitan a Cortés a una gran ciudad que ellos tenían donde “sería mejor recibido y provisto de las cosas necesarias”. Cortés va a esta ciudad y admira el comercio desarrollado y los edificios. Vienen a verle en el real unos seis señores por parte de Moctezuma, ellos siendo sus vasallos, para decirles que ellos querían ser vasallos de la Corona y pagarle tributo, con tal de que “no fuese a su tierra”. Los naturales de la provincia donde Cortés tenía el real le advirtieron que no confiara en los vasallos de Moctezuma “porque eran traidores”. Cortés decide aprovecharse de esta “discordia y disconformidad de los unos y de los otros”, ya que podría sacar un provecho, así que finge ser amigo de los dos bandos.

Tras residir veinte días en aquella ciudad, Cortés recibe la visita de unos mensajeros de Moctezuma que le dicen que habrían de ir los españoles a la ciudad de Churultecal y allí iban a saber “la voluntad de Moctezuma”. Los indios de la provincia de Tlaxcala le advierten que eso era una trampa y que de hecho ellos buscaban a matarle en aquella ciudad. No obstante, Cortés decide irse a esta ciudad y describe su estancia en aquel lugar de esta manera: “en tres días que allí estuve, proveyeron muy mal y cada día peor y muy pocas veces me venían a ver ni hablar los señores y personas principales de la ciudad”.

Una india que él había recibido como regalo, se entera de que en efecto se trataba de una emboscada y va y le cuenta todo. Los indios de esa ciudad habían sacado las mujeres y niños de esa ciudad y en un lugar muy cerca de allí se hallaba “mucha gente de Mutezuma junta [...] y que había de dar sobre nosotros para matarnos a todos”.

Cortés junta todos los principales de la ciudad en una sala y manda que se les aten. Hay un enfrentamiento con los indios de aquel lugar pero como los españoles los toman de sobresalto y como sus caudillos faltan, hacen unos tres mil víctimas y consiguen despejar la ciudad con la ayuda de cinco mil indios de Tlaxcala y otros cuatrocientos de Cempoal. Con la ayuda de Cortés, los de la ciudad de Churultecal y los de Tlaxcala se concilian. Finalmente, los indios vuelven a la ciudad con sus mujeres y niños, se dan cuenta de su “yerro” y se convierten en “muy ciertos y leales vasallos de vuestra alteza y mis amigos”.

Como tiene dudas acerca de la supuesta traición de Moctezuma, Cortés decide mandar unos indios como mensajeros para averiguar cuál era la verdad. Los mensajeros regresan después de seis días y le traen platos de oro, muchas ropas, gallinas y bebidas. Moctezuma le manda decir que aquel plan no había sido idea suya y que le pesaba mucho lo ocurrido pero ellos habían actuado sin que él lo mandara y que todo pasó. Cortés decide ir a verle a Moctezuma. Los españoles encuentran un camino que iba por dos sierras, camino que llevaba a Culúa. Los mensajeros de Moctezuma se niegan a emprender ese camino, ya que tendrían que pasar por la tierra de Guasucingo, donde vivían sus enemigos. Cortés pasa por Guasucingo y los naturales de allí le reciben muy bien. El capitán viene acompañado por cuatro mil indios de los naturales de las provincias de Tlaxcala, Guasucingo, Churultecal y

Cempoal. Un hermano de Moctezuma le trae tres mil pesos de oro e intenta convencerle que no se fuera a su ciudad “porque era tierra muy pobre de comida y que para ir allá había muy mal camino”. Cortés le responde que él no podía tomar esa decisión ya que él había venido a esa tierra “por mandato” del rey y le asegura que no les hará ningún daño. Antes de llegar a Tenochtitlán, Cortés pasa por el pueblo Amecameca y la ciudad Iztapalapa.

Cortés relata la ceremonia de recibimiento que le hacen en Tenochtitlán, señalando que le impidieron abrazar a Moctezuma ya que no le dejaron ni tocarle. Después de que los dos se sientan en unos estrados, Moctezuma narra la historia de sus antepasados. Él cuenta que los ancestros de su gente no eran naturales de aquel sitio donde ahora residían, sino que habían venido desde lugares remotos dirigidos por un señor y ellos eran sus vasallos. Ese señor se va y cuando regresa ya todos los hombres se habían casado con mujeres de aquel lugar y habían formado pueblos y no quieren volver con él ni reconocerle como señor. Desde entonces ellos siempre han tenido que los descendientes de aquel señor iban a regresar para sojuzgar “esta tierra y a nosotros como a sus vasallos”. Moctezuma piensa que el rey del cual le había hablado Cortés es “nuestro señor natural”, ya que él sabe de la existencia de este pueblo desde hace mucho tiempo y añade que ellos van a reconocer a Cortés como señor en lugar del rey y él podrá mandar y será obedecido en todo el señorío de Moctezuma. Cortés no le contradice en nada ya que se da cuenta de que eso constituía una ventaja de la que se podría aprovechar. Él recibe de Moctezuma un aposento donde le atienden muy bien. Cortés cuenta que había recibido unas cartas por parte de un capitán que había dejado en la ciudad de Chururtecal, en las que le anuncia que Qualpopoca, señor de la ciudad Almería había matado unos españoles y que eso fue por mandato de Moctezuma. Después de pasar seis días en la ciudad de Tenochtitlán, Cortés decide que era mejor que Moctezuma estuviera en su “poder”, ya que la presencia de los españoles podría volverse incómoda para los indios y ellos le podría destruir fácilmente, más aun si “teniéndole conmigo, todas las otras tierras que a él eran súbditas, vendrían más aína al conocimiento y servicio de vuestra majestad, como después sucedió”. Por eso, Cortés le pide a Moctezuma que averigüe la verdad sobre lo acontecido en Almería, para poder castigar a los culpables. Moctezuma manda unas personas para atrapar a Qualpopoca y a los otros que participaron en el asesinato de aquellos españoles. Cortés le dice a Moctezuma que él tendría que venir a quedarse en su posada hasta que se aclararan las cosas y que se probará su inocencia, asegurándole de que no debería sentirse como un preso, sino que seguiría en el mando de su señorío.

Después de muchas conversaciones, Moctezuma acepta y toma un lugar en un aposentamiento. Qualpopoca y otras quince personas que habían participado en el asesinato de esos españoles son traídos, y después de que confiesan haber cometido el crimen, pero negando que fuese por mandato de Moctezuma, son quemados públicamente. En el día en el que fueron quemados, ellos confiesan haber actuado por mandato de Moctezuma. En algunas ocasiones, Cortés le había devuelto su libertad proponiéndole que volviera a su casa, pero Moctezuma se había negado, argumentado que no le faltaba nada allí. Cortés le pide permiso a Moctezuma para ver los lugares de donde se sacaba el oro. Después de que se le concede el permiso, Cortés manda unos grupos de dos españoles para ver esos lugares que se hallaban en cuatro provincias: Cuzula, Malinaltepeque, Tenis y Tuchtebeque. I destaca la gran cantidad de oro que se sacaba de los ríos que había en esas cuatro provincias y el aparejo que había para hacerlo. El capitán manda unos cincuenta españoles a la provincia Cuacalcalco para que construyeran una fortaleza y formaran un pueblo en un lugar de aquella provincia.

A continuación, Cortés relata el incidente concerniente a Cacamazin, un señor que se rebela en contra de Moctezuma. Con la ayuda de unas personas que vivían en la provincia del dicho Cacamuzin, pero que recibían “salario” de Moctezuma, el rebelde es atrapado y lo

traen a Cortés quien pone en su lugar un hijo de Moctezuma, que se llamaba Cucuzcacin. Moctezuma llama a todos los señores de las tierras y ciudades comarcadas y les dice que él tenía por cierto que aquel rey del cual hablaba Cortés era el señor que ellos esperaban y les ruega que “así como hasta aquí a mí me habéis tenido y obedecido por señor vuestro, de aquí en adelante tengáis y obedezcáis a este gran rey, pues él es vuestro natural señor y en su lugar tengáis a este su capitán y todos los tributos y servicios que hasta aquí a mí me hacíades, hacedlos y dadlos a él [...]”.

Los que estaban presentes prometieron cumplir todo lo que Moctezuma le había mandado y se declaran vasallos del rey español y todo esto “se asentó por auto en forma” ante un escribano público y en presencia de otros españoles. Cortés pasa a enumerar todo lo que le ofreció Moctezuma y otros señores para que él le mandase al rey, haciendo hincapié en la gran cantidad de oro además de hoyas de oro y plata, muchas ropas “maravillosas”, paños, colchas y cobertores de cama, cerbatanas etcétera.

Cortés cuenta que la gente de la ciudad de Tenochtitlán era más urbana y aparejada, ya que Moctezuma se encontraba siempre allí. Una de las cosas que más le impresionan es el hecho de que el “señor bárbaro” tiene contrahechas en oro, plata, piedra y plumas muchas cosas que se encontraban en su señorío, que era “tanto casi como España”. Los señores de las tierras y provincias residían en la ciudad de Moctezuma y los hijos primogénitos de cada uno estaban en su servicio. Los gobernadores cobraban las rentas que pagaba cada provincia, ya que tenían un sistema de cuentas muy organizado. Moctezuma despertaba tanto miedo en los demás que “nunca príncipe del mundo lo fuese más temido”. Este príncipe también tenía una clase de jardín zoológico con muchas especies de aves y hombres que se dedicaban sólo a cuidarlas y Moctezuma les visitaba para recrearse. En otra casa se hallaban personas con diversas deformidades a quien Cortés les llama “hombres y mujeres monstruos”. A continuación, Cortés describe el “servicio” diario de Moctezuma. En su casa había cada día seiscientos señores y personas principales y un gran número de servidores que les servían de comer. Moctezuma nunca comía dos veces del mismo plato, sino siempre de uno nuevo y eso también pasaba con sus vestidos. Los que le dirigían la palabra o que topaban con él, nunca le miraban en la cara, sino que se postraban ante él.

Después de morar unos meses en aquella ciudad, Cortés se entera de que habían llegado al puerto de San Juan dieciocho navíos con ochenta caballos y ochocientos hombres. Esta era una armada que había mandado Diego Velásquez y el capitán de ella era Pánfilo de Narváez “que venía y se nombraba por capitán general y teniente de gobernador de todas estas partes, por el dicho Diego Velásquez”. Cortés hace hincapié en el hecho de que la llegada de estos hombres hacía un disfavor al rey y que ellos venían con intención de matarle “a él y a muchos de mi compañía”. Al enterarse de que los indios de la ciudad de Vera Cruz y de otras tierras querían levantarse en contra de Narváez, Cortés decide partir hacia allí con setenta hombres y unos indios para apaciguar la situación, dejando en Tenochtitlán quinientos hombres para que guardaran la ciudad. Gonzalo de Sandoval, alguacil mayor, leal a Cortés, prende a Narváez. Cortés consigue tomar la artillería y los presos prometen ser obedientes al rey. Cortés está seguro de que si Diego Velásquez y los que le seguían habían conseguido su “propósito”, no volverían a ganar y pacificar la tierra que con muchos esfuerzos habían ganado. Pedro de Alvarado le manda decir que los aztecas habían atacado a los españoles que se habían quedado en la ciudad Tenochtitlán y que no podrían resistir mucho. Los aztecas quemaron cuatro de los navíos que Cortés había construido. Ya no había manera de salir de la ciudad porque los aztecas habían deshecho todas las calzadas de las entradas en la ciudad, excepto una. Cortés cuenta como vuelve a la ciudad de Moctezuma, siguiendo una ruta larga. Los españoles que él había dejado allí se habían refugiado en una fortaleza pero tenían pocos

mantenimientos. Los indios les atacan y la pelea sigue unos días ya que la artillería hacía “tan poca mella que ni se parecía que lo sentían”. En el combate mueren unos “cincuenta o sesenta españoles” mientras que el número de los indios sigue creciendo. Moctezuma, que era prisionero de los españoles, le pide que le deje hablar con su gente, pero “le dieron una pedrada los suyos en la cabeza, tan grande, que de allí a tres días murió [...]”. Cortés decide escaparse por la noche de la ciudad. Junto a él estaban unos indios de Tlaxcala. Lleva consigo todo el oro y las hoyas que le pertenecían al rey, repartiéndoles a unos españoles para que lo sacasen de la ciudad. Intentan atravesar el puente, pero es entonces cuando les sorprenden los indios. Durante la contienda mueren muchos españoles y caballos y Cortés afirma que también perdieron “todo el oro, joyas, ropa y otras muchas cosas que sacábamos y toda la artillería”. Este acontecimiento queda en la historia conocido bajo el nombre de la Noche Triste, ya que en es el día en que murieron unos 600 españoles y unos 4000 tlaxcaltecas (Wagner: 2009 92). Cortés y su armada pasan por varios pueblos y provincias indias- Tacuba, Gualipán, Tepeaca, Chururtecal, Guasucingo, Guacachula, Izcucan – y tiene varias peleas recias con los indios de Culúa.

Cortés cuenta que había enviado cuatro navíos para la isla La Española, que tendrían que volver con caballos, hombres y armas para ayudarle. Le asegura al rey que al recibir esta ayuda él volvería a intentar reconquistar la ciudad Tenochtitlán “y su tierra” y recuperar las pérdidas. Después de la muerte de Moctezuma, los indios habían alzado a un hermano suyo, Cuervacín, quien había mandado mensajeros para anunciar a sus vasallos que si ellos mataran o echaran los cristianos, los eximiría de todos los tributos y servicios que estaban obligados a hacerle. Cortés dice que había decidido a nombrar esta tierra la Nueva España, ya que se parecía mucho a España “así en la fertilidad como en la grandeza y fríos que en ella hace” y le ruega al rey que le concediese el favor de nombrarla así.

La Segunda Carta-Relación acaba con una nota que no le pertenece a Cortés. Según González de Barcia en *Historiadores Primitivos de las Indias Occidentales*, Cromberger es el autor de esta nota. Si esto es cierto, entonces él debe de haber tenido acceso a una carta escrita por Cortés en agosto de 1521. Esta carta se perdió, pero debe de haber contenido un breve informe acerca de la caída de México (Elliott 1986: 482). En esta nota se dice que los españoles conquistaron la ciudad Tenochtitlán donde encontraron pocas riquezas porque los indios habían echado los tesoros en las lagunas.

Conclusiones

La conquista del Nuevo Mundo fue propiciada por factores basicamente económicos, pero también culturales y religiosos. Los factores económicos integran el deseo de abrir nuevos mercados para los productos textiles, la madera, las armas y los cereales de Europa. Se destaca, no obstante, el afán de encontrar metales preciosos o el de “encontrar tesoros indígenas que robar” y también para transformar estas poblaciones indígenas en encomenderos (Salmoral: 1992 89). En cuanto a los objetivos culturales, se debe recalcar la importancia de las ideas diseminadas durante el Renacimiento que destacaban un mundo basado en los valores de la individualidad: la creatividad, la libertad de la razón, el afán de riqueza y fama, la curiosidad científica y el interés por la realidad circundante.

Ross Hassig pone de relieve también unos factores religiosos y los compara con el fervor religioso de las cruzadas, que marcaron por ejemplo la expansión dentro de México, así como había pasado con la Reconquista. Justificaciones de esta índole se repiten en muchos de los relatos de los conquistadores, donde se describe, entre otras cosas, la aparición de

Santiago en un caballo blanco dirigiendo los españoles hacia la victoria- la misma aparición acreditada durante la Reconquista. Hassig (2006: 9) arguye que los españoles aplican en la conquista de poblaciones indígenas esencialmente la misma ideología que habían empleado en contra de los moros durante la Reconquista. La conquista de México fue, no obstante, principalmente un asunto político y militar.

Fuentes

Cortés, Hernán, *Cartas y relaciones de Hernán Cortés al Emperador Carlos V* / colegidas e ilustradas por Pascual de Gayangos. Alicante, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc0974782>
(Consulta: 2 de noviembre 2020).

Referencias

- Elliott, J.H, 1986, “Cortés, Velásquez and Charles V”, *Hernán Cortés. Letters from Mexico*, edited by Anthony Pagden, New Haven, Yale University Press, xx-xii, xxvii, xxviii, 482.
- Hassig, Ross, 2006, “The Spanish Background to the Conquest of Mexico”, *Mexico and the Spanish Conquest*, 2ª edición, Norman, University of Oklahoma Press, 9.
- Pagden, Anthony, 1986, “Introduction”, *Hernán Cortés. Letters from Mexico*, edited by Anthony Pagden, New Haven, Yale University Press, xliii, lvi, lvii, lix, lxiii.
- Salmoral, Manuel Lucena, 1992, “A la conquista del continente”, *Historia*, 198, 89.
- Todorov, Tzvetan, 2014, *La Conquista de América. El problema del otro*, Coyoacán, Siglo XXI Editores.
- Wagner, Heather Lehr, 2009, *Great Explorers: Hernán Cortés*, New York, Chelsea House Publishers.

Partea a II-a
Comunicare, discurs

Paradigma verbului în română și latină

Valentina Agăinoaică

Colegiul Național Pedagogic „Ștefan Odobleja”, Drobeta Turnu-Severin

1. Introducere

Verbul, alături de substantiv, este unul dintre cuvintele de bază în vorbire. Referindu-ne la importanța lui în enunț, putem afirma că verbul întrece substantivul, deoarece fără el nu se poate crea o propoziție.

Structura morfologică a limbii române este rezultatul evoluției specifice a latinei, care, izolată de timpuriu în romanitatea estică și în contact cu medii lingvistice diverse, s-a dezvoltat independent, organizându-și în alt mod decât celelalte limbi romanice clasele structurii morfologice, clase fundamentale latine.

Verbul, ca parte de vorbire flexibilă importantă, este studiat încă din Antichitate. Denumirea lui a fost dată de Democrit (a. Chr.), fără a avea însă accepție gramaticală:

„Protagoras face din el o clasă distinctivă, iar Platon îl consideră un element de bază în exprimarea predicatului logic. În clasificările lor introduc verbul și Socrate, Anaximene, Aristotel, învățații alexandrini, gramaticul grec Dionysos Thrax și cel latin Renmius Palaemon” (Simenschy, Ivănescu 1981: 90).

Verbul nu lipsește nici din gramaticile europene, la baza cărora stă clasificarea făcută de Dionysos Thrax. Așadar, verbul este prezent în toate clasificările tradiționale și recunoscut ca una dintre cele mai importante părți de vorbire, opuse substantivului și pronumelui. Lingvistica secundară îl trece printre termenii secundari cu funcție de predicat.

În limba română, termenul *verb* este împrumutat din franceză (*verbe*), unde provine din latină (*verbum*), de unde am moștenit și noi întreaga lui flexiune. Verbul este o clasă morfologică cuprinzătoare, caracterizându-se din punct de vedere semantic prin faptul că exprimă o varietate de sensuri: acțiuni, stări, deveniri, existențe privite ca procese în desfășurare și considerate în legătură cu un subiect gramatical. Este, deci, o clasă flexibilă.

Sintactic, verbul are posibilitatea de a îndeplini funcția de predicat, devenind nucleul comunicării. El are cele mai multe posibilități de combinare, având o autonomie funcțională și o distribuție unidirecțională.

Din punct de vedere logic, clasa verbului se caracterizează printr-un conținut noțional suficient, dispunând de un sens lexical suficient și de funcții sintactice determinate.

Coborând pe scara evoluției limbilor, în indo-europeană s-a făcut distincție între nume și verb, prin concentrarea la verb a predicativității. Opoziția nume – verb se găsește în toate limbile de pe glob, pe măsura construirii diverselor categorii gramaticale. Verbul are categorii gramaticale dobândite prin: acord, număr, persoană, uneori gen și categorii proprii, în virtutea sensului (aspectul, timpul, modul, diateza).

În cursul evoluției lor, limbile au selectat un număr redus de categorii gramaticale. La verb a apărut, mai întâi, aspectul și modul și apoi timpul, care la început s-a exprimat prin procedee lexicale, fiind legat și de aspect. În română, ca urmare a moștenirii din limba latină, verbul constituie o parte de vorbire principală, o clasă bogată și variată prin natura sa lexicală și gramaticală. El este o parte de vorbire independentă, capabilă să realizeze singură o comunicare. Ca și substantivul, verbul constituie una din sursele permanente de îmbogățire a limbii noastre prin nenumărate derivate pe care le dă.

2. Definiția verbului

Verbul, atât în română, cât și în latină, este definit din diferite puncte de vedere, definiția sa variind de la un cercetător la altul, dar având, în fond, același înțeles.

Maria Pârlog a definit verbul astfel: „Verbul (lat *verbum* = cuvântul prin excelență) este partea de vorbire care exprimă acțiuni sau stări” (Pârlog 1996: 66). El are aceleași categorii gramaticale ca și în română: diateză, mod, timp, persoană și număr. I.I. Bujor și Fr. Chiriac definesc verbul ca fiind partea de vorbire prin care se exprimă o lucrare, o stare sau o existență. Aceeași definiție mai sus prezentată o întâlnim și la Toma Vasilescu și N.I. Barbu (1969). Th. Simenschy (1998) și Virgil Matei (1994) încep studiul verbului fără a prezenta o definiție. Așadar, gramaticile latine românești sunt sărace în ceea ce privește definiția verbului, însă această parte de vorbire este prezentată amănunțit și într-un mod foarte serios.

Definiții mai complexe primește, însă, verbul în limba română. În recenta *Gramatică a Academiei*, verbul are o definiție complexă: este prezentat ca „o clasă lexico-gramaticală cu un inventar extrem de bogat și deschis, distingându-se, în raport cu alte părți de vorbire, prin mai multe trăsături” (*Gramatica Limbii Române* 2005: 323).

Sub aspect morfologic, verbul este o parte de vorbire flexibilă, distingându-se printr-un tip special de flexiune numit conjugare, ce constă în schimbarea formei verbului în funcție de categoriile de mod, timp, aspect, persoană, număr, diateză, fiecare categorie manifestându-se printr-un număr propriu de opoziții și prin forme specifice de realizare / manifestare.

Sub aspect sintactic și semantico-sintactic, verbul, în calitate de centru al grupului verbal, își atrage, în funcție de trăsăturile lui semantico-sintactice inerente, actanții (argumentele), reprezentați prin nominale și echivalentele lor sintactice: forme verbale nepersonale și propoziții cărora le atribuie funcții sintactice (numite și roluri tematice: Agent, Pacient, Experimentator, Beneficiar, Sursă, Țintă, Locativ) și restricții.

Sub aspectul semantic, s-au propus mai multe criterii de diferențiere a verbelor. Astfel, s-a urmărit în mod special găsirea corelațiilor dintre tipul semantic și manifestările lui gramaticale (în primul rând sintactice). Clasificarea semantică generală se realizează în funcție de două trăsături semantice interne, primitive: „schimbare” și „agentivitate”. În funcție de acest criteriu, se disting următoarele trei clase: verbe de stare (ex.: *a iubi*, *a dura*, *a plăcea*); verbe de experiment (ex.: *a ajunge*, *a cădea*, *a îmbătrâni*); verbe de acțiune (ex.: *a citi*, *a alerga*, *a mânca*).

Din punct de vedere morfologic, D. Irimia (1986) susține că verbul se definește prin corelația pe care o poate stabili cu categoria gramaticală a timpului, chiar dacă ideea de timp mai poate fi exprimată și de alte unități lexico-gramaticale ale limbii (cum ar fi adverbul).

După Constantinescu-Dobridor (1974), verbul este partea de vorbire care exprimă procese. El este caracterizat prin flexiune sintactică și analitică, după diateză, mod, timp, număr și persoană, prin autonomie semantică și funcțională, prin distribuție unidirecțională

și prin suficiență noțională. Autorul diferențiază acțiunea și starea de procese, sintetizând toate caracteristicile verbului din punct de vedere semantic și gramatical.

Apropiată de această definiție este și cea dată de Mihai Andrei și Iulian Ghiță (1995), care arată că verbul este partea de vorbire care exprimă acțiuni, stări, existențe, deveniri, considerate ca procese, adăugând că verbul se conjugă, schimbându-și forma după diateză, mod, timp, număr, persoană.

Mircea Zdrenghea (1971) definește verbul asemănător celorlalți: semantic, verbul exprimă acțiunea, starea și existența, iar morfologic este caracterizat prin exprimarea în paradigma sa a categoriilor gramaticale ale timpului și modului, asociate cu cele ale numărului și persoanei.

Ștefania Popescu (1971) adaugă la definiția verbului, alături de acțiuni și stări, exprimarea posesiei, a necesității, a posibilității, a voinței sau a dorinței, care, de fapt, sunt tot acțiuni ce se pot exprima semantic ori prin categoria modului.

Pentru Valeria Guțu-Romalo (1972), verbul este partea de vorbire care se deosebește morfologic de toate celelalte prin categorii specifice de timp și mod; din punct de vedere semantic, verbul are posibilitatea de a constitui nucleul organizat gramatical.

O încercare de definire deosebită a verbului o găsim la Vladimir Robu:

„verbul este clasa lexico-gramaticală cea mai complexă, atât prin zonele de contact ale unora dintre formele sale paradigmatică cu alte clase pe care le alimentează (substantivul, adjectivul), cât și prin mulțimea formelor paradigmatică, a opozițiilor și semnificațiilor gramaticale și lexicale pe care le au potențial aceste forme și opoziții” (Robu 1978: 87).

Adăugând că verbul este o clasă unitară, Vladimir Robu arată că el îndeplinește funcția de predicat și că, esențială pentru această parte de vorbire este categoria timpului. Definiția pare a fi complicată, chiar dacă definește verbul sub toate aspectele: lexical, morfologic și sintactic. O definiție simplă o găsim la Alexandru Graur, pentru care verbele sun „acele cuvinte care ne permit să spunem despre cineva sau ceva ce face și cum este” (Graur 1973: 124), ele constituind centrul comunicării și având categoriile gramaticale de persoană, număr, timp, mod și diateză. Autorul definește astfel verbul prin funcția sa sintactică.

Toți autorii, care definesc verbul într-un mod propriu, au un punct de vedere comun: verbul este partea de vorbire flexibilă care arată acțiuni, stări sau procese. Chiar dacă unii îl definesc dintr-un punct de vedere și alții dintr-un alt punct, concluzia care se desprinde este aceeași: verbul este partea de vorbire flexibilă care indică starea și acțiunea ca procese, exprimate prin diferite forme ce se numesc categorii gramaticale și care, la verb, sunt cele mai multe: diateză (în gramatica modernă – aspect), conjugare, mod, timp, fiindu-i proprii persoana, numărul și uneori genul, comune cu ale celorlalte părți de vorbire. Oricum ar fi definit, verbul rămâne parte principală de vorbire cu rol foarte important în cadrul enunțului.

3. Definiția locuțiunilor verbale

În limba română, dar nu și în limba latină, alături de verb, cu aceeași valoare lexicală și gramaticală stau locuțiunile verbale.

Gramatica Academiei le definește ca fiind grupurile de cuvinte care au obligatoriu un verb, cu sens unitar și trăsături morfologice și comportarea sintactică a unui verb.

Locuțiunile verbale sunt definite asemănător de cercetătorii limbii noastre. Toți ajung la concluzia că ele sunt grupuri de cuvinte cu sens unitar având în prezent, obligatoriu, un verb și că pot fi înlocuite uneori printr-un verb cu același sens.

O definiție aparține o dată Vladimir Robu, care le numește „sintagme verbale legate” (Robu 1978: 95), ce exprimă procese desfășurate pe axa temporală, fiind totdeauna predicative și monosemantice.

Verbele cele mai des întâlnite în alcătuirea locuțiunilor verbale sunt cele care au mai multe sensuri: *a da, a face, a lua*, dar și altele ca: *a avea, a pune, a trage, a băga*. Pronumele care fac parte din locuțiunile verbale au valoare neutră.

Locuțiunile verbale sunt alcătuite totdeauna din două părți: una verbală, verb care constituie elementul central, indispensabil, și care dă categoriile de diateză, mod, timp, persoană și număr, și alta neverbală, care poate fi substantiv, adjectiv, adverb, numeral, interjecție, legate de verb prin prepoziții (ex. *a luat-o la sănătoasa*).

Elementele componente ale locuțiunilor verbale sunt strâns legate, unite sub aspect lexical, dar și prin caracterul unitar al sensului gramatical. Semantic, elementele componente nu pot fi privite și tratate individual.

Sensul lexical al locuțiunilor verbale îl reprezintă o sinteză a sensurilor componente. El poate fi echivalent cu un verb format de la aceeași temă cu substantivul, adjectivul sau adverbul care intră în componența locuțiunilor: *a-și aduce aminte = a-și aminti; a pune pe fugă = a fugări*. Uneori, le corespunde un alt verb: *a se da jos = a coborî; a se da de-a berbeleacul = a se rostogoli*. Alteori, nu are echivalent un verb, ci o locuțiune: *a băga de seamă = a acorda atenție*.

În categoria locuțiunilor verbale sunt incluse și expresii verbale care sunt: unipersonale, alcătuite din verbul *a fi* și un cuvânt care poate fi substantiv, adjectiv, adverb sau locuțiune verbală, interjecție, verb la supin (*e de datoria, e frumos, e bine, e vai, e cu puțință, e de dorit*) ori impersonale, alcătuite din verbul *a fi*, un pronume în dativ și un substantiv cu funcția de subiect (*mi-e frig, mi-e sete, mi-e dor*).

Din punct de vedere semantic, expresiile verbale interpersonale exprimă o varietate de nuanțe modale: necesitatea, dorința, probabilitatea, siguranța, aprecierea, calificarea, îndeplinind funcția de predicate nominale și reprezentând o regentă insuficientă a unor subordonate subiective cerute de sensul impersonal al acestor expresii. Alte expresii verbale sunt lipsite de sensul impersonal, dar au aspect unipersonal, referindu-se la stări fizice (*mi-e cald, mi-e frig*), ori sufletești (*mi-e dor, mi-e ciudă*).

Gh. Constantinescu Dobridor susține că aceste expresii sunt considerate de unii propoziții nominale, iar de alții, cu aceștia fiind de acord și el, părți de propoziție deosebite: substantivul are funcția de subiect, iar verbul este predicat verbal.

După Dumitru Irimia, expresiile verbale sunt „grupuri lexico-gramaticale” (Irimia 1986: 96) constituite din mai mulți termeni care gravitează în jurul unui verb cu care intră în relații mai mult sau mai puțin definibile. Așa sunt expresiile: *a-i părea bine, a-i părea rău, a-i fi foame, a-l durea capul* etc. Aceste expresii sunt unități lexicale al căror sens unitar este condiționat de soliditatea tematică a unor termeni componenți, determinată adesea de semantica termenului mobil.

Din punct de vedere gramatical, ele sunt mai puțin solidare. Deși sunt interpretate ca unități nedisociabile, în structura lor internă pot fi identificate diferite relații și funcții sintactice (ex. *mi-e foame: mi* = complement indirect; *foame* = subiect), cu toate că acesta nu poate fi un subiect protagonist al acțiunii verbale. Însă nici verbul nu se poate constitui singur în predicat al unei propoziții decât prin intermediul întregii expresii.

În *Sinteze de limba română*, Theodor Hristea (1981) considera locuțiunile ca principala categorie de unități frazeologice. Făcând distincție între locuțiunile verbale și expresiile verbale, autorul dă exemple din fiecare: *a aduce aminte*, *a băga de seamă*, *a întoarce pe dos* (locuțiuni verbale), *a spăla putina*, *a tăia frunză la câini*, *a-i lipsi o doagă*, *a-și lua inima în dinți* (expresii verbale), fiind de părere că acestea din urmă sunt mai expresive, socotindu-le cele mai autentice expresii românești. Însă nu se poate pune graniță între locuțiuni și expresii. Autorul vorbește și despre expresiile idiomatice, dând multe exemple din limba noastră: *a bate apa-n piuă*, *a-și da arama pe față*, *a da sfoară-n țară*, *a-și lua tălpășița*, considerându-le de o rară sensibilitate, expresivitate și un sens figurat deosebit. Astfel de expresii sunt proprii fiecărei limbi și intraductibile dintr-o limbă în alta. Se poate afirma că locuțiunile verbale și expresiile verbale au un loc aparte în cadrul limbii noastre, fiind folosite în limba vorbită mai ales expresiile verbale și idiomatice cu multă ușurință, dar punând mari probleme pentru limba literară și mai ales pentru gramatică.

Concluzii

În structura gramaticală a limbii, verbul are rolul principal, în jurul lui grupându-se în propoziție toate celelalte unități lexico-gramaticale. În același timp, în limba latină verbul are o arie stilistico-morfologică foarte complexă. Fiind o parte de vorbire atât de importantă în structura gramaticală a limbii, paradigma verbală a suscitât interesul multor cercetători. Beneficiind de contactul cu studii și interpretări autorizate, am dorit să reiau și eventual să nuanțez unele aspecte ale problematicii. Desigur, discuțiile pe această temă atât de complexă pot fi continuate, semn neîndoielnic al belșugului semantic.

Așa cum se exprima un gramatic latin, „gramatica este arhitectura limbii, iar temelia acestui edificiu o formează flexiunea: declinarea și conjugarea. Acest lucru este valabil în toate limbile flexionare, dar în mod cu totul deosebit în limba latină” (Matei 1994: 13).

Contribuția limbii latine la îmbogățirea limbii noastre cu noi cuvinte este de prisos a mai fi discutată, știut fiind că întreaga terminologie științifică are la bază cuvinte latinești și grecești. Pătrunderea tainelor acestei limbi constituie fundamentul studierii și înțelegerii limbilor moderne, iar cunoașterea culturii și civilizației greco-romane îmbogățește orizontul de cultură generală al fiecărui individ. Închei prin a aminti un citat din Titu Maiorescu: „Ceea ce este propriu limbii latine și o înalță deasupra altora este simplitatea și regularitatea gramaticii. Gramatica latină parcă ar fi granit turnat, este unică între gramatici și va rămâne, prin urmare, cel mai bun fundament și cea mai bună disciplină pentru orice parte a gândirii noastre” (apud Matei 1994: 15).

Referințe

- Andrei, Mihai, Ghiță, Iulian, 1995, *Limba română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Constantinescu-Dobridor, Gheorghe, 1974, *Morfologia limbii române*, București, Editura Științifică.
- Gramatica limbii române*, 2005, București, Editura Academiei Române.
- Graur, Alexandru, 1973, *Gramatica azi*, București, Editura Academiei.
- Guțu Romalo, Valeria, 1972, *Corectitudine și greșeală*, București, Editura Științifică.

- Hristea, Theodor, 1981, *Sinteze de limba română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Irimia, Dumitru, 1986, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică.
- Matei, Virgil, 1994, *Gramatica limbii latine*, București, Editura Scripta.
- Pârlog, Maria, 1996, *Gramatica limbii latine*, București, Editura ALL.
- Popescu, Ștefania, 1971, *Gramatica practică a limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Robu, Vladimir, 1978, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Simenschy, Th., Ivănescu, Ghe., 1981, *Gramatica comparată a limbilor indo-europene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Simenschy, Th., 1998, *Gramatica limbii latine*, București, Editura Viitorul Românesc”.
- Vasilescu, Toma, Barbu, N.I., 1969, *Gramatica limbii latine*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Zdrenghea, Mircea, 1971, *Probleme de analiză morfologică*, București, Editura Științifică.

Negarea Holocaustului și drumul recunoașterii prin despăgubirea victimelor¹

Emanuel Bălan

Universitatea „Ștefan Cel Mare” Suceava

1. Introducere

Acest studiu analizează diferitele forme ale distorsionării, negării și minimalizării Holocaustului în România postbelică (sub forma trivializării prin comparație, vezi *infra*), iar în final cuprinde o succintă prezentare a procesului de despăgubire a victimelor. Studiul pornește de la definiția Holocaustului, definiție care folosește și conceptualizarea și interpretările acestui genocid, folosind trei concepte esențiale pentru analiza acestei teme: „distorsionare”, „negaționism” și „trivializare prin comparație”.

Distorsionare semnifică operațiunea prin care datele istorice sunt modificate cu scop politic și propagandistic. Acest termen se referă în special la perioada comunistă, când scrierile istoriografice vorbesc despre „uitare statal-organizată” (Cohen 1999: 85-88).

Negaționism se referă la distorsionarea sau relativizarea realităților Holocaustului; cei care îl promovează se numesc „revizionști”, cu atât mai mult cu cât rescrierea istoriei este un act mereu necesar. În acest caz, avem de-a face nu cu o rescriere critică, ci cu un proces de contestare a Holocaustului. Istoricii Deborah Lipstadt, Michael Shermer și Alex Grobman preferă termenul *negaționism*, deoarece semnifică rescrierea revizionistă a faptelor Holocaustului (Shafir 2002: 23-82)². În cadrul procesului de negare se pot identifica mai multe categorii și subcategorii:

i) prima categorie se referă la *negaționismul integral*, a cărei caracteristică constă în respingerea a însăși existenței Holocaustului. În România, ca de altfel și în alte țări ex-comuniste, negaționismul integral este, în totalitatea sa, „importat” din Occident și nici unul dintre argumentele adeptilor săi nu aduce măcar o singură notă de originalitate. Influențele negaționismului integral de import occidental se fac simțite nu numai asupra categoriei autohtone corespondente, ele apărând și în argumentația altor forme de negaționism. De

---

¹ This work is supported by project POCU 125040, entitled *Development of the tertiary university education to support the economic growth - PROGRESSIO*, co-financed by the European Social Fund under the Human Capital Operational Program 2014-2020.

² A se vedea în acest sens și Deborah Lipstadt, *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory*, New York, Plume, 1994; Michael Shermer, Alex Grobman, *Denying History: Who Says the Holocaust Never Happened and Why Do They Say It?*, Berkeley, University of California Press, 2000. A se vedea, de asemenea, Michael Shafir, „Ex Occidente Obscuritas: The Diffusion of Holocaust Denial from West to East”, în *Studia Hebraica*, vol. 3, 2003, p. 23-82.

altfel, trebuie precizat că distincțiile făcute au, în primul rând, valoare euristică. În practică, în aceeași argumentație se pot regăsi mai multe forme de negaționism (*ibidem*: 33-47).

ii) a doua categorie se referă la *negaționismul deflectiv*. Spre deosebire de negaționismul integral, negaționismul deflectiv acceptă existența Holocaustului, dar membrii acestei categorii canalizează culpabilitatea în câteva direcții posibile. Se poate face distincția între câteva subcategorii de negare deflectivă, în funcție de ținta acesteia.

Prima subcategorie, cea mai previzibilă, o constituie deflectarea culpabilității asupra germanilor în mod exclusiv. Cea de-a doua adăuga deflexiunii grupuri prezentate ca fiind marginale, accidente ne semnificative, aberații nereprezentative în cadrul propriei națiuni – de exemplu, legionarii. În fine, evreii înșiși devin ținta culpabilizării în cea de-a treia subcategorie. În cadrul acesteia din urmă, putem face câteva distincții adiționale, în funcție de principalul argument folosit. Acestea sunt următoarele:

- a) argumentul deicidal, potrivit căruia Holocaustul a fost prețul plătit de evrei pentru răstignirea lui Christos;
- b) argumentul conspiraționist, potrivit căruia Hitler a fost el însuși produsul oculței evreiești;
- c) argumentul defensionist, care susține că evreii l-au forțat pe Hitler să ia măsuri legitime de autoapărare;
- d) argumentul reactiv, potrivit căruia lipsa de loialitate a evreilor față de țara în care trăiau ar fi provocat o reacție de răspuns;
- e) în sfârșit, argumentul care poate fi denumit incriminant, potrivit căruia evreii înșiși ar fi fost autorii Holocaustului.

iii) a treia categorie se referă la *negaționismul selectiv*, un hibrid între negaționismul integral și cel deflectiv. El neagă integral Holocaustul – dar negația este aplicată numai cazului specific al propriei țări. Cu alte cuvinte, negaționismul selectiv acceptă existența Holocaustului în alte locuri, dar neagă participarea membrilor propriei națiuni la implementarea acestuia. Avem de a face, în acest caz, cu o combinație a cărei menire este, pe o parte, integral-negaționistă în ceea ce privește participarea membrilor propriei națiuni la Holocaust, și, pe de altă parte, deflectiv-negaționistă, atunci când sunt indicați responsabilii pentru genocid. Cu alte cuvinte, negaționismul selectiv este, totodată, un negaționism particularist. Dacă există un rol deosebit jucat de negaționismul românesc, performanța se înregistrează pe această scenă, a negaționismului selectiv. Ea nu este singulară, dar este totuși remarcabilă.

Lămuririle pe care le datorăm pentru forma de minimalizare a Holocaustului analizată aici, denumită trivializare prin comparație, vor fi date în secțiunea rezervată acestui subiect.

2. Deformarea și ocultarea Holocaustului în perioada comunistă și postcomunistă

În perioada comunistă, în România, ca și în celelalte state est-europene, istoria Holocaustului a fost ignorată sau distorsionată, în ciuda retoricii antifasciste din propaganda oficială. Explicațiile pentru aceasta sunt multiple. Ne oprim asupra câtorva.

În primul rând, ideologia comunistă se afla în incapacitate structurală de a trata natura regimurilor fasciste și evoluția lor. Definiția general impusă a „fascismului” a rămas până aproape de sfârșitul regimului comunist cea formulată de Gheorghii Dimitrov în 1935, în raportul său la Komintern, conform căreia regimurile „fasciste” nu erau altceva decât „dictatura fățiș teroristă a elementelor celor mai reacționare, șovine și imperialiste ale capitalului financiar” (Dimitroff 1974:7). Așa cum observa istoricul István Deák,

„O ideologie care consideră problemele etnice și religioase ca nefiind altceva decât deghezări ale conflictului de clasă nu poate trata adecvat un proces istoric care avea ca scop exterminarea tuturor membrilor unui anumit grup, fie ei progresiști sau reacționari, fie ei exploatați sau exploatați” (Deak 1994: 128).

În al doilea rând, „antifascismul” nu se constituia într-o critică precisă a ideologiei și regimurilor fasciste, ci reprezenta, după cum a demonstrat temeinic François Furet, interfața unei ample strategii de putere, utilizată în comunizarea Europei de Est (Buruiană 1999: 1-16). Definiția dimitrovistă era construită pentru a situa fascismul la polul opus comunismului, iar războiul a întârziat în imaginarul perioadei, cel puțin în partea de Est a continentului, scena ideologică a luptei fascism – comunism, deși ea se baza pe o logică binară simplistă. Victoria Uniunii Sovietice a consacrat această logică, victoria militară fiind tradusă ca victorie a comunismului în fața fascismului, iar unul dintre efecte a fost că, din acel moment, comuniștii nu au mai recunoscut altcuiva poziția de adversar și victimă principală a fascismului (Furet 1999: 377, 389, 417). Premisa de la care pleacă negaționismul este că un popor a inventat, a simulat sau a exagerat răul și că nenorocirea trăită e o fabulație. Un om sau un popor în stare de o astfel de faptă este, simplu și inevitabil spus, josnic. Să recurgi la o invenție clădită pe suferință pentru a obține un avantaj ține de un simț malefic mai profund decât răul evocat.

Cei care neagă acest lucru afirmă că în ultimele decenii evreei au creat un întreg sistem de propagandă, contribuind cu bani dar și cu multă forță de convingere la o realitate impusă întregii lumi și devenită: moștenirea și amintirea Holocaustului. Pentru negaționiști, memorialele care se înalță în multe locuri ale lumii sunt o insultă la adresa adevărului. Pentru cei care susțin că Holocaustul a existat, dar că nu a fost atât de grav, că nu se poate vorbi de un adevărat genocid, că nu au existat camere de gazare și că, pe scurt, evreei hiperbolizează intensitatea suferinței trăite, memorialele sfidează morala. La fel precum o face orice pretenție materială a supraviețuitorilor și a rudelor lor. Este adevărat că despăgubirile nu pot anula amintirea suferinței, dar ele rămân singurul instrument al justiției umane, singura măsură a demnității, în urma răului produs. Despăgubirile sunt în fapt o încercare timidă dar normală, o chestiune juridică. Și aici negaționiștii îi acuză pe evree de obținere a unor noi și noi beneficii.

În România, tărâm fertil al teoriei conspirației și gazdă a unui antisemitism de conjunctură, negaționismul este mai greu de combătut. Revizionismul instalat după căderea regimului comunist, grație căruia figura mareșalului Antonescu a dobândit dimensiuni evasimitice, a consolidat cu succes tentația negaționistă. În această lumină, ideea existenței Holocaustului pe teritoriul României a fost categoric respinsă de publicul larg, deoarece, așa cum remarca și istoricul Liviu Rotman, vina a fost atribuită, cu lejeritate, altora – „ungurilor sau germanilor, dar niciodată românilor, în ciuda dovezilor numeroase”.

Președintele Comisiei Europene, Jean-Claude Juncker, declara cu ocazia Zilei Internaționale de Comemorare a Victimelor Holocaustului din 2019 că:

„ignoranța este periculoasă. Pe măsură ce timpul trece și amintirile se estompează, este de datoria noastră morală, mai mult decât oricând, să ne aducem aminte. Nu putem schimba istoria, dar putem să ne asigurăm că generațiile viitoare nu se vor confrunta, și ele, cu astfel de urgii intolerabile. Nu vom tolera nicio formă de antisemitism, fie că este vorba de discursuri curente de incitare la ură – atât offline, cât și online – sau de agresiuni fizice. Comisia Europeană colaborează strâns cu toate statele membre pentru a combate această amenințare și pentru a garanta securitatea comunităților evreiești în Europa. Negarea Holocaustului continuă să fie o realitate în

Europa: 1 din 3 europeni declară că știe „doar câte ceva” despre Holocaust și 1 din 20 nu a auzit niciodată vorbindu-se despre acest eveniment atroce” (Juncker, 2019).

În aceeași zi, 27 ianuarie 2019, era publicat și rezultatul unui sondaj Eurobarometru privind percepția europenilor asupra antisemitismului. Datele arată diferențe mari între România și media statelor U.E. Doar unu din patru români consideră că antisemitismul este o problemă în țara noastră, în timp de unu din doi europeni consideră antisemitismul o problemă a continentului. Întrebați dacă în ultimii ani antisemitismul a crescut, 40% dintre români și europeni consideră că a rămas la fel, o problemă importantă fiind negarea Holocaustului și antisemitismului în mediul online. În privința modului de predare și informare privind ororile Holocaustului, 53% dintre români consideră că nu este predat suficient în școli, față de 42%, media UE (Manolache 2019).

Cu ocazia zilei naționale de comemorare a victimelor Holocaustului din România, din 9 octombrie 2020, președintele Klaus Iohannis a declarat că: „istoria oricărei națiuni este o colecție de lumină și întuneric și depinde doar de noi să putem arăta generațiilor viitoare că România nu mai poate schimba istoria, dar că lecțiile istoriei au schimbat în bine, pentru totdeauna, România” (Iohannis 2020), amintind de lecția de omenie a primarului Cernăuților, Traian Popovici, care „a fost o lumină într-o epocă a întunericului. Opoziția lui făcuse a izvorât din dorința de a-și ajuta aproapele: „de a nu ceda curentului, de a mă împotrivi lui, de a fi stăpân pe voința mea, de a înfrunta pe cei mari, de a fi cu un cuvânt om” (*ibidem*).

Din păcate în România, deși Holocaustul este condamnat, memoria acestuia este recuperată:

„asistăm de ani buni la campanii grotești de reabilitare publică a unor figuri sinistre ale trecutului negru”, oameni de cultură, politicieni sau militari care, prin ideile și faptele lor, au condus la înjosirea, batjocorirea și asasinarea unor semeni. Cei care vor să ștergă Holocaustul din istorie, precum și cei care încearcă să-i exonereze de vină pe criminali sunt complici la acest rău îngrozitor. Nu vom înceta niciodată să-i condamnăm pe cei care au sădit ura și au săvârșit crime și nu vom mai pleca tăcuți capul niciodată în fața răului” (Lupitu 2020).

Șeful statului mai atrage atenția că ura reînnoită este flagelul vremurilor noastre și că pandemia de COVID-19 a declanșat, la nivel global, nu doar o criză sanitară, ci și o criză a neîncrederii, generată de propagarea știrilor false și a teoriilor conspirației, de promovarea mesajelor de ură și a discursurilor eurosceptice și xenofobe, de manipulare, de exacerbarea antisemitismului:

„Nu există risc mai mare de a fragiliza democrația decât acceptarea pasivă a tuturor acestor maladii ale lumii contemporane. În fața unor asemenea pericole, apelul la trecutul neromanțat poate fi șansa redescoperirii valorilor europene perene: toleranța, respectul pentru diversitate, responsabilitatea. Să nu ne lăsăm prinși în capcana ignoranței, a discursurilor populiste, să nu rămânem tăcuți în fața tentativelor de rescriere a istoriei și de negare a adevărului. Să rămânem, de asemenea, vigilenți și fermi în lupta cu antisemitismul, intoleranța, extremismul și populismul. Istoria oricărei națiuni este o colecție de lumină și întuneric. Depinde doar de noi să putem arăta generațiilor viitoare că România nu mai poate schimba istoria, dar că lecțiile istoriei au schimbat în bine, pentru totdeauna, România” (*ibidem*).

3. Calea iertării prin reparația despăgubirilor

Din 1952 și până în 1989, sumele plătite de Germania drept compensație supraviețuitorilor Holocaustului din statele comuniste au fost foarte mici. Politica de despăgubire era reglementată de către Bundesentschädigungsgesetz, fiind încheiata mai multe acorduri bilaterale cu numeroase state occidentale care au primit despăgubiri financiare. Astfel, Franța a primit 400 de milioane de mărci, Olanda, 125 de milioane, Grecia 115 de milioane (Matei 2016: 216). Reluarea relațiilor diplomatice în anii 70 cu statele din blocul comunist le făceau și pe acestea eligibile despăgubirilor. Însă Germania nu a acordat niciun fel de despăgubiri statelor *Tratatului de la Varșovia* până în 1989.

Dacă Germania a fost prima țară dintre țările Axei care, încă din 1952 a plătit despăgubiri evreilor supraviețuitori ai Holocaustului, în Italia abia în 2008, celebra companie de asigurări *Generali* a semnat acordul prin care a despăgubit victimele Holocaustului pentru polițe de asigurare de viață încheiate acum mai bine de jumătate de secol. Valoarea despăgubirilor s-a ridicat la 50 milioane de dolari, fiind acordate unui număr de 50.000 de urmași ai victimelor Holocaustului. Tot în 2008, guvernul german a acordat 10,9 milioane de euro unui număr de aproape 6.000 de evrei care au supraviețuit ocupației naziste din Budapesta. Conform *Claims Conference*, organizație evreiască ce se ocupă din 1951 de strângerea acestor despăgubiri, aceștia au primit 1900 de euro de persoană. Despăgubirile au fost date celor care au supraviețuit ghetto-ului din Budapesta, având în vedere că toți evreii care trăiau în zonele rurale au fost asasinați, a explicat la acea dată Peter Feldmayer, președintele Asociației comunităților evreiești din Ungaria (*Adevărul*, 2008).

În noiembrie 2012, guvernul german a revizuit Tratatul din 1952 privind despăgubirile supraviețuitorilor Holocaustului prin care se măresc pensiile celor care trăiesc în estul Europei, dar și diversificarea categoriilor eligibile pentru aceste plăți compensatorii. Aceste sume plătite de Germania în intervalul 1952-2020 s-au ridicat la 80 de miliarde de euro. Modificarea tratatului a permis ca circa 80.000 de evrei care au fugit din fața armatei germane, stabilindu-se în URSS, să primească despăgubiri în cuantum de 2556 de euro. Amendamentul aducea și creșterea pensiei supraviețuitorilor Holocaustului din estul Europei de la 200 la 300 de euro (Ilie 2012). Din acel an au fost oferite despăgubiri și celor 80.000 de evrei care au fugit din fața armatei germane și echipelor de lichidare și s-au stabilit în fosta URSS. Aceștia au devenit eligibili, de la 1 noiembrie 2012, pentru o plată unică de 2.556 de euro. Amendamentul la tratat formalizează o creștere a pensiilor supraviețuitorilor Holocaustului din estul Europei de la 200 la 300 de euro, la fel cu cele acordate celorlalți supraviețuitori (*ibidem*).

Printr-o decizie istorică, guvernul german a aprobat, la 18 iulie 2019, recunoașterea a aproximativ 8.000 de cetățeni români ca supraviețuitori ai Holocaustului. Decizia înseamnă că aceste persoane vor primi compensații lunare și o pensie lunară. Aceste persoane locuiesc în Israel, iar urmașii legali ai acestor persoane care au murit după 1 iunie 2002 vor putea cere o compensație de la statul german. Recunoașterea va fi acordată celor care vin din 20 de orașe specifice, inclusiv Botoșani, Galați și Iași. De asemenea, sunt incluși cei care au fost ținuți în ghetouri, cei născuți până în 1928, cei care au imigrat în Israel după 1 octombrie 1953 și care nu au beneficiat de o alocație lunară de supraviețuitor anterior. Persoanele care deja primesc o sumă lunară din partea Autorității pentru Drepturile Supraviețuitorilor Holocaustului vor putea, de asemenea, să aplice pentru plăți de la Institutul pentru Securitate Socială din Germania. Ministrul german pentru Egalitate socială, Gamliel, declară că:

„Aceasta este o zi de dreptate istorică, care vine după zece luni de negocieri intensive, iar compensația financiară nu va restabili pierderea și nu poate acoperi durerea și tragedia, dar poate îmbunătăți semnificativ bunăstarea a mii de supraviețuitori” (Onofrei 2019).

Plățile retroactive urmează să acopere ultimii 20 de ani, iar fiecare supraviețuitor ar urma să primească o sumă de 96.000 până la 192.000 de sekeli (de la 27.000 de dolari la 54.300 de dolari) în plus față de indemnizația lunară (*ibidem*).

Și Compania olandeză a căilor ferate a anunțat în iunie 2019 că va acorda mai multe zeci de milioane de euro pentru despăgubirea evreilor deportați către taberele de concentrare naziste în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Aceste indemnizații privesc supraviețuitorii și rudele celor care au decedat; compania a prezentat oficial scuze în 2005 pentru actele sale comise în timpul războiului, fără a acorda nicio despăgubire. Anunțul companiei face referire la o sumă de 15.000 de euro pentru supraviețuitori și între 5.000 și 7.500 de euro pentru copiii născuți „înainte, în timpul sau după război”, precum și pentru persoanele văduve. De aceste despăgubiri vor beneficia aproximativ 6000 de persoane (Daily Mail 2019). Tot în 2019 și căile ferate franceze S.N.C.F. și-au manifestat regretul pentru rolul avut în transportarea evreilor în timpul războiului, recunoscând că echipamentele și personalul au fost folosiți pentru a transporta 76.000 de evrei către Germania. Guvernul francez a plătit despăgubiri de peste 6 miliarde de dolari pentru unii cetățeni francezi și alți deportați (Ciocoiu 2014).

În fostele țări sovietice inclusiv în Moldova, *Legea 1225* recunoaște și reabilitează victimele represiunilor politice comuniste, dar legea nu are nici o referire la reabilitarea victimelor Holocaustului. Dintre statele ex-sovietice, doar Lituania și-a asumat responsabilitatea despăgubirii victimelor Holocaustului, proces început în 2011, care va dura până în 2023, fiind alocate 37 de milioane de euro despăgubiri (Carasiucenco 2019). Anual, statul lituanian acordă câte 3,6 milioane de euro pentru organizarea diferitelor evenimente pentru comunitatea evreiască din Lituania. De asemenea, s-au alocat 869 de mii de euro evreilor lituanieni aflați peste hotarele țării. Totuși, doar la 60% dintre victimele Holocaustului din Lituania le-au fost restituite bunurile imobile, iar în 10% din cazuri le-a fost achitată contravaloarea bunurilor sau au primit despăgubiri (*ibidem*).

Recent, vecina Lituaniei a încercat să facă un pas în față către soluționarea acestei probleme. La sfârșitul lunii iunie, deputații Letoniei au propus o inițiativă legislativă prin care se dorea alocarea a 40 de milioane de euro pentru comunitatea evreiască, victimă a Holocaustului. Totuși, inițiativa nu a fost susținută (*ibidem*).

În 2012, Germania a acceptat să ofere încă 300 de milioane de dolari drept despăgubiri pentru supraviețuitorii din fosta Uniune Sovietică, singurii din fostul spațiu socialist care nu au beneficiat de niciun fel de compensații bănești (Galambos 2012: 1). Mai mult, în luna octombrie 2020, statul german a anunțat că va plăti în următorii doi ani circa 564 de milioane de euro supraviețuitorilor care se luptă cu pandemia de COVID-19, persoane vârstnice aflate în situații de risc. Plățile vor fi distribuite către 240.000 de supraviețuitori din întreaga lume, care vor primi 2400 de euro fiecare, în următorii doi ani (Negreanu 2020).

În România, lucrurile au evoluat lent, abia în 1999 fiind emisă *Ordonanța 105* privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate de către regimurile dictatoriale instaurate la 6 septembrie 1940 și până la 6 martie 1945 din motive etnice, modificată și completată prin *Legea 189/2000*, cu modificările și completările ulterioare. Legea prevedea acordarea, începând cu luna noiembrie 2000, a unei indemnizații lunare de 300.000 de lei pentru fiecare an de detenție, de deportare sau de strămutare în alte localități și 150.000 lei pentru fiecare

an în care au făcut parte din detașamente de muncă forțată sau au fost în trenul morții. (*Monitorul Oficial*, 2000: 9-11). Din 2012 până în 2018, supraviețuitorii români ai Holocaustului au primit plăți de 10 milioane de dolari din partea României. În această perioadă au fost plătite sume de 1900 de dolari către 1393 de supraviețuitori aflați în Israel, iar alți 1067 de supraviețuitori au primit câte 600 de dolari (JTA, 2018).

În 6 iunie 2017, intra în vigoare *Legea 126/2017* prin care erau aduse unele corecții financiare legii din 2000. Astfel, pentru fiecare an de detenție, de deportare, persoana primea o indemnizație de 400 de lei lunar, iar pentru fiecare an de muncă forțată, de evacuare sau strămutare, persoana primea câte 250 de lei. (*Monitorul Oficial*, 2017: 7-8). În această lege sunt incluse și persoanele deportate în ghetouri și în lagăre de concentrare, supraviețuitorii trenurilor morții și ai muncii forțate, refugiații, prizonierii din motive etnice, evacuații din locuințe. Legea se aplică și supraviețuitorilor holocaustului care nu mai au cetățenie română sau care locuiesc în țară, precum și soțului / soției unui supraviețuitor al holocaustului care a decedat, dacă nu s-a recăsătorit (*ibidem*).

Concluzii

Atât timp cât printre noi încă există supraviețuitori ale căror brațe înseriate mărturisesc oroarea trăită, iar în spatele nostru se întinde o groapă comună cu șase milioane de morți, refuzul de a recunoaște una dintre dramele umanității ne condamnă să ne pierdem însuși dreptul la umanitate. Soluția de a despăgubi financiar supraviețuitorii Holocaustului reprezintă un umil act reparatoriu al suferințelor prin care au trecut cei care au supraviețuit și nu o goană rapace după bani, așa cum acreditează ideea negaționistii Holocaustului. Cu toții trebuie să știm și să nu uităm ce a fost în perioada 1938-1944, pentru a nu repeta!

Referințe

- Buruiană, Ovidiu, 1999, „Antifascism și naționalism ca pretexte în strategia de comunizare a României (1944-1948)”, *Xenopoliana*, 7 (1-2), 1-16.
- Carasiucenco, Georgeta, 2019, „Cine și cum despăgubește victimele represiei politice și Holocaustului”, <https://reportaje.moldova.org/asumarea-trecutului/> (consultat 13 octombrie 2020).
- Ciocoiu, Paul, 2014, „Franța acceptă să plătească despăgubiri de 60 de milioane de euro victimelor Holocaustului”, *Evenimentul Zilei*, 7 decembrie 2014, <https://evz.ro/franta-accepta-sa-plateasca-despagubiri-de-60-de-milioane-de-euro-victimelor-holocaustului.html> (consultat 12 octombrie 2020).
- Cohen, Shari J., 1999, *Politics Without a Past: The Absence of History in Postcommunist Nationalism*, Durham, Duke University Press.
- Deák, István, 1994, „Anti-Semitism and the Treatment of the Holocaust in Hungary”, *Anti-Semitism and the Treatment of the Holocaust in Postcommunist Eastern Europe*, coordonator Randolph L. Braham, New York, Columbia University Press, 99-124.
- Dimitroff, Georgi, 1974, *The United Front Against War and Fascism: Report to the Seventh World Congress of the Communist International 1935*, New York, Gama.
- Furet, François, 1996, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, București, Humanitas.

- Galambos, Eva, 2012, „Claims Conference acordă despăgubiri evreilor din fosta Uniune Sovietică”, *Realitatea Evreiască*, an LVI, nr. 388-389, iulie.
- Ilie, Ana, 2012, <https://ziare.com/europa/germania/germania-a-marit-compensatiile-acordate-supravietuitorilor-holocaustului-1201866> (consultat 12 octombrie 2020).
- Iohannis, Klaus, 2020, *9 octombrie 2020: Ziua Națională de Comemorare a Victimelor Holocaustului din România*, <http://www.inshr-ew.ro/9-octombrie-2020-ziua-nationala-comemorare-victimele-holocaustului-romania-2/> (consultat 10 noiembrie 2020).
- JTA, 2018, „After foot-dragging, Romania pays millions to Holocaust victims”, *The Times of Israel*, 23 septembrie, <https://www.timesofisrael.com/after-foot-dragging-romania-pays-millions-to-holocaust-victims/> (consultat, 10 decembrie 2020).
- Juncker, Jean Claude, 2019, *Președintele Jean-Claude Juncker, cu ocazia Zilei Internaționale de Comemorare a Victimelor Holocaustului 2019*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ro/STATEMENT_19_541 (consultat 10 octombrie 2020).
- „LEGE nr.189 din 2 noiembrie 2000”, *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 553, 08 noiembrie.
- „LEGE nr. 126 din 30 mai 2017”, *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 415, 6 iunie 2017.
- Lupitu, Robert, 2020, *Ziua Victimelor Holocaustului. Klaus Iohannis le cere românilor să nu se lase prinși în “campanii grotești de reabilitare a figurilor sinistre ale trecutului negru”*, <https://www.caleaeuropeana.ro/ziua-victimelor-holocaustului-klaus-iohannis-le-cere-romanilor-sa-nu-se-lase-prinsi-in-campanii-grotesti-de-reabilitare-a-figurilor-sinistre-ale-trecutului-negru/> (consultat 10 octombrie 2020).
- Manolache, Lică, 2019, „Sondaj privind percepția europenilor asupra antisemitismului”, https://www.rii.ro/ro_ro/sondaj_privind_perceptia_europenilor_asupra_antisemitismului-2593054 (consultat 10 octombrie 2020).
- Matei, Petre, 2016, „Atitudinea autorităților române din anii '70 față de victimele Holocaustului în contextul despăgubirilor germane”, *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca*, tom LV.
- Negreanu, Gabriel, 2020, *Germania va plăti peste 500 milioane de euro pentru victimele Holocaustului afectate de pandemia de coronavirus*, <https://www.mediafax.ro/externe/germania-va-plati-pest-500-de-milioane-de-euro-pentru-victimele-holocaustului-afectate-de-pandemia-de-coronavirus-19659728> (consultat 10 decembrie 2020).
- Onofrei, Nicoleta, 2019, *Germania va despăgubi aproximativ 8.000 de români supraviețuitori ai Holocaustului, care trăiesc în Israel*, <https://www.hotnews.ro/stiri-international-23266674-germania-despagubi-aproximativ-8-000-romani-supravietuitori-holocaustului-care-traiesc-israel.htm> (consultat 10 octombrie 2020).
- Shafir, Michael, 2002, *Între negare și trivializare prin comparație: negarea Holocaustului în țările post-comuniste din Europa Centrală și de Est*, Iași, Editura Polirom.
- „11 milioane de euro despăgubiri pentru evreii din Ungaria supraviețuitori ai Holocaustului”, *Adevărul*, 11 decembrie 2008, https://adevarul.ro/international/europa/11-milioane-euro-despagubiri-evreii-ungaria-supravietuitori-holocaustului-1_50abc6d37c42d5a663801733/index.html (consultat 12 octombrie 2020).
- „Dutch railways to pay ‘tens of millions of euros’ for Holocaust victims transported to Nazi death camps during WWII”, *Daily Mail*, 27 iunie, 2019, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-7187761/Dutch-railways-pay-tens-millions-euros-Holocaust-victims-transported-death-camps.html> (consultat 12 octombrie 2020).

Communication et interaction dans l'espace didactique

Adriana Emanuela Chiată Stănescu (Sălceanu)
Université de Craiova

1. Introduction

En tant qu'enseignant, le sujet concernant l'interaction dans l'espace didactique a suscité mon intérêt, étant à la fois attrayant et intéressant, l'analyse des interactions didactiques représentant une opportunité de découverte du comportement verbal et gestuel de l'enseignant et de l'apprenant à la fois. Le comportement interactionnel de l'enseignant, en tant que l'un des acteurs de l'espace scène qui est la classe, englobant la communication verbale et non verbale, influence le contexte didactique, de manière à faciliter ou à bloquer le rythme d'apprentissage.

Le rôle de l'enseignant et de l'apprenant a beaucoup évolué et l'espace didactique est devenu le lieu privilégié des interactions multiples : verbales (la communication orale), non verbales (gestes, postures, mimiques), para verbales (voix, rythme, tonalité). La complexité des interactions communicatives réside dans la cohésion et la cohérence, dans l'organisation discursive et corporelle à acquérir pour sensibiliser les apprenants. La communication verbale, accompagnée de la gestuelle, sont destinées à créer le cadre propice et efficace pour une démarche didactique réussie. Dans la perspective de D. Forest (2006 : 5), « tout le monde s'accorde sur l'importance du corps du professeur et sur la manière à communiquer dans l'espace de la classe dans l'acte d'enseignement », les interactions contribuant au développement des relations interindividuelles avec des implications affectives et cognitives.

2. De la communication à l'interaction

2.1. La communication – un processus de négociation

Le processus de communication a été au cœur de plusieurs recherches linguistiques à côté de la description du parlé et des interactions, à souligner son côté émotif accompagné du gestuel intensif (Kucharczyk 2011 : 62).

Le *Petit Larousse Illustré* (2007 : 227) définit la communication comme « l'action, le fait de communiquer, d'établir une relation ».

La communication représente l'établissement des relations entre les personnes, c'est à dire l'existence d'un émetteur et d'un récepteur et elle se trouve au centre de l'interaction. Le trait principal de la communication orale est sa spontanéité et sa finalité, la production orale représentant une activité interactionnelle impliquant au moins deux partenaires, co-producteurs, qui met en œuvre des savoirs et de savoir-faire différents : phrastiques, textuels, rhétoriques, pragmatiques et culturels.

D'après P. Bange, le concept de « communication » est :

« lié à un concept fort d'interaction comme lieu et mode de régulation des relations entre individus en vue de la réalisation de buts interdépendants. La communication est un aspect ou une forme éminente d'interaction parce qu'elle est assurée de manière centrale au moyen de la langue » (Bange 1996 : 15).

La communication devient un instrument « de coordination des actions des partenaires » [...] et « le moyen qui sert à la réalisation des intentions du locuteur par la réaction de l'interlocuteur » (*ibidem* : 16).

Pour J. Beaudichon, « la communication ne peut se définir que par rapport à ce que l'on désigne par le terme générique de contexte » (1999 : 24), en établissant une réelle liaison avec les différents types d'interaction en termes de coopération, influence des rapports entre le locuteur et l'auditeur et manières d'interagir.

L'intention de communiquer peut être perçue comme un indice ou comme un signal, Baylon et Mignon (2003 : 12) introduisent les concepts « d'indice » qui se réfère au côté psychologique, invisible ou caché du contenu communiqué par rapport au signal, envisagé comme un indice intentionnel jouant un rôle fondamental (les mots, par exemple), dans la communication « le signal est un constituant indispensable de tout acte de communication, le timbre de la voix est un indice essentiel » (*ibidem* : 13).

Dominique Picard considère la communication « le résultat de l'interaction de trois éléments fondamentaux : une source qui émet un message en direction d'un cible qui le reçoit » (Picard 1992 : 69) auxquels on ajoute le contexte, le canal, le bruit et les rapports. Selon Picard, la communication est définie comme « un phénomène complexe, dynamique plus que mécanique » (*ibidem* : 76), influencée par le contexte, le nombre des participants, les relations établies.

La compétence communicative implique un équilibre entre les dimensions formelle et communicative du langage, l'acquisition des habilités de langue se réalisant par l'approche communicative au centre de laquelle il y a l'apprenant qui mobilise des compétences et des ressources pour parvenir à une communication langagière réussie.

2.2. L'interaction

E. Goffman est celui qui donne une définition générale de l'*interaction*, en soulignant l'idée de réciprocité par l'existence de moins deux partenaires, d'influence et de rencontre :

« Par interaction (c'est-à-dire l'interaction face à face), on entend à peu près l'influence réciproque que les partenaires exercent sur leurs actions respectives lorsqu'ils sont en présence physique immédiate les uns des autres ; par une interaction, on entend l'ensemble de l'interaction qui se produit en une occasion quelconque quand les membres d'un ensemble donné se trouvent en présence physique les uns des autres [...] » (Goffman 1973 : 9)

L'interaction implique la réciprocité, l'intention, elle renvoie à un processus dynamique, vif, impliquant plusieurs actants avec des rôles précis dans un espace spécifique, « activité qui implique la mise en œuvre de négociations explicites ou implicites, qui peuvent aboutir ou échouer » (Kerbrat Orecchioni 1990 : 17). C. Kerbrat Orecchioni définit l'interaction comme « l'unité de rang supérieur » (*ibidem* : 214) impliquant un groupe conversationnel suivant les principes de Roulet, tels « une interaction est délimitée par la rencontre et la séparation des interlocuteurs » (Roulet 1985 : 23) ou de Goffman, cité par

Kerbrat Orecchioni « les membres d'un ensemble donné se trouvent en présence continue les uns et les autres » (Kerbrat Orecchioni 1990 : 215) :

« Pour qu'on l'ait affaire à une seule et même interaction, il faut et il suffit que l'on ait un groupe de participants modifiables mais sans rupture qui, dans un cadre spatio-temporel modifiable mais sans rupture, parlent d'un objet modifiable mais sans rupture » (*ibidem* : 216).

Dans la perspective de Kerbrat Orecchioni, l'interaction est d'abord « un certain type de processus (jeu d'actions et de réactions) », « le terme désignant alors toute forme de discours produit collectivement, par l'action ordonnée et coordonnée de plusieurs interactants » (Kerbrat Orecchioni 1998 : 55). Ce processus n'implique non seulement la parole mais aussi les gestes, l'espace, le temps d'où la multicanalité de la communication. L'interaction a un aspect dynamique, englobant des éléments internes et externes, dont la composante de base et le contexte de communication. L'interaction représente une « coprésence » (Kerbrat Orecchioni 1990 : 112) et elle fonctionne en respectant plusieurs critères : le schéma participationnel, l'unité de temps et de lieu, le critère thématique et « l'existence des séquences démarcatives, à fonction d'ouverture et de clôture qui généralement viennent encadrer l'interaction proprement dite » (*ibidem* : 216).

Les interactions en classe supposent un groupe, chaque membre du groupe ayant des rôles et des tâches bien définis, cette interaction établissant des étapes précises de la démarche didactique que l'enseignant construit ; elle est étroitement liée à un certain contexte et elle implique l'idée de feed-back et la coprésence (Baylon & Mignon 2003 : 194).

D'après M. Vinson, au cœur de l'interaction il y a « une co-construction, co-élaboration », « l'action des partenaires de cette interaction se fait en rapport l'un de l'autre, en s'adaptant à ce qui vient d'être émis que ce soit de l'ordre du verbal ou du non verbal ». (Vinson 2013 : 15).

Dans l'article « Analyse des interactions et didactique des langues : tour d'horizon des relations » Pascale Manoïlov et Élodie Oursel (2019 : 3) partagent l'idée de co-construction; en précisant que « l'inter-action se réalise alors dans les relations interpersonnelles que les interlocuteurs établissent pour atteindre des objectifs, eux-mêmes négociés au travers de procédures co-construites ». Un trait important qui émerge dans l'interaction est l'intersubjectivité.

Le Cadre Européen Commun de Référence pour les langues privilégie le rôle de l'interaction au cadre du processus d'enseignement / apprentissage, tel :

« Dans l'interaction, au moins deux acteurs participent à un échange oral et / ou écrit et alternent les moments de production et de réception qui peuvent même se chevaucher dans les échanges oraux. [...] Ainsi, apprendre à interagir suppose plus que d'apprendre à recevoir et à produire des énoncés. On accorde généralement une grande importance à l'interaction dans l'usage et l'apprentissage de la langue étant donné le rôle central qu'elle joue dans la communication » (2001 : 18).

Moyen privilégié de l'acquisition d'une langue étrangère, l'interaction devient un échange où la communication joue un rôle capital : amener les apprenants à interagir en prenant en considération tous les paramètres affectifs, cognitifs et socioculturels.

2.2.1. Les composantes des interactions

Selon Vion et Kerbrat Orecchioni, la composante essentielle de l'interaction serait la situation ou le contexte, définis comme « l'environnement extralinguistique » (Kerbrat Orecchioni 1990 : 76) ou construite par les interactants, qui est, plusieurs fois, le produit de l'interaction, un concept impliquant « l'articulation de trois concepts plus spécifiques : le contexte, le texte et le cotexte » (Vion 1992 : 18). Kerbrat Orecchioni (1990 : 103) envisage le contexte comme un ensemble de représentations où « les indices de contextualisation » jouent un rôle très important, tel le fournissement des informations sur les éléments lors l'interaction.

La situation de communication comprend quatre facteurs : le cadre communicatif ou interactif, les participants, le but et les thèmes abordés.

Vu le côté pragmatique, Vion rattache aux composantes générales de l'interaction le cadre interactif défini comme « la nature du rapport social établi d'entrée, par et dans la situation, rapport qui se maintient jusqu'au terme de l'interaction » (1992: 110), l'espace interactif une image de l'interaction construite par l'activité des sujets engagés dans la gestion de cette interaction (*ibidem*: 117) et le rapport de places ou le rapport de rôles qui « provient du positionnement réciproque produit par les sujets lors du déroulement d'un échange » (*ibidem*: 107).

Kerbrat Orecchioni envisage le cadre spatio-temporel au point de vue physique et surtout social et institutionnel, le cadre temporel étant également déterminant pour le bon déroulement de l'interaction (1990 : 77) ; le nombre et le statut des participants ainsi que « le degré de connaissance mutuelle » (*ibidem* : 81) jouent un rôle important dans le développement de l'interaction.

3. La spécificité des interactions didactiques. Les interactions didactiques et la pratique enseignante

Le discours oral en interaction est doublé d'un comportement non verbal adéquat d'où les interactions naturelles développées dans cet espace scène qui est la salle de classe entraînant des compétences d'interaction des participants à l'échange didactique et les méthodes les plus efficaces pour optimiser la démarche didactique.

Les interactions rencontrées dans les pratiques pédagogiques présentent « des traces multimodales » (Azaoui 2014: 18) adaptées à un certain contexte et à un certain public, le caractère multimodal représentant un élément constitutif de la pratique enseignante et contribue à la compréhension de « l'agir professoral » (Cicurel 2011: 119), défini comme « l'ensemble des actions verbales et non verbales, préconçues ou non, que met en place un professeur pour transmettre et communiquer des savoirs ou un « pouvoir-savoir » à un public donné dans un contexte donné ». Selon Cicurel, parmi les éléments constitutifs de l'agir professoral on retrouve l'intention mais aussi une compétence corporelle et elle souligne l'importance des pratiques de transmission y incluant les pratiques langagières didactiques et les pratiques interactionnelles. Tous les événements offerts par la classe de langue se centrent autour de l'interaction et « le monde de la classe se donne ainsi par le biais de l'observation fine des interactions » (*ibidem* : 19).

La multimodalité de la pratique enseignante contribue à la compréhension de la complexité de l'agir professoral impliquant différents canaux de communication verbal, para verbal, posture, mimique, geste. Agir en classe c'est transmettre, verbaliser, éduquer, avoir

un certain style. Les observations en classe, le langage posturo-mimo-gestuel, ainsi que les supports utilisés définissent la manière d'agir de l'enseignant.

Les interactions didactiques sont caractérisées par la multimodalité des échanges, par l'alternance des tours de parole et des gestes entre l'enseignant et les apprenants qui confèrent l'équilibre. Selon le contexte pédagogique et les objectifs visés par le professeur, l'interaction didactique est soumise à des contraintes qui visent les relations entre les interactants, les tâches à accomplir et finalement les résultats de l'activité qui représentent le feed-back. C'est l'expérience didactique de l'enseignant qui y intervient et la qualité de sa démarche didactique, de la transmission des connaissances auprès de ses élèves.

Les interactions didactiques présentent des traits spécifiques : la complexité, la pluralité des espaces, les postures, le cadre énonciatif, la dimension métalinguistique. L'existence du métalangage (Cicurel), une composante importante du contrat didactique, représente l'élément unique dans la classe de langue en renvoyant à des rôles pour chaque participant à l'interaction, adaptés aux contraintes imposées par le contrat didactique :

« Comme toute interaction didactique, l'interaction d'enseignement d'une langue étrangère est caractérisée par la coprésence de participants ayant un statut asymétrique, par un objet à apprendre, par un cadre contraignant qui est celui de l'institution » (Cicurel 2018 : 9).

Pour comprendre les comportements interactionnels dans le contexte de l'enseignement du français il est nécessaire de prendre en considération les habitudes de transmission du savoir, les représentations des rôles interactionnels, l'idée que l'on se fait de la langue à apprendre :

« A un niveau très général de fonctionnement, on dira que les interactions sont construites et interprétées à l'aide d'un ensemble de règles qui s'appliquent, dans un cadre contextuel donné, sur un matériau de nature sémiotiquement hétérogène (unités verbales, para verbales et non verbales) » (Kerbrat Orecchioni 1990 : 75).

Le contexte, la proxémie, le cadre temporel, le but les participants sont donc définitoires au cadre de l'interaction. Dans notre recherche, le contexte ou « la situation » (Kerbrat Orecchioni 1990 : 76) sont la classe de français langue étrangère, le cadre spatial, l'espace didactique envisagé comme espace-scène y incluant l'organisation proxémique de cet espace ; le cadre temporel, le but de l'interaction qui « se localise quelque part entre le site (qui a une destination propre) et les participants (qui ont leurs propres objectifs) » (*ibidem*: 79). L'aspect le plus important du cadre communicatif envisage les participants à l'interaction, avec leurs caractéristiques individuelles de nature sociale, psychologique et affective et « le degrés de connaissance mutuelle » (*ibidem* : 81) qui jouent un rôle décisif dans le déroulement de l'interaction.

Violaine Bigot propose une approche typologique des interactions didactiques en classe de langue en les considérant un type particulier d'interaction, un espace d'appropriation langagière mais aussi un espace d'exercice d'une activité professionnelle. Le milieu scolaire devrait mettre l'apprenant dans des situations interactives réelles qui favorisent l'acquisition dans un contexte flexible et autonome, « l'acquisition est le produit de l'interaction entre un enfant et la totalité de son environnement » (Solcan 2017 : 236). Au centre des interactions didactiques il y a la pratique de transmission des savoirs et des savoir-dire à l'aide de la communication didactique, responsable de l'accomplissement des buts.

Conclusions

L'analyse des interactions en contexte didactique est un domaine pratiquement inépuisable et les interactions didactiques en classe de langue, un type particulier d'interaction; les activités interactionnelles mobilisent des ressources qui assurent leur caractère multimodal: la parole (marqueurs spécifiques de l'oral), le non verbal (les différents gestes, regards et mimiques) (Ravazzolo et Etienne 2019 : 1) et les perspectives offertes sur les interactions sont multiples, assurant la spécificité des échanges entre enseignant et apprenant.

Les interactions didactiques, envisagées comme organisation d'actions réciproques entre le professeur et l'élève représentent le moteur et la dynamique de la démarche didactique, entraînant des contraintes qui mènent à la modification du contrat didactique.

Références

- Bange, Pierre, 1992, *Analyse conversationnelle et théorie de l'action*, Paris, Hatier.
- Bange, Pierre, 1996, « Considérations sur le rôle de l'interaction dans l'acquisition d'une langue étrangère », *Les Carnets du Cediscor* [En ligne], 4 | 1996, mis en ligne le 24 juillet 2009, URL: <http://journals.openedition.org/cediscor/443>, 15. (consulté le 20 juillet 2020).
- Baylon, Christian, Mignot, Xavier, 2003, *La communication. Les outils et les formes de la communication : une présentation méthodique et illustrée*, Paris, Nathan.
- Beaudichon, Janine, 1999, *La communication. Processus, formes et applications*, Paris, Armand Colin.
- Brahim, Azaoui, 2014, « Analyse multimodale de l'agir professoral et degré de granularité de traitement. Réflexions méthodologiques », *Lidil* [En ligne], 49 | 2014, mis en ligne le 25 novembre 2015, URL : <http://journals.openedition.org/lidil/3419> ; DOI : 10.4000/lidil.3419 (consulté le 19 avril 2019).
- Cadre européen commun de référence pour les langues – apprendre, enseigner, évaluer*, 2001, Conseil de l'Europe / Les Editions Didier.
- Cicurel, Francine, « Analyser des interactions en classe de langue étrangère : quels enjeux didactiques ? », *Cahiers FoReLLIS – Formes et Représentations en Linguistique, Littérature et dans les arts de l'Image et de la Scène* [En ligne], AXE 3: REPÈRES DANS LES RECHERCHES CONTEMPORAINES ET TENDANCES PROSPECTIVES, Questions d'épistémologie en didactique du français, Archives (1993-2001), mis à jour le: 17/09/2018, URL: <https://cahiersforell.edel.univ-poitiers.fr:443/cahiersforell/index.php?id=630>, publication en ligne.
- Cicurel, Francine, 2011, « De l'analyse des interactions en classe de langue à l'agir professoral : une recherche entre linguistique interactionnelle, didactique et théories de l'action », *Pratiques* [En ligne], 149-150 | 2011, mis en ligne le 16 juin 2014, URL: <http://journals.openedition.org/pratiques/1693>; DOI: 10.4000/pratiques.1693 (consulté le 19 avril 2019).
- Forest, Dominique, 2006, *Analyse proxémique d'interactions didactiques*, Education. Université Rennes 2, URL <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00199298> (consultée le 20 juillet 2019).
- Goffman, Erving, 1973, *La mise en scène de la vie quotidienne*, tome 1 : *La présentation de soi*, tome 2 : *Les relations en public*, Paris, Editions de Minuit.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1990, *Les interactions verbales*, t. I, Paris, A. Colin.

- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1998, « La notion d'interaction en linguistique : origine, apports, bilan », *Langue française*, n°117, 1998. *La linguistique comme discipline en France*. 51-67; <https://doi.org/10.3406/lfr.1998.6241> https://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_1998_num_117_1_6241_
- Kucharczyk, Radosław, 2011, « Franchir l'infranchissable – stratégies d'interaction orale en classe de FLE » [To surmount the insurmountable – oral strategies in teaching French as foreign language], *Studia Romanica Posnaniensia*, Adam Mickiewicz University Press, Poznań, 38 (2), 61-72, DOI 10.2478/v10123-011-0014-x.
- Le Petit Larousse Illustré*, 2007, Paris, Cedex.
- Manoïlov, Pascale, OurseL, Élodie, 2019, « Analyse des interactions et didactique des langues : tour d'horizon des relations », *Linx* [En ligne], 79 | 2019, document 1, mis en ligne le 30 décembre 2019.
- Picard, Dominique, 1992, « De la communication à l'interaction: l'évolution des modèles », *Communication et langages*, 93, 3ème trimestre 1992, 69-83. DOI : <https://doi.org/10.3406/colan.1992.2380> www.persee.fr/doc/colan_0336-1500_1992_num_93_1_2380_
- Ravazzolo, Elisa et Etienne, Carole, 2019, « Nouvelles ressources pour le FLE à partir des études en interaction », *Linx* [En ligne], 79 | 2019, document 2, mis en ligne le 30 décembre 2019, <http://journals.openedition.org/linx/3454> <https://doi.org/10.4000/linx.3454> (consulté le 07 avril 2020).
- Roulet, E. *et al*, 1985, *L'articulation du discours en français contemporain*, Berne Francfort / Main : Peter Lang, <http://journals.openedition.org/linx/3399> (consulté le 07 avril 2020).
- Solcan, Angela, 2017, « Interaction et discours autonome et flexible dans la classe de langue », *Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului. Materialele conferinței științifice anuale a profesorilor și cercetătorilor UPS „Ion Creangă”*. Seria 21, Vol. 4, 24 martie 2017, Chișinău, Republica Moldova: UPS „Ion Creangă”, 2019, pp. 232-240.
- Vinson, Martine, 2013, *Sous la dynamique non verbale des interactions didactiques, le genre: analyse de l'action conjointe du professeur et des élèves : deux études de cas en EPS*. Sociologie. Université Toulouse le Mirail – Toulouse II, 2013. Français. ffNNT : 2013TOU20002ff.fttel-00860894f.
- Vion, Robert, 1992, *La Communication verbale*, Paris, Hachette.

Figures rhétoriques dans le discours littéraire gourmand

Emanuela Ciolacu
Université de Craiova

1. Introduction

Les figures rhétoriques dans le discours littéraire constituent un riche champ d'étude depuis les débuts de la littérature. Il y a un discours littéraire gastronomique, une relation subtile établie entre l'usage coutumier du langage, le discours littéraire et les pratiques alimentaires dans le rituel de la communication que nous pouvons explorer à travers diverses grilles d'analyse de lecture.

Cet article tente de donner un aperçu de la façon dont les figures rhétoriques apparaissent dans quelques fragments de nouvelles françaises contemporaines, visant les particularités des figures de rhétorique dans le discours littéraire gastronomique.

2. Naissance de la rhétorique

Les origines de la rhétorique se trouvent dans les conflits entre citoyens et tyrans à une époque où il fallait plaider sa propre cause devant les juges de la cité, faute d'avocats, métier qui n'était pas au firmament dans les années 500 av. J. C. Mais comment faire pour regagner ses droits et ses biens, comment convaincre de la justesse de ses réclamations ? Par un *technè rhétorikè* dont la principale caractéristique est la persuasion. Originaire de la Sicile grecque, cet art oratoire apparaît en fait comme « un recueil de préceptes pratiques, accompagnés d'exemples, à l'usage des justiciables » (Reboul 1991 : 14), écrit vers 465 par Corax, disciple d'Empedocle, et Tisias, disciple du premier. Athènes ne tarda pas à adopter ce nouvel art pour lui donner ensuite une place capitale dans le domaine judiciaire.

Pour les Grecs, la poésie représente tout ce que la littérature signifie à ce moment-là, comme expression de la beauté des mots. Jusqu'à ce que le Sicilien Gorgias, disciple d'Empedocle, enchanta, vers 427 av. J.C., les Athéniens par son discours éloquent, riche en figures de mots, comme assonances, rimes, rythme des phrases, etc., mais aussi en figures de sens et de pensée, telles périphrases, métaphores, antithèses. Gorgias ne fut pas seulement un excellent orateur, mais aussi un très bon professeur d'éloquence et de philosophie, richement payé. « C'est aux rhéteurs qu'on doit cette innovation : un enseignement intellectuel approfondi, sans finalité religieuse ou professionnelle, sans autre but que la culture générale » (Reboul 1991 :18) La culture devint alors un exercice de l'esprit, un plaisir qui jouit des mots, des tours de phrases et de leurs effets. Et, à partir de ce moment-là, la prose gagna en beauté grâce à la rhétorique, cet *ars* ou *scientia bene dicendi*, comme l'eut nommée Quintilien, l'art de l'expression élégante et esthétique.

3. Rhétorique et littérature

La rhétorique, comme expression des différences entre les êtres humains dans leurs interactions conversationnelles, a toujours réuni deux éléments essentiels : l'art de construire des discours, avec toutes ses règles, et les théories sur ces discours, constituant ainsi une des premières réflexions sur le discours. Les parties de la rhétorique aristotélicienne ont été, d'une manière ou d'une autre, adaptées et enseignées depuis l'antiquité. La première est la *heuresis* ou le quoi dire? Cette partie, essentielle, contient : l'état de la cause, la question qui se pose, dans quelle conjoncture apparaît-elle, quel est le fait à juger, de quelle nature est-il. On y rencontre déjà le phénomène de la convention tacite entre l'émetteur et le récepteur en ce qui concerne le fond commun de rationalité sur lequel reposent les lieux communs ou les prémisses d'ordre général, mais aussi les lieux spécifiques. Ce qui va faire la différence ce sont les preuves qui regroupent *ethos* et *pathos* comme preuves techniques subjectives ou morales et le côté argumentatif soutenu par les preuves objectives. La deuxième partie est la *taxis* ou la composition, la disposition du discours selon le schéma exorde – narration – confirmation – péroraison. C'est tout un art que l'on enseigne à partir de l'antiquité jusqu'à la fin du XIXe siècle environ et repris sous d'autres formes, art redécouvert toujours pour des besoins de convaincre par l'intermédiaire de bien écrire ou bien dire, soutenu par la troisième partie : la *lexis* ou l'élocution, cet art du style qui a apporté son influence dans bien d'autres domaines – la poésie, la grammaire, la musique, l'architecture. La quatrième partie est la *memoria* qui vise à créer des lieux mentaux à retenir par le récepteur et auxquels l'émetteur fait appel pendant son discours. Finalement, la cinquième partie : la *hypocrisis* ou l'action qui n'est que la prononciation effective du discours avec tous ses effets visant à mettre en valeur les autres quatre parties par cette éloquence du corps.

Toutes les connaissances découlant de la rhétorique de l'antiquité ont été reprises et intégrées par d'autres disciplines, sciences et arts. Voilà comment les approches discursives sur la littérature en termes de linguistiques pragmatiques font appel à la dimension rhétorique des textes littéraires. La pragmatique littéraire, elle aussi, se sert des instruments développés dans le cadre de l'étude de la rhétorique, comme le remarque Ruth Amossy :

« La rhétorique classique définie comme art de persuader – et en ce sens, synonyme d'argumentation – considère que seuls certains genres de discours relèvent de son domaine. Aristote mentionne le juridique, le délibératif et l'épidictique, et si Perelman étend l'empire rhétorique à un ensemble beaucoup plus vaste qui comprend [...] le discours philosophique et la littérature, il n'en limite pas moins l'argumentation à la tentative de mobiliser les moyens du langage pour susciter l'adhésion des esprits à la thèse proposée à leur assentiment. Les théories contemporaines de l'argumentation vont dans le sens de cette restriction en distinguant nettement des autres les discours qui ont pour but d'agir sur l'auditoire par le moyen du raisonnement – du logos entendu comme parole et raison » (Amossy 2008 : 2).

Dans le domaine de la littérature, l'ouvrage collectif édité par R. Amossy et D. Maingueneau après un colloque de Cerisy, *L'analyse du discours dans les études littéraires* (2002), témoigne de la démarche soutenue de rassembler les efforts entrepris jusque-là dans le domaine de l'analyse du discours littéraire au sens de branche de l'analyse du discours. Il a été suivi par un autre ouvrage, *Sciences du texte et analyse de discours*, publié en 2005 par J.-M. Adam et U. Heidmann, et aussi par un numéro spécial de la revue *Littérature*, « Analyse du discours et sociocritique » (n°140, 2005).

4. La littérature gourmande

Ancré dans le contexte socio-historique, le discours est compris ou interprété par l'intermédiaire des connaissances qu'un individu possède sur les manières d'articulation, celles de dérivation, mais aussi sur les intentions situationnelles et contextuelles. Une manière très personnelle de communiquer se construit par l'intermédiaire de l'alimentation. C'est peut-être encore une raison pour laquelle la nourriture fait partie intégrante de la littérature, car cela représente encore une manière de décrire un personnage, une société ou une civilisation entière, tout comme elle traverse l'histoire, la sociologie ou la psychologie. Voilà comment s'établit une relation d'une grande finesse entre l'usage habituel de la langue, le discours littéraire et les pratiques alimentaires dans tout ce qui représente cet ancestral rituel de la communication.

Selon L'Institut européen d'histoire et des cultures de l'alimentation le repas gastronomique des Français est une pratique sociale coutumière destinée à célébrer les moments les plus importants de la vie. Il représente une pratique sociale qui célèbre le bien-être ensemble, l'attention à l'autre, le partage autour du plaisir du goût, l'équilibre entre l'être humain et les productions de la nature, constituant un repère identitaire important et procurant un sentiment de continuité et d'appartenance.

« Le repas gastronomique était reconnu comme une pratique sociale vécue par tous les Français, transmise de génération en génération et associé à tous les moments importants de la vie des foyers. Cette pratique qui réunit familles et amis ne se limite à la célébration de la bonne chère. Elle s'étend aux arts et aux usages de table et donc au choix du menu, à la quête des bons produits, à la réalisation des recettes, à l'ordre des plats (entrée, plat, fromages, dessert), au mariage des plats et des vins sans oublier le temps de la convivialité et des échanges entre convives autour de la table » (Drouard 2014 : 186).

Les salons, les conférences, les manifestations littéraires et gastronomiques se multiplient partout dans le monde. *Oxford Symposium on Food and Cookery*, événement annuel fondé en 1981 par Theodore Zeldin, professeur à Oxford, philosophe et auteur de l'impressionnant ouvrage *History of French Passions* (1973-1977), et par l'ancien ambassadeur britannique Alan Davidson, témoigne de l'importance croissante que l'on accorde à la nourriture en rapportant les coutumes gastronomiques de chaque peuple, culture ou civilisation à l'évolution de l'humanité. En France, plus précisément à Périgueux, depuis 2004 on a créé le prix de la Nouvelle Gourmande, organisé par le *Salon International du Livre Gourmand*, qui a pour objet « de susciter et favoriser la création littéraire dans le cadre des arts culinaire et gastronomique »¹. Le jury de ce salon littéraire est co-présidé par Yann Queffelec et Jean-Luc Petitrenaud. Et ce genre de manifestations gagnent du terrain avec l'intérêt croissant que le monde développe pour tout ce qui touche à l'art de cuisiner, de transformer ingrédients de terroir ou matières exotiques en pur plaisir des sens, car il ne s'agit plus seulement d'enchanter les papilles gustatives et les récepteurs olfactifs, mais de faire rêver, tout simplement.

---

¹ Présentation du Salon sur <https://halldulivre.com/livre/9782352490104-nouvelles-gourmandes-collec/>.

5. Pour une rhétorique de la gastronomie

La dimension argumentative du discours littéraire est souvent indirecte. Cet aspect persuasif, inavoué dans les romans, ne manque pas, surtout dans les romans au centre desquels il y a la cuisine, l'alimentation, la gastronomie en général. Le choix des mots, leur enchaînement pour décrire, pour avouer, pour narrer, pour conter, témoigne cependant de l'intention persuasive de l'écrivain qui « dialogue » avec son lecteur, en s'appuyant sur d'autres moyens que ceux d'un discours argumentatif par excellence. Roman, nouvelle, journal intime – qui représente notre corpus de choix – parlent au lecteur par la voix des personnages, par les descriptions, par la mémoire des choses et la mémoire de ceux qui les racontent, qu'il s'agisse d'un plat, d'un goût, d'une texture, d'un sentiment, d'une conversation familière, d'un drame, d'une mort, d'une vie... L'allocutaire aura alors le regard tourné vers une nouvelle perception que le discours lui suggère, non nécessairement par le syllogisme, l'enthymème, l'analogie, ces grandes catégories de raisonnement décrits dans les traités d'Aristote, mais par le rythme, la métaphore, l'ambiguïté, la répétition, la polysémie, la présupposition, l'implicite et la manière d'utiliser les connecteurs, vu que le discours littéraire ne se déroule pas dans une situation de communication directe, orale, concrète, ni dans l'espace de la logique pure. Et pourtant il s'agit toujours d'un échange – virtuel – entre le locuteur écrivain et l'allocutaire lecteur. L'influence, à première vue, n'est qu'unidirectionnelle, il y a toutefois à notre époque des manières très différentes de lecture. Il nous paraît pertinent de mentionner l'analyse que fait Ruth Amossy sur l'argumentation dans sa dimension historique et communicationnelle :

« C'est dans l'épaisseur de la langue que se forme et se transmet l'argumentation, et c'est à travers son usage qu'elle se met en place : l'argumentation, il ne faut pas l'oublier, n'est pas le déploiement d'un raisonnement qui se suffit à lui-même, mais un échange actuel ou virtuel - entre deux ou plusieurs partenaires qui entendent influencer l'un sur l'autre. [...] C'est dans ce cadre communicationnel et socio-historique qu'il faut étudier de près la façon dont l'argumentation s'inscrit, non seulement dans la matérialité discursive (choix des termes, glissements sémantiques, connecteurs, valeur de l'implicite, etc.), mais aussi dans l'interdiscours. [...] Enfin, il faut examiner l'organisation textuelle qui détermine le déploiement de l'argumentation, et la façon dont le locuteur a choisi de disposer les éléments de son discours à l'intention de son auditoire » (Amossy 2008 : 5).

La dimension rhétorique est donc implicite lorsqu'on parle d'approche pragmatique et surtout quand la dimension argumentative est présente. Il s'agit, dans ce contexte, de renouer avec la tradition aristotélicienne et de porter l'analyse vers les pôles de la rhétorique classique : l'ethos, dans la construction de l'image de soi, qui prend ici un double aspect – celui du personnage, mais aussi celui de l'écrivain, le pathos, dans la construction du discours par laquelle l'écrivain vise à provoquer l'émotion du lecteur, soit en rapport avec la trame romanesque, soit avec les personnages, soit avec le message que le premier entend transmettre par son œuvre à son public inconnu, et le logos, cette science de l'écriture dont fera preuve l'écrivain pour aboutir dans sa démarche communicationnelle persuasive, même si le roman n'offre pas le cadre d'une persuasion évidente, comme dans d'autres types de discours. Et savoir par quels moyens le discours littéraire gourmand est persuasif est le but de cet article, car, en rhétorique, raison et sentiments sont inséparables et la réflexion linguistique est axée sur la force de la parole, ce « seul avantage que la nature nous ait donné

sur les animaux, nous rendant ainsi supérieurs pour tout le reste », comme l'avait pensé Isocrate, qui considérait la littérature une école de style, de pensée et de vie.

6. Métaphores, métonymies, antonomases

Le terme *discours littéraire*, avec le sens qui nous intéresse, est introduit par Dominique Maingueneau en 2004 dans *Le Discours littéraire : Paratopie et scène d'énonciation* qui « prolonge et renouvelle » le *Contexte de l'œuvre littéraire*, publié par le même auteur en 1993, et concerne principalement les conditions d'émergence des œuvres. Maingueneau insiste sur le fait qu'il s'agit d'un « chantier » plutôt que d'une étude aboutie, étant entendu que la notion même de « discours littéraire » est ambiguë : un type de discours doté d'un statut particulier, mais aussi une unité instable qui regroupe nombre de phénomènes divers.

« La production littéraire ne s'oppose pas en bloc et radicalement à l'ensemble des autres productions, jugées 'profanes' : elle se nourrit de multiples genres d'énoncés qu'elle détourne, parasite. Elle vit d'échanges permanents avec la diversité des pratiques discursives, avec lesquelles elle négocie des modus vivendi spécifiques. Dans ses formes dominantes, la littérature classique française, par exemple, s'appuyait sur les normes de la conversation raffinée entre honnêtes gens ; c'est cette conversation qui servait d'univers verbal de référence, source des normes qui régissaient toute parole de qualité, littéraire ou non » (Maingueneau 2011 : 80).

Le fait que ce type de discours se trouve dans un échange permanent avec d'autres formes de discours au niveau de la société est indéniable : les écrivains, les poètes subissent les influences de l'histoire à un moment donné, de différents styles de parler de l'époque, des conversations et des échanges d'idées avec leurs contemporains, de leurs lectures et de leurs croyances, tout un univers de références qui se manifestent dans leur écriture.

L'analyse des articulations discursives mène à une nouvelle compréhension de la manière d'agir sur autrui tout en demeurant à l'intérieur du discours. Émergée en Grèce comme manifestation d'un grand intérêt pour tout ce qui touche à l'efficacité du discours en situation, l'art de persuader par le discours – la rhétorique – décortique le discours. Ce discours en situation peut être analysé tout en décrivant son fonctionnement, mais aussi en analysant sa dimension argumentative, l'adhésion du lecteur aux prises de parole des écrivains étant, en quelque sorte, implicite par les conventions tacites que supposent les discours littéraires. Même si la visée argumentative n'est pas toujours évidente dans les textes littéraires, cela ne veut pas dire qu'elle n'existe pas, la parole écrite ayant toujours un pouvoir persuasif, influant les façons de voir les choses, le monde et même de penser.

Prenons quelques exemples.

Tout d'abord, on remarque la présentation des menus dans la restauration, surtout celle étoilée, reprise ensuite dans la littérature gourmande (romans, nouvelles etc.) : « La rhétorique des menus s'exprime également à travers la mise en œuvre d'une stratégie argumentative reposant sur une axiologie de base, un système de valeurs qui implique à la fois produit, cuisine, cuisinier et convive » (Dupuy 2009 : 27).

Il s'agit, donc, d'une relation très étroite entre le discours purement culinaire et la rhétorique comme moyen idéal d'attirer le client, soit-il consommateur de nourriture ou de littérature. Comment? Par l'écart que la rhétorique marque entre la manière dite « normale » d'exprimer la réalité environnante et la façon de dire en utilisant des procédés discursifs qui

transformeront le cuisinier en artiste, en poète, en narrateur, en avocat, jouant des mots comme des ingrédients les plus exquis de sa cuisine.

« Avec son ‘Hamburger de foie gras’, M. Trama nous convainc du caractère à la fois traditionnel et iconoclaste de sa cuisine en jouant de l’oxymore ; et lorsque Y. Alléno nous propose sa ‘Vapeur d’artichaut aux truffes’, la métonymie permet de donner un équivalent verbal à notre perception stéréognosique.¹ Mais la rhétorique ne se résume pas à des figures, et nous verrons que le menu sait utiliser un attirail argumentatif bien aussi efficace et complexe que le discours politique » (*ibidem* : 22).

Ensuite, il est nécessaire de remarquer que la métaphore culinaire, la métonymie et la synecdoque ne sont plus du tout ni nouveautés, ni raretés dans le paysage linguistique : elles sont devenues courantes depuis des siècles, en font partie intégrante du vocabulaire courant dans toutes les langues et tous les pays. Un excellent exemple est offert par Isabelle d’Orsetti dans le préambule au volume *Une heure de lecture... gourmande*, qui rassemble des fragments d’écriture gourmande du XVIIe au XXe siècle :

« Vous avez du pain sur la planche et n’êtes pas sortis de l’auberge ; peut-être même êtes-vous dans le pétrin ou n’avez-vous plus un radis. Certains cassent du sucre sur votre dos et rien n’est de la tarte ici-bas. Vous avez des raisons d’en avoir gros sur la patate, à moins d’avoir la tête dans le pâté. Mais pendant une heure, oubliez tout. Installez-vous comme un coq en pâte, laissez les importuns poireauter et envoyez votre entourage se faire cuire un œuf. Plongez-vous dans ce recueil de textes gourmands pour retrouver la pêche, la banane et même la frite » (Orsetti 2016: 13).

L’origine de ces expressions est diverse, amusante des fois, comme nous l’avons retrouvée dans le dictionnaire en-ligne *expressio.fr*. Prenons un seul exemple, tel qu’il apparaît expliqué sur *expressio avoir la frite* :

« C’est à cause de sa forme plutôt ronde qu’en argot du début du XXe siècle, la pomme de terre, donc la patate, a été assimilée à la tête [...]. Sans que ce soit certain, c’est probablement parce que celui qui est en bonne forme a une bonne ‘patate’ que, en passant par une forme comme ‘il a une sacrée patate’ on est arrivé à *il a la patate*. Quant à la ‘frite’, elle en découle assez logiquement, mais plus tard, dans les années 70. C’est en effet à partir de 1950 que la ‘frite’, comme la ‘patate’, désigne la tête, par une simple plaisanterie puisque, aux dernières nouvelles [...] c’est bien avec des patates qu’on fait les frites. Ensuite, l’influence d’*avoir la patate* a fait le reste ».

De plus, le langage courant abonde d’une autre figure rhétorique : l’antonomase, où à la place d’un nom commun on met un nom propre ou à la place d’un nom propre on met un nom commun. Cette figure est largement utilisée dans le discours gastronomique : « la *béchamel* (de Louis de Béchameil, marquis de Mointel) et la *mirepoix* (duc de Lévis-Mirepoix) montrent que les maîtres ont parfois été honorés à la place de leurs cuisiniers ; le *savarin* rappelle tout de même la mémoire du gastronome écrivain Brillat-Savarin, et la

---

¹. La stéréognosie buccale permet de percevoir le volume des aliments en bouche.

madeleine le prénom de la cuisinière qui en inventa la recette, Madeleine Paulmier. » (Guéraud 1990 : 18).

Mais, comme le domaine gastronomique est très vaste, non seulement concernant les inventeurs de recettes, mais aussi les lieux de provenance de certains produits, on voit souvent ces noms devenir génériques lorsque les produits culinaires s'en servent :

« Des noms de gâteaux relèvent aussi de l'antonomase, parmi lesquels *sablé*, (ville de Normandie) *génoise*, (de Gênes) milanaise ou *paris-brest*, du nom de la course cycliste qui passait devant la boutique d'un pâtissier [...]. Terminons par *moka* (de Moka, port d'Arabie) qui désigne à la fois un gâteau au café et la boisson, comme *havane* (du nom de la ville de Cuba) le tabac et le cigare fabriqué avec ce tabac ; de la même manière, on parlera du *maryland* pour désigner le tabac provenant de cet état américain » (*ibidem* : 17).

Et les exemples d'antonomases peuvent continuer, pensant seulement aux boissons, qu'il s'agisse de vins, de spiritueux, de cocktails plus ou moins alcoolisés, de boissons traditionnelles etc. La polyphonie ne manque pas la rencontre avec le discours littéraire gourmand : des assonances, des paronomases, mais aussi diaphores, hyperboles, litotes. Prenons un dernier exemple, cette fois-ci de Brillat-Savarin, un fragment de son livre, *La Physiologie du goût* (1825) au nom de « Les femmes sont gourmandes » :

« Le penchant du beau sexe pour la gourmandise a quelque chose qui tient de l'instinct, car la gourmandise est favorable à la beauté. [...] Il donne aux yeux plus de brillant, à la peau plus de fraîcheur et aux muscles plus de soutien ; [...] il est également vrai de dire que, toutes choses égales, ceux qui savent manger, sont comparativement de dix ans plus jeunes que ceux à qui cette science est étrangère » (Brillat-Savarin 2016 : 16).

Brillant exemple de littérature gourmande, le fragment fait aussi preuve de l'éloquence de son auteur. Le savoir-faire de l'écrivain et le savoir-vivre du Français se complètent et rendent la lecture d'autant plus attrayante et efficace : on a toutes (et peut-être tous) pensé à nos propres habitudes alimentaires, savourant en même temps le style de M. Brillat-Savarin !

Conclusions

On peut conclure en remarquant, tout comme Yann Queffélec, que manger signifie beaucoup plus que s'alimenter. Cela signifie plutôt « partager ... les mets et les mots » (*Nouvelles gourmandes* 2006 : 7), mais les mots deviennent un subtil moyen de transgresser la réalité par la contribution qu'ils apportent aux arômes et aux goûts. La réponse du chercheur à la question « comment l'écrivain réussit-il cette mission de persuasion ? » : en maniant de son mieux les figures de rhétorique qui apportent des saveurs délicieuses au discours littéraire par la richesse des sens qu'elles offrent aux lecteurs, par tout ce trésor de jeux de mots qui nourrissent et ravivent l'esprit. C'est un fait de culture qui, à l'aide de la rhétorique, nous rend plus attentifs, plus critiques, plus connaisseurs même à ce que la littérature gourmande a à nous offrir : un véritable dialogue entre nos désirs, conscients ou non, et le monde par l'intermédiaire des expériences culinaires écrites, lues ou vécues.

Sources

- Barbéry, Muriel, 2000, *Une Gourmandise*, Paris, Gallimard.
 Châtelet, Noëlle, 1977, *Le corps à corps culinaire*, Paris, Éditions du Seuil.
 Châtelet, Noëlle, 1986, *Histoire des bouches*, Paris, Mercure de France.
 **Nouvelles gourmandes*, 2006, Salon international du livre gourmand, Périgueux, La Lauze.
 Orsetti, Isabelle, 2016, *Une heure de lecture gourmande*, Textes sélectionnés et présentés par Isabelle d'Orsetti, Paris, Éditions J'ai lu (E.J.L.)

Références

- Amossy, Ruth, 2008, « Argumentation et Analyse du discours : perspectives théoriques et découpages disciplinaires », *Argumentation et Analyse du Discours* [En ligne], mis en ligne le 06 septembre 2008, consulté le 23 septembre 2019. URL : <http://journals.openedition.org/aad/200> ; DOI : 10.4000/aad.200
- Barthes, Roland, 1972, *Le Degré zéro de l'écriture*, 2e édition, Paris, Seuil.
- Boutaud, Jean-Jacques, 2008, « L'Art de concocter des titres en cuisine », *Protée*, 36 (3), 23-33, URI: <http://id.erudit.org/iderudit/019631ar>, DOI: 10.7202/019631ar
- Drouard, Alain, 2014, « Communication et mythe gastronomique », *Hermès*, 3 (70), 185-188, C.N.R.S. Editions, article disponible en ligne <https://www.cairn.info/revue-hermes-la-revue-2014-3-page-185.htm>
- Ducrot, Oswald et Shaeffer, Jean-Marie, 1995, *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, 2e édition, Paris, Seuil.
- Dupuy, Jean-Philippe, 2009, « Rhétorique du menu gastronomique », *Communication & langages*, Nec Plus, 19-33. hal-00448759.
- Faerber, Johan, 2019, « Les littérateurs gastronomes depuis Brillat-Savarin », *Elfe XX-XXI* [En ligne], 7, mis en ligne le 01 avril 2019, consulté le 21 septembre 2020. URL:<http://journals.openedition.org/elfe/326>;DOI:<https://doi.org/10.4000/elfe.326>.
- Florescu, Vasile, 1973, *Retorica și neoretorica*, București, Editura Academiei.
- Guéraud, Jean-François, 1990, « L'antonomase en question... », *L'Information Grammaticale*, 45, 14-18. doi : 10.3406/igram.1990.1948.
- Institut Européen d'Histoire est des Cultures de l'Alimentation, « Le repas gastronomique des Français : patrimoine de l'humanité », <http://iehca.eu/fr/patrimoines-alimentaires/le-repas-gastronomique-des-francais-patrimoine-de-l-humanite>.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 2009, *L'Énonciation*, 4e édition, Paris, Armand Colin.
- Maingueneau, Dominique, 2011, « Linguistique, littérature, discours littéraire », *Le français aujourd'hui*, 4 (175), 75-82. DOI : 10.3917/lfa.175.0075. URL : <https://www.cairn.info/revue-le-francais-aujourd-hui-2011-4-page-75.htm>.
- Negro-Alousque, Isabel, 2009, « Le lexique de la cuisine française », <https://revistas.ucm.es/index.php/THEL/article/viewFile/THEL1010110197A/>.
- Parizot, Anne, 2014, « Art des mets... art des mots », *Anthropology of food* [Online], connection on 10 September 2017. URL : <http://aof.revues.org/7454>.
- Reboul, Olivier, 1991, *Introduction à la rhétorique*, Paris, Presses Universitaires de France. <https://www.expressio.fr/>.

Modalități de schimbare a rolurilor în conversație

Ionela Mihaela Dănciug

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Introducere

Limba română vorbită actuală nedialectală are ca fenomen caracteristic conversația, în principal, cea spontană și cea informală. Aceasta reprezintă etalonul utilizării limbii, fiind tipul familiar, curent, de comunicare orală, dialogică, în care doi sau mai mulți participanți își asumă pe rând sau în același timp rolul de emițător (Dascălu Jinga 2006: 9).

După părerea cercetătorilor, conversația reprezintă „un mod prototipic de folosire a limbajului” (Levinson 1983: 289), tipul cel mai cunoscut de discurs în care doi sau mai mulți participanți alternează liber în vorbire. Liliana Ionescu Ruxăndoiu (1999: 39) susține că este definitorie pentru conversație structurarea pe baza unor succesiuni de intervenții alternative, că are un caracter continuu prin interacțiune și că este inerent contextuală. Ioan Cârâc vede conversația, ca termen tehnic, drept „formă tipică de acțiune și interacțiune comunicativă în care doi sau mai mulți participanți într-un anumit context, pertinent, își asumă în mod liber rolul de locutor” (Cârâc 2003: 104).

Preliminarii teoretice

Plecând de la aceste interpretări, conversația presupune, obligatoriu, alternanța la vorbire a participanților. Această alternanță validează o serie de modalități de schimbare a rolurilor în cadrul conversației. Pentru o prezentare cât mai veridică a modalităților de schimbare a rolurilor în cadrul conversației, am ales să utilizez exemple care au la bază înregistrări audio de limbă română vorbită, reprezentate de textele culese, transcrise și publicate în *Corpus de limbă română vorbită actuală nedialectală*, coordonator Luminița Hoarță Căraușu.

De cele mai multe ori, schimbarea de roluri în cadrul conversației presupune crearea unor discontinuități la nivelul discursului. Aceste discontinuități pot fi traduse prin pauze, întreruperi sau autoîntreruperi. Pornind de la acest aspect, voi analiza atât schimbarea de roluri care nu constituie o întrerupere, cât și schimbarea de roluri care constituie o întrerupere. Schimbarea de roluri care nu constituie o întrerupere poate fi transmisă prin următoarele strategii discursive: schimbare de roluri normală, întrerupere „silențioasă”, sugestie lexicală, semnal de recepție, suprapunere (Dascălu Jinga 2006: 74).

Sugestia lexicală apare în momentul în care interlocutorul constată că vorbitorul / locutorul întâlnește dificultăți în elaborarea mesajului; în acest sens, interlocutorul intervine prin oferirea termenului necesar continuării discursului. Sugestia lexicală a interlocutorului poate fi atât solicitată de către vorbitor prin structuri de tipul: *cum se zice, cum se spune*, cât și dedusă de acesta atunci când vorbitorul dă semne de dificultate în elaborarea mesajului, prin diverse forme de ezitări. În această situație vorbim despre întrerupere silențioasă.

Așadar, interlocutorul poate interveni asupra mesajului vorbitorului în două situații: pe de o parte, atunci când vorbitorul nu reușește să elaboreze forma completă a mesajului, iar pe de altă parte, atunci când identificăm dorința interlocutorului de a interveni pentru a-și oferi propria variantă lexicală. Acesta intervine pentru a dovedi că a înțeles despre ce este vorba sau pentru a-și arăta interesul și participarea. Această manifestare mai poartă și denumirea de „entuziasm conversațional” (*ibidem*:78).

„GC: eram DIRECTORUL ↓ + teatrului meu de păpuși. ++ și proprietarul și [directorul.

MC: *și regizorul*].

GC: și animatorul. + și actorul ↑ + *și regizorul* ↑ + și scenaristul ↑+” (*ibidem*: 241).

„A: <L la sfântu’ petru și pavel [în tătărași] .

B: <Î a:> am înțeles ↓ + <S acum> . + *moara di*: ↑

A: [*moara di vânt* .

B: <S vânt ↑ sau] cum sî mai cheamî> .” ↑+” (*ibidem*: 199).

Atunci când i se oferă sugestia lexicală, vorbitorul o poate prelua fără alte ezitări sau își poate exprima explicit acordul cu privire la demersul interlocutorului, utilizând cuvinte de acceptare a termenului găsit, cum ar fi: *exact, corect, foarte bine spus*.

„MM: Economia economia europeană ne aRAtă↑ și economia românească se aliniAză↑ la o cădere economică + în continuare↓ cel puțin în România. Probabil că-n Europa lucrurile se vor echilibra↓ dar nu foarte↑ nu foarte sus. Undeva↑ țările vor fi între minus doi și plus unu↓ DACă vor fi. În România este eviDENT↓ dacă ne uităm la încasările pe primu’ trimestru↓ la încasările pe luna aPRILie↓ încasările la buget↑ cele care au și provocat această criză <MARC bugetară↓ MARC> + că ar trebui să rupem un pic. Criza bugetară este urmare a crizei economice↓ și nepregăTirii↑ + țării decătre <MARC guvernele↓ MARC> care au fost în ultimii doi ani de zile↓ toate↑ + conduse de domnu’ Boc↓ pentru criza (AK) pentru acest pentru acest moment. Anu’ trecut am discutat cu toții↓ și colegu’ ȘTie. În (AK) la începutu’ lui ia- lu’ lu’ (AK) anului două mii nouă↓ când am spus↓ dacă nu se vor reDUce↓ cheltuielile bugeTAre↓ datorită crizei conomice↓ datorită faptului că pleacă oameni de pe + /ă de pe (AK) din muncă↓ + crește șomaju’↓ + bugetu’ va încasa din ce în ce mai puțin bani în mod obiectiv↑ și în mod /ă în mod subiectiv datorită mentalității care se creează.

GF: *Corect*.

MM: Se creează <MARC o criză↓ MARC> și oamenii încep să ascundă banii. Cei care lucrează↑ firmele↑ încep să nu mai plătească↓ și în loc să să reușim să păstrăm veniturile↓ ne scad” (*ibidem*: 437).

Cel de-al doilea mod de schimbare a rolurilor în cadrul conversației este reprezentat de semnalul de recepție sau de control. Acesta presupune existența unor scurte mesaje pe care vorbitorul le primește din partea interlocutorului fără a se modifica dreptul acestuia la intervenție. Semnalul de recepție poate fi stabilit prin structuri de tipul: *continuă să vorbești, te urmăresc cu atenție*. Semnalele de recepție presupun păstrarea statutului anterior de vorbitor sau de interlocutor. După utilizare, interlocutorul nu-și continuă discursul, ci continuă să-l asculte pe vorbitor.

„A: da. chiar eram curioasă cam cât ar fi bugetul unui student mediu ↓ știi ↑ de cămin. și undeva ↑ cu TOT cu cămin ↓ se duce în cinci șase milioane pe lună.

B: *îhm. îhm.*

A: că-s mai multe ↑ puține ↑ nu mai țin minte de când eram eu studentă ↓ da` ↑”
(*ibidem*: 217).

În cadrul unei conversații spontane se pot identifica mai multe tipuri de semnale de recepție. Această clasificare a fost preluată de la Laurenția Dascălu Jinga (2006:86-96) și completată cu exemple preluate din *Copusul de limbă română vorbită actuală nedialectală* (coordonator Luminița Hoarță Cărbăușu).

Primul tip de semnal de recepție este reprezentat de cel nonlexical, identificat în „interjecția nazală” (Petrovici 1930: 31, *apud* Dascălu Jinga 2006: 88), transcrisă convențional: *mhm* sau *îhî, îhm*.

„A: păi ce să fac. uite ↑ + pe _acasă. citesc.

B: da? cum merge.

A: merge. merge (*oftează ușor*).

B: merge. da da da da.

A: într-un++ într-o oarecare măsură merge.

B: *îhm*.

A: di parcî stă ↑ ar spune unii. (*râde*)

B: <Râs a: ↑><Râs da: ↓>” (*ibidem*:210).

Cel de-al doilea semnal de recepție face parte din cel lexical și este marcat prin interjecții de tipul: *a, aha*.

„A: mai stăm ↑ mai povestim ↑ și vedem. vineri ne vorbim pe week-end.

B: da` vineri iară mă duc la salî după ↑

A: *aha*.

B: da` vorbim mâini și++

A: a ↑ [vineri te duci la salî?

B: cel mai sigur] da. *îhm*.

A: *aha*. am înțeles.bun.[o să sun” (*ibidem*: 217).

Semnale de recepție reprezentate de adverbe afirmative care exprimă diverse grade de interes ale interlocutorului: *absolut, așa, bineînțeles, categoric, da, de acord, desigur, exact, într-adevăr, fantastic, normal, sigur, tocmai*.

„MT: domnu’ Orban este aIcea.

AN: eu^{ll} Dați-mi voie totuși//

MT: *Da. Sigur* ↓ *da*.

AN: să-mi duc raționamentul până la capăt. Eu v-am ascultat” (*ibidem*: 490).

„VV: <F Domnu’ Frunda ↓ da’ nu puteți răspunde dumneavoastră pe-un argument dat dedoamna. Doamna a spus că F>//

GF: <Î Ba da. Vă răspund. Î>

VV: e constituțional ↓ pentru că este pe o perioadă limiTAță.

GF: *Exact*.

VV: Bun. Garantați dumneavoastră domnule Frunda cu cuvântul dumneavoastră ↑ că elimitată pân' la treișunu decembrie //

GF: Da" (*ibidem*:434).

„MM: Lăsând la o parte cuvântul „bogați” ↓ este ^{ll} și eu sânt social democrat.

GF: *Normal*.

LN: De ce țineți? Nu ↓ stați puțin. Angela Merkel nu este socialistă ↓ Nicolas Sarkozy nu știm să fie socialist ↓ /ă totuși sunt țări în care există impozitare ↑ graduală. De ce țineți atât de mult ↑ aproape ideoLOGic aș spune ↓ la cota aceasta unică? La principiul coteunice?" (*ibidem*:449).

„VP: În primu' rând ↓ mă uit la: ecran ↓ [*pe ecran scrie „Tatăl băieților deștepți”*] și: + vreau să nu mă confunde cumva lumea cu domn' Videanu. DÂNs'u e tatăl băieților deșTEPȚI.

AU: *Sigur*. (*AU zâmbește*)

VP: /ă: [Tatăl coRUPTilor din energie" (*ibidem*: 462).

O altă categorie de semnale de recepție este realizată de expresiile frazeologice echivalente unui răspuns afirmativ: *că bine zici!*, *cred și eu!*, *cum de nu!*, *de acord!*, *fără doar și poate!*, *nici vorbă!*, *sigur că da!*.

„MM: Toate cheltuielile materiale. Există cate- (AK) cheltuieli materiale într-o țară ca România ↑ care sunt <MARC utile ↓ MARC> + în general. Dau exemple ↓ înfrumusețarea orașelor ↓ flori ↓ parcuri ↓ și-așa mai departe ↓ mașini pe la ministere și pe la companii ↓ cotă de motorină și de benzină la companii ↓ care nu sunt Sume mici ↓ sunt sume MARI. Cheltuielile cu deplasarea în străinătate ↓ care sunt sume mari. Pot să vă dau MULte alte cheltuieli care au loc ↓ și care în mod firesc ↓ + în mod//

LN: Și astea reprezintă cumulate doi trei la sută din PIB

MȘ: *Nici vorbă*.

MM: +++ Dați-mi voie să termin. În mod firesc ↓ acestea pot fi pot fi pot fi tăiate ↓ în momente de criză. Nu spun că sunt inuTILE în mod normal. Dup-aceea există doTĂRI. Ne dotăm cu utilaje ↑ + în în toată țara asta avem ↑ dac-o să luăm cheltuielile materiale din buget ↓ veți veDEA ↑ că există ↑ cheltuieli mate-" (*ibidem*: 442).

„LN: Da' e totuși o porTIță în scrisoarea de intenție ↓ în care se spune că DACă măsurile nu dau roade ↓ atunci://

MȘ: *Sigur ↓ sigur că da*.

LN: există posibilitatea creșterii//

MȘ: Este o co- este o condiție pă care în negocierile <MARC scrisorii MARC> făcute cu Fondu' ↑ a fost solicitată de Fond ↓ tocmai ca (AK) pentru a-și progeta investiți- (AK) proteja investiția aicea" (*ibidem*: 451).

În urma consultării corpusului, am constatat, că cel mai întâlnit semnal de recepție este formula repetitivă *da, da, da*.

„B: acuma eu apăs ↑ ca și văd.

A: *da da da*.

B: și _apăs un pic coastili ↑ di încî vă doari _un pic" (*ibidem*: 200).

„A: da. sunt scutiți de taxî.și: mi se pare orFANII ↑ sau cazurile sociale. chiar era la +
catedră ↓ un afiș cî + studenții care sunt orfani ↑ sau au niști + situații precare
mai:++B: îmhî.în familie ↓ da.

A: *da da da.*

B: sunt scutiți de la:.

A: sunt scutiți.au ⊥ trebuie să-și depună [dosarele etc.” (*ibidem*: 219).

Suprapunerile se definesc prin secvențe de vorbire simultană neintenționată și de aceea se ajunge la o rezolvare rapidă, prin abandonarea la cuvânt a unuia dintre parteneri. Existența suprapunerilor se datorează dorinței vorbitorului de a face completări sau sugestii în legătură cu mesajul exprimat prin prezentarea acordului sau dezacordului. Acestea pot fi de tipul: *completări* sau *sugestii*, *accord* sau *adeziune*, *dezacord* (Dascălu Jinga 2006: 98).

„E: v_am invitat și ca pi_un profesionist ↑ al VIETII LITERARE ↓ pentru că
dumneaVOASTRĂ ↑ v_ați început cariera literară ↑ în o mie nouă sute treizeci și ↓
nouă?

D: *da. atunci a fost debutul meu.* =

E: = *debutul dumneavoastră.* =

D: = cu o poezie. nu debut editorial” (*ibidem*: 260).

În cea de-a doua parte a articolului voi analiza schimbarea de roluri care constituie o întrerupere în cadrul discursului, cu alte cuvinte se creează o discontinuitate în proiectul de formare al conversației. Această intervenție voită a interlocutorului în cadrul discursului vorbitorului mizează, în principal, pe regula accesului la cuvânt, pe utilizarea unor strategii ale participanților la conversație pentru a-și câștiga dreptul la cuvânt. Este vorba despre un sistem de convenții care oferă participanților la o conversație posibilitatea de a-și schimba rolurile, devenind alternativ vorbitor și interlocutor. Această schimbare are la bază anumite tipuri de enunțuri care sunt construite pe structura întrebare – răspuns. În lucrările de specialitate, această structură poartă denumirea de „pereche de adiacență” (Dascălu Jinga 2006: 107). Perechile de adiacență, în afară cuplului *întrebare – răspuns*, pot fi constituite din: *salut – salut*, *invitație–acceptare/refuz*, *oferită–acceptare / refuz*. În urma studierii celor două corpusuri de limbă română vorbită am observat, pe lângă aceste structuri și altele de tipul: *cerere de repetare–repetarea*, *solicitarea unei clarificări–oferirea clarificării*, *sugestia lexicală–acceptarea/refuzul sugestiei*, *heterocorectarea – acceptarea corectării*.

„A: așa. + ci super deselere aveți. ROMÂNII ȘI TEHNOLOGIA. mi s-o părut c_am dat-o data trecutî di aia era în paranteză nu mai țineam minti. vă reamintesc că temele astea li faciț pînă la următoarea noastră întîlniri da? deci n_o si fii acceptati toati temele făcuti în ultima zi sau ++ în penultima. tema cinci. deci aia e tema patru. ++ am crezut cî am dat- o deja di aia nu știam sigur.

D: *o fotografie::?*

A: *egzact o fotografiu cari sî si încadreze în tema aia ↑ cî_i în camera di cămin cî_i nu știu. habar n_am”* (*ibidem*: 173).

Schimbarea rolurilor în cadrul unei conversații se poate realiza pe baza unor strategii care privesc cedarea, menținerea sau preluarea dreptului la cuvânt în cadrul unei situații comunicative. În cazul în care vorbitorul anunța intenția de a ceda dreptul la cuvânt, acesta se poate folosi atât de elemente nonverbale (gesturi), cât și verbale. Dintre semnele unei

posibile încheieri a discursului amintim: întoarcerea capului spre interlocutor, încheierea gesticulației, pauza goală, reducerea intensității vocii. În situația în care interlocutorul preia dreptul la cuvânt după un astfel de semnal, are loc o schimbare de roluri normală. Menținerea intervenției apare atunci când vorbitorul își dă seama ca interlocutorul este pe cale de a prelua discursul înainte ca acesta să fie finalizat. Strategiile de preluare a dreptului la cuvânt presupun reluarea de către vorbitor a ideii exprimate anterior intervenției interlocutorului. În cadrul intervenției prin care este întrerupt vorbitorul, marca lexicală distinctă este una prin care se exprimă scuza sau părerea de rău.

Concluzii

Putem constata că în limba română vorbită actuală nedialectală iau naștere diverse fenomene de tip conversațional. În cadrul conversației pot fi identificate două sau mai multe persoane participante la vorbire, rolurile acestora putând alterna. Această schimbare alternativă a rolului de interlocutor cu cel de vorbitor a dus la implementarea unui sistem de reguli comportamentale și la identificarea unui adevărat proces de menținere, păstrare sau preluare a dreptului la cuvânt.

Surse

Hoarță Cărăușu, Luminița, 2013, *Corpus de limbă română vorbită actual nedialectală*, Iași, Editura Universității „Alexandru Iona Cuza”.

Referințe

- Cârâc, Ioan, 2003, *Pragmatica în teoria și practica semnului*, Iași, Institutul European.
- Dascălu Jinga, Laurenția, 2002, *Corpus de română vorbită [CORV]. Eșantioane*, București, Editura Oscar Print.
- Dascălu Jinga, Laurenția, 2002, *Corectarea și autocorectarea în conversația spontană*, București Editura Academiei Române.
- Dascălu Jinga, Laurenția, 2003, *Corpus de română vorbită [CORV], Eșantioane*, București, Anuar de lingvistică și istorie literară.
- Dascălu Jinga, Lurenția, 2006, *Pauzele și întreruperile în conversația românească actuală*, București, Editura Academiei Române.
- Ionescu Ruxândoiu, Liliana, 1995, *Conversația: structuri și strategii*, București, ALL.
- Ionescu Ruxândoiu, 1999, Liliana, *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru pragmatică a românei vorbite*, ediția a II-a, București, Editura ALL Educațional.
- Levinson, Stephen, 1983, *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Merlan, Aurelia, 1998, *Sintaxa și semantica-pragmatica limbii române vorbite. Discontinuitatea*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza.

Emil Turdeanu – bibliografie adnotată (I)

Maria Andreia Fanea

Biblioteca Centrală Universitară „Carol I”, București

1. Introducere

După o jumătate de secol de exil, ani de interdicție aproape totală a numelui său (studiile sale ajungeau numai la Biblioteca Academiei, consultabile în sala III, cu publicații „secrete”, doar cu semnătură specială), profesorul Emil Turdeanu nu este cunoscut suficient în cercul specialiștilor, cu toate că lucrările sale au apărut la cele mai cunoscute reviste din Europa.

Activitatea științifică a lui Emil Turdeanu, începută în țară cu un studiu publicat în 1932, s-a desfășurat mai ales în revista *Cercetări literare*, condusă de Nicolae Cartoian, membru al Academiei Române, unde a publicat șase studii, precum și teza de doctorat, dar și în alte reviste, în *Buletinul Institutului Român din Sofia*, pe care l-a înființat, și în *Studii literare*, sub direcția profesorului Dumitru Popovici de la Universitatea din Cluj.

În 1933, Nicolae Cartoian, l-a trimis pentru completarea specializării în literatura și cultura veche românească cu studii de slavistică, la Sofia, iar în 1935, Consiliul Facultății de Litere îl recomandă pentru o bursă la Școala Română din Franța. În noiembrie 1938, Rectorul Universității din Paris îl numește lector de limba și literatura română la Sorbona, pe baza recomandării profesorilor Mario Roques și Jean Boutière. În același timp, merge în două veri la Belgrad, unde culege un bogat material privind vechile legături culturale dintre români și sârbi și făcând astfel posibilă publicarea unor articole despre aceste legături culturale.

În timpul războiului, pe baza pregătirii sale ca slavist și în urma unui concurs de lector universitar, care a avut loc la București și în care a fost clasat primul, Emil Turdeanu a fost trimis de Statul Român ca profesor la Institutul Român din Sofia, urmând să ocupe și postul de lector la Universitate, dar din păcate i s-a refuzat crearea unui asemenea post.

În 1942 își susține teza de doctorat cu subiectul *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, iar la începutul anului 1944 se întoarce în Franța și își reia postul de la Sorbona, de data aceasta ca „charge de cours”. Un an mai târziu, își trece teza de diplomă de la Ecole Pratique des Hautes Etudes, cu subiectul *La littérature bulgare du XIVE siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, în care probează ca neadevărată opinia după care literatura slavă din țările române ar fi fost rezultatul unei imigrații masive de cărturari slavi sud-dunăreni refugiați din calea cuceririi turcești. Teza s-a tipărit în Colecția de studii a Institutului slav de la Paris.

În octombrie 1948, a colaborat și a lucrat la *Centrul Național de Cercetări Științifice al Franței*, unde și-a încheiat stagiul, după 28 de ani, în 1976 ca „Maître de recherche honoraire”. După aceea, este invitat de Rectorul Universității din Roma să preia conducerea catedrei de limba și literatura română. În urma unui concurs pe care îl câștigă cu unanimitate de voturi, Ministerul Italian al Instrucțiunii Publice îi acordă titlul de profesor universitar, titlu care la Sorbona i-a fost refuzat, pentru că nu a mai susținut un doctorat și acolo.

În Franța a colaborat la *Revue des Études slaves*, unde timp de 30 de ani a publicat 15 studii și articole. De asemenea, a publicat în *Revue de l'histoire des Religions* și în periodicul *Revue des Études Roumaines*, pe care el a înființat-o și de a cărei redacție s-a ocupat peste 20 de ani, dar și în *Ființa românească*, pe care a condus-o împreună cu Virgil Ierunca. În Anglia a colaborat la *Slavonic and East European Review* și la *Oxford Slavonic Papers*. În Germania, a colaborat la Sud-Ost Institut din Munchen și la *Die Welt der Slaven* din Wiesbaden. În Olanda, la *Journal for the Studies of Judaism*. În Italia, la *Rivista di studi bizantini e slavi*, în al cărei comitet de redacție a și fost cooptat, la *Studi bizantini e neoclasici*, la *Ricerche slavistiche*. În Grecia a tipărit o carte care a inaugurat colecția de publicații a „Asociației slaviștilor de la Universitatea din Salonic”. În sfârșit, în Statele Unite a publicat două lucrări, în revista *Romanian Studies*, condusă de fostul său student de la Sorbona, profesorul Keith Hitchins, de la Universitatea din Urbana (Illinois) și a fost membru activ al ARA din Los Angeles. Sub egida Academiei Româno-Americane (ARA), i-a apărut volumul *Modern Romania: The Achievement of Romanian Unity* și a primit un premiu în 1988 (Turdeanu 1988: 2), alături de alți mari oameni de cultură din exil.

Principalele preocupări științifice ale profesorului Emil Turdeanu au fost literatura română veche, literatură religioasă apocrifă și istoria românească și sud-est europeană. Dacă primele două au fost regrupate în volume: un volum de 517 pagini, intitulat *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés roumaines*, Brill, Leyda, în 1985 și altul de 497 pagini, intitulat *Apocryphes slaves et romains de l'Ancien Testament*, volum tipărit tot de Editura E.J. Brill din Leyda, în 1981, ultimele preocupări științifice nu au fost strânse într-un volum până astăzi, ele cuprinzând multe studii despre aspecte din istoria politică și culturală a României, precum și capitole din relațiile românilor cu Raguza, cu Serbia medievală, cu Bulgaria, cu Muntele Athos, cu Rusia. Ele au fost publicate în diverse reviste din țară, înainte de 1944 și din străinătate, în exil.

Anii de la Roma i-au dat posibilitatea să lucreze în bibliotecile de acolo și mai cu seamă în biblioteca Vaticanului. Aici a adunat noi date pentru cercetările sale despre textele apocrife ale *Vechiului și Noului Testament*, texte iudeo-creștine.

A publicat aproape o sută de articole și studii și mai multe cărți. Cele mai multe au apărut în străinătate. Însă acum câțiva ani, când profesorul a împlinit 85 de ani, Editura Enciclopedică, prin grija profesorului Ștefan Gorovei, împreună cu Magdalena Szekely, a tipărit o primă culegere intitulată *Oameni și cărți de altădată*. Acest volum pune la îndemâna cercetătorilor români și a specialiștilor de literatură veche articolele publicate în diferite reviste, fie din țară, în tinerețea sa, fie din străinătate, în decursul întregii sale vieți.

Pe lângă aceste cărți și articole, Emil Turdeanu a avut, la Paris, marele merit de a scoate, împreună cu alți cărturari, *Revue des Etudes Roumaines*. Revista este condusă astăzi de profesorul Gorovei, care a reușit până acum să scoată un singur volum, în țară.

Dorința profesorului Turdeanu era ca biblioteca sa și arhiva să ajungă în țară. Cu cheltuială și oboseală, ani de zile a dus la poștă pachete de cărți din biblioteca sa pentru cercetătorii români, oferindu-le cu dărnicie *Institutului de Istorie și Teorie literară „G. Călinescu”*. Și-ar fi dorit ca arhiva să rămână profesorului Gorovei. Din păcate, nu se știe unde a rămas.

În 1995 a apărut *Studii și articole literare*, cu studii de Emil Turdeanu și Laetitia Turdeanu-Cartojan, sub auspiciile Editurii Minerva. Ediția a fost alcătuită cu studii din țară și din exil, cu o prefață și note complementare de profesorul univ. dr. Mircea Angheliescu.

În revistele *Revue des Études Roumaines* și *Ființa românească* au publicat studii oameni de cultură din exil și articole cu luări de atitudine asupra situației din țară. Cele două reviste au fost publicate sub auspiciile Fundației Culturale Regale de la Paris.

2. Bibliografie adnotată

Din motive de spațiu, am împărțit bibliografia în două părți: prima parte cuprinde studiile vechi de istorie și de slavistică, iar în partea a doua, publicată în următorul volum al conferinței, va cuprinde studiile de literatură, cronici și studiile reeditate în volume.

1. Un manuscris miscelaneu necunoscut. În: *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 10, nr. 1-4, 24 p. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1932. A apărut în 1932, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, an X, nr. 1-4, 24 p. și a fost publicat la *Monitorul Oficial* și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București.

A șaptea campanie monografică, condusă de profesorul Dimitrie Gusti, din vara anului 1931, a avut loc în Basarabia, în satul Cornova, județul Orhei, cu participarea a 55 de tineri deveniți în timp specialiști recunoscuți în domenii diferite ale culturii românești. Printre aceștia amintim: Ernest Bernea, Ștefania Cristescu, Gheorghe Focșa, Anton Golopenția, Ion Ionică, Mihai Pop, Ion Donat, Henri H. Stahl, Emil Turdeanu, Petre Ștefănuță (Golopenția-Eretescu 2001: 101-102). În această campanie monografică au fost descoperite, pe lângă un bogat material de cercetări sociologice, câteva scrieri vechi ale trecutului nostru literar, care, constituie o dovadă clară a circulației scrisului românesc în Basarabia.

Manuscrisul a fost descoperit de profesorul Dimitrie Gusti, conducătorul acestei campanii de studii monografice, la un paroh din satul Ghiliceni, preotul Derevici, care-l păstra de multă vreme printre cărțile sale bisericești, fără să-i poată lămuri originea. Donația părintelui Derevici a intrat în proprietatea Seminarului de Sociologie, Etică și Politică, de la Facultatea de Filozofie și Litere din București, iar după 1947 trebuia să treacă în posesia Bibliotecii Academiei, dar se pare că s-a pierdut. Conținutul manuscrisului a fost analizat de profesorul Emil Turdeanu pentru a putea fi identificat și pentru a încadra fiecare text în stilul literar căruia îi aparține. Textul cuprindea o serie de versuri populare religioase.

2. Varlaam și Ioasaf. Istorical și filiațiunea redacțiilor românești. În: *Cercetări literare*, publicate de N. Cartoian, 1, 1934, 1-46 p.

3. Varlaam și Ioasaf. Versiunile traducerii lui Udriște Năsturel. București: Tipografia Cărților bisericești, 1934, 5 p. (extras).

Cea mai veche traducere a romanului este făcută de Udriște Năsturel în 1649. Aceasta s-a pierdut, dar s-au păstrat copiile grămăticului Fota din secolul al XVII-lea. Altă copie a fost făcută în 1786 la mănăstirea Neamțului de Ioanichie monah Sion, iar altele, destul de numeroase, mai târziu. Profesorul Emil Turdeanu analizează toate versiunile traducerilor din Udriște Năsturel, compară diferitele redactări și studiază limba lor, arătând că nici manuscrisul de la Sibiu și niciunul din izvoarele moldovenești nu pot reprezenta tradiția exactă a povestirii lui Udriște Năsturel.

4. Contribuțiuni la studiul cronicelor rimate. În: *Cercetări literare*, 2, București: Monitorul Oficial, Imprimeria Națională, 1936, 1-54 p. (și extras). Lucrarea a fost premiată de Facultatea de Litere cu Premiul „Ioan Bianu” și cuprinde cronici cu evenimente petrecute în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, din care amintim: *Cronica moldovenească despre uciderea lui Grigorie Ghica*, *Cronica munteană despre uciderea lui Grigorie Ghica*, *Cronica despre fuga fiilor lui Alexandru Ipsilanti la Viena și încercarea de Cronică despre mazilirea lui Alexandru Moruzi și revenirea în domnie a lui Alexandru Ipsilanti*.

Din vechile schimburi culturale dintre Români și Iugoslavi. În: *Cercetări literare*, 3, 1939, 141-218 p. Acest articol este rezultatul celor două concedii din vara anilor 1938 și 1939 la Belgrad. Profesorul vorbește despre cultura și influențele reciproce ale celor două culturi: română și iugoslavă.

6. *Georges Branković et les pays roumains.* În: *Mémoires et rapports du III-e Congrès international de Slavistes*. Belgrad: 1939, p. 203-205. Profesorul vorbește despre activitatea lui G. Brancovici pe când se afla în exil în Țările Române.

7. *La broderie religieuse en Roumanie. I. Les épithaphioi moldoves aux XVe et XVIe siècles.* În: *Cercetări literare*. 4, 1940, p. 164-214 și X planșe.

8. *La broderie religieuse en Roumanie. II. Les étoles des Xve et XVIe siècles.* În: *Buletinul Institutului Român din Sofia*. 1, 1941, p. 5-62 și VI planșe. Acest subiect l-a preocupat pe Emil Turdeanu în mod deosebit, pentru că la acea vreme era nestudiat. De aceea, apar mai multe articole în răstimp scurt, cu aceeași temă.

9. *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos.* În: *Cercetări literare*. 4, București: Monitorul Oficial, Imprimeria Națională, 1941, p. 60-113 (și extras). A fost publicat pentru prima dată în *Cercetări literare* nr. 4 la *Monitorul Oficial*, Imprimeria Națională, București în anul 1941.

Cultura religioasă a Principatelor Române s-a dezvoltat sub influența curentelor de viață spirituală din Balcani și „avea formele sub care sufletul ortodox se realiza atunci, dar în compunerea ei asimilau elemente diferite, din alte locuri bine individualizate” (Turdeanu 1941: 60). Mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel au format o zonă aparte prin caracterul sârbesc al culturii lor. Cea dintâi a fost zidită pe la 1198 de regele Simeon Nemanja și de fiul său, canonizat sub numele de Sfântul Sava. A doua, cea a Sfântului Pavel, este o veche fundație grecească și a intrat în patrimoniul sârbesc la 1347 (Turdeanu 1941: 63).

10. *Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești.* În: *Buletinul Institutului Român din Sofia*. București, 1, nr. 2, 1942, p. 395-452. A apărut pentru prima dată în *Buletinul Institutului Român din Sofia*, Anul I, nr. 2, București, 1942, p. 395-452 cu XI planșe și extras. Ornamentele lucrate la Craiova pe la 1580 de către un copist macedonean originar din Kratovo sunt o dovadă că tradiția ornamentelor românești nu a rămas necunoscută în sud. Trăsăturile fundamentale ale miniaturii și ornamentului românesc au fost dezvoltate printr-o tradiție bogată și de durată. Demonstrând că miniatura noastră medievală nu este produsul și continuarea unor modele sud-slave, Emil Turdeanu a deschis o direcție de cercetare care avea să scoată în evidență originalitatea și caracterul de sinteză al întregii culturi românești vechi.

11. *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare.* În: *Cercetări literare*, 5. București: 1943, p. 101-240.

A apărut pentru prima dată în revista *Cercetări literare*, V, București, 1943, p. 101-240, cu XIII planșe și extras. Lucrarea a fost prezentată în 1942 pentru obținerea titlului de doctor în litere la Universitatea din București. Istoria ei, ca și importanța ei în evoluția științifică a profesorului, apare în prefață cu amănunte. Comisia de examen a fost alcătuită din domnii Gheorghe Brătianu, decanul facultății, președinte, Nicolae Cartoianu, membru al Academiei Române, referent principal, Ștefan Ciobanu, membru al Academiei Române, referent secundar, profesor Constantin C. Giurescu și profesor I.D. Ștefănescu.

12. „Oscar of Alva” de Lord Byron. Izvoare occidentale și reflexe românești. În: *Studii literare*. Sibiu: III, 1944. P. 1-79.

Profesorul Turdeanu prezintă *Oscar of Alva* de Lord Byron, arătând izvoarele acestei piese, dar și unele reflexe românești. Din cercetările din limba română reiese influența lui Byron în literatura română. Ileana Verzea (Verzea 1977: 35) îl citează pe Z. Miron, pseudonimul literar al lui Ștefan Orășanu (1869-1903), ca autor al poemului *Nuntă macabră* din 1892, arătând influența lui Byron.

13. Cartoian (1883-1944). În: *Revue des Études Slaves*, Paris, 22, (1946), p. 309-311. Necrologul a apărut în *Revue des Études Slaves*, Paris, 22, (1946), p. 309-311. În articolul despre profesorul și socrul său, la moartea acestuia, Turdeanu arată personalitatea culturală a lui Nicolae Cartoian, subliniind că tragedia din 1944 a spulberat și munca profesorului Cartoian, care rămâne un om de cultură remarcabil.

Un articol mai amplu despre personalitatea lui Nicolae Cartoian a publicat autorul în 1942, reluat în volumul *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, p. 398 și urm.

14. La littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les pays roumains, Paris: 1947, 7+184 p. (Lucrări publicate de Institutul de Studii Slave din Paris, XXII). Teza de diplomă de la l'École des Hautes Études de Paris. – Studii. – I. Époque du tsar Jean Alexandre (1331-1371). – II. Époque du Patriarche Ethyme (1375-1393). – III. Contemporains et disciples d'Euthyme. – Concluzii. – Bibliografie. – Index.

15. The oldest illuminated Moldavian manuscript. În: *The Slavonic and East-European Review*. Londra: 1951, p. 456-469. Profesorul Emil Turdeanu vorbește despre un manuscris din Moldova epocii luminilor, arătând importanța acestuia pentru Moldova.

16. Apostolul fostului vistiernic Eremia, 1528. În: *Caiete de Dor*, Paris, 4, 1951, p. 20-21. *Apostolul fostului vistiernic Eremia, 1528* a fost publicat în *Caiete de Dor*, Paris, 4, octombrie 1951 (multigrafiat), p. 20-21. Emil Turdeanu arată că donatorul de la Athos și cel înscris în pomelnicul de la Treškovica, Gavril, nu par să fie una și aceeași persoană cu Gavril Troțușanu. Este, mai mult ca sigur, o confuzie datorată omonimiilor frecvente în acea epocă și susținută de știri relative la boierimea moldoveană din secolul al XVI-lea.

Despre acest manuscris savantul a scris mai mult și în lucrările *Manuscrite robite de cazaci la 1653 și în L'activité littéraire en Moldavie de 1504 à 1552*.

17. Tetraevanghelul pârcălabului Barbovschi, 1529. În: *Caiete de Dor*, Paris, 4, octombrie 1951 (multigrafiat), p. 21-22. Biserica lui Barbovschi a existat la Suceava până la 1792. Analizează acest manuscris și-l datează, după repertoriul editat în 1974 (Repertoriul: 1974: 795), în care se arată că pârcălabul era cunoscut ca unul care scrie documente.

18. Tetraevanghelul logofătului Toader, 1535. În: *Caiete de Dor*, Paris, 4, octombrie 1951 (multigrafiat), p. 22-24. Identificarea logofătului Toader a fost corectată ulterior de Emil Turdeanu în *L'activité littéraire en Moldavie de 1504 à 1552*. Nu este vorba de logofătul Toader Bubuiog, ctitorul Homorului, ci de pan Toma, logofătul devenit în 1541 mare vistiernic.

19. Vechea legătură românească de carte. În: *Revue des Études Roumaines*. 1, Paris, 1953, p. 201-221. A fost publicat sub titlul *La reliure roumaine ancienne* în „Revue des Études

Roumaines”, I, 1953, p. 201-221, cu VIII planșe și un extras. Textul este datat „Paris, 1946 et 1952”. *Addendum* a fost publicat în aceeași „Revue des Études Roumaines”, II, 1954, p. 262, la rubrica *Notices bibliographiques*, sub semnătura lui Emil Turdeanu.

La aproape jumătate de secol după apariția acestor pagini în primul număr al binecunoscutei reviste a exilului românesc, dorința profesorului de a vedea un studiu complet asupra vechii legături românești de carte a rămas neîmplinită. „Niciun editor n-a publicat un asemenea studiu care s-o studieze în toată complexitatea ei, nu s-a scris nimic până acum”, a arătat Corina Nicolescu (1968: 256).

20. Manuscrisele vistiernicului Mateiaș. În: *Buletinul Bibliotecii Române*, Freiburg i.Br., 1, 1953 (multigrafiat), p. 296-297, (nota 266). Cuprinde două mauscrite: *Tetraevanghelul din 1519* (se află la Muzeul Sf. Sinod din Sofia) și *Tetraevanghelul din 1535* (se află la Muzeul mănăstirii Rila, Bulgaria). Vistiernicul Mateiaș apare printre românii de frunte ai lui Petru Rareș începând cu anul 1530 și își desfășoară activitatea de dregător, om politic și ctitor de mănăstiri. Trebuie menționat faptul că inițial însemnarea manuscrisului *Tetraevanghelul din 1519* a fost publicată, în versiunea ei slavă și în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, 18, 1981, p. 686-687, cu mici deosebiri de traducere.

21. O mănăstire moldovenească uitată: Mănăstirea Doamnei, 1550. În: *Revue des Études Slaves*, 30, 1953, p. 98-100. Acest studiu a fost publicat în limba franceză, sub titlul *Un monastère moldave oublié: le Monastère de la Princesse (1550)*; este important pentru că istoria Mănăstirii Doamnei este necunoscută, fiind confundată cu ctitoria doamnei Elena, biserica Uspeniei din Botoșani.

22. Două Tetraevanghele ale doamnei Elena Rareș. În: *Buletinul Bibliotecii Române*, 2, Freiburg, 1954, p. 14-18. Unul este cu destinație necunoscută din 1550, aparține Tezaurului Sf. Mormânt din Ierusalim, iar al doilea aparține Mănăstirii Pobrota din 1551 și se află la Mănăstirea de pe Muntele Sinai.

23. Trei Tetraevanghele ale diaconului Mihail, 1546-1550. În: *Buletinul Bibliotecii Române*, 2, Freiburg, 1954, p. 7-13, (multigrafiat). Primul are destinație neunoscută, este din 1546 și se află la Academia Teologică din Kiev. Al doilea, de la Mănăstirea Voroneț, din 1550, se află la Academia Română. Al treilea, de la Mănăstirea Pobrota, fără an. Se află la Biblioteca Patriarhiei din Ierusalim.

24. Tetraevanghelul fiilor lui Petru Rareș, 1543. În: *Buletinul Bibliotecii Române*, 2, Freiburg, 1954, p. 4-7, (multigrafiat). Se află la Biblioteca mănăstirii de la Muntele Sinai. Odată cu a doua venire la tron, Petru Rareș a trebuit să-l trimită pe fiul său mai mare, Iliăș, ca ostatic în mâna sultanului, lucru suportat foarte greu de Petru Rareș, care era supărat și pentru că trebuia să plătească tribut. Manuscrisul a fost descoperit la Muntele Sinai. Acesta avea și o inscripție pe scoarțele lui de argint, în care domnitorul arată că *Tetraevanghelul* „l-au făcut și l-au ferecat pe Iliăș și Ștefan și Constantin voievod, fiii domnitorului pentru sănătatea lor și a părinților lor” (Turdeanu 1997: 302).

25. Ștefan cel Mare: 12 Aprilie 1457-2 Iulie 1504. Paris: Fundația Universitară Regele Carol I, 1954. Profesorul Emil Turdeanu vorbește despre personalitatea lui Ștefan cel Mare și luptele lui pentru neatârnamarea țării, împotriva cotropitorilor străini. Cartea este publicată la Fundația Universitară „Carol I” de la Paris, sub auspiciile și cuvânt înainte ale Regelui Mihai.

Trebuie subliniat faptul că după 1947 Fundația Universitară „Carol I” a continuat activitatea în exil, iar secretar general a fost George Ciorănescu. Fundația Universitară a devenit Biblioteca Centrală Universitară București, sub comuniști, iar după 1990 a devenit Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” și se păstrează și titulatura Fundația Universitară „Carol I”.

26. Tetraevanghelul dăruit de Petru Rareș Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos, 1535. În: *Buletinul Bibliotecii Române*, 2, Freiburg, 1954 (multigrafat), p. 1-3. Tetraevanghelul este un manuscris „de hârtie lucie și groasă”, înalt de 41 cm, lat de 27,5 cm, cu caligrafie îngrijită. Fiecare Evanghelie este precedată de vignete și câte o inițială mare, elegantă, în culori, urmând textul. Manuscrisul se găsește la Biblioteca Națională din Viena.

Concluzii

Menționez că în acest volum este prezentată o parte dintre lucrări, bibliografia urmând să fie completată în volumul CIC 2022.

Emil Turdeanu a publicat aproape o sută de articole, studii și mai multe cărți. Cele mai multe au apărut în străinătate. Când profesorul a împlinit 85 de ani, Editura Enciclopedică, prin grija profesorului Ștefan Gorovei împreună cu Magdalena Szekely, a tipărit o primă culegere intitulată *Oameni și cărți de altădată*. Acest volum pune la îndemâna cercetătorilor români și a specialiștilor de literatură veche articolele publicate în diferite reviste, fie din țară, în tinerețea sa, fie din străinătate, în decursul întregii sale vieți. Dorința profesorului Turdeanu era ca biblioteca sa și arhiva să ajungă în țară; a oferit-o, cu eforturi, Institutului de Istorie și Teorie literară „G. Călinescu”. Arhiva voia să rămână însă profesorului Gorovei.

Surse

- Turdeanu, Emil, 1997, *Oameni și cărți de altădată*, București, Editura Enciclopedică.
 Turdeanu, Emil, 1988, *Modern Romania. The Achievement of National Unity 1914-1920*, editor Nicholas Timiras, Los Angeles, ARA.
 Turdeanu, Emil, 1940, „Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos”, *Cercetări literare*, 4, București, Monitorul Oficial, Imprimeria Națională, 60-114.

Referințe

- Golopenția-Eretescu, Sanda, 2001, *Intermemoria. Studii de pragmatică și antropologie*. Cluj-Napoca, Editura Dacia (colecția Alternative).
 Nicolescu Corina, 1968, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române*. București, Muzeul de Artă al RSR, Secția de Artă Veche Românească.
 Stoicescu, Nicolae, 1974, *Repertoriul 298iterature298ic al localităților și monumentelor din Moldova*. București, Biblioteca Monumentelor Istorice din România.
 Verzea Ileana, 1977, *Byron și byronismul în literatura română*, București, Editura Univers. Digitizată în sept.2006 la University of Michigan.

Modelarea bolilor infecțioase și sistemul imunitar comportamental

Haplea Ioan Ștefan

UMF „Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca

1. Introducere

Un număr de mutații majore în gândirea științifică a apărut în situații de criză a epistemelor (Kuhn 1996: 77), prin reevaluarea unor noțiuni desconsiderate ca elementare, autoevidente sau, în sens etimologic, atomice. Esențialul se ascundea nu atât sub forma banalității și a marginalului, cât a implicitei sau subînțeleșului. Modelul mecanicii aristotelice își imagina mișcările corpurilor pe direcția unei afinități de tip teleologic (corpurile tind spre esența lor, astfel că cele ușoare se înalță, în timp ce corpurile grele tind spre centrul pământului). Modelul mecanic galileean reconsidera problema a ce anume s-ar putea opune situației unui corp în mișcare și postulează, oarecum paradoxal, dar verificabil, că starea de mișcare este la fel de stabilă ca și cea de repaus. Fizica relativistă a pus în discuție și a flexibilizat noțiunile de „spațiu” și „timp”. În alt registru al cunoașterii, generativismul lingvistic a pornit de la analiza unor fapte de limbaj multă vreme ignorate tocmai datorită ubicuității lor.

În domeniul epidemiologiei, dosarul istoric înregistrează, practic invariabil, metoda izolării și a carantinării. Pe linia explorării implicitei, ne putem întreba de ce ar avea nevoie corpul social, pentru propria protecție, de presiuni în direcția izolării celor contaminați sau suspecti, și nu în direcție opusă. S-ar putea imagina, la limită, o ipotetică specie inteligentă, al cărei instinct de evitare a bolnavilor cu simptome reale, presupuse sau doar imaginate, în general a bolii sub orice formă, să fie atât de acut încât să ducă la paralizia oricărei acțiuni de grup și la extincție prin disoluție socială. Într-o asemenea societate, codul de măsuri epidemiologice ar conține obligativitatea „apropierii sociale”, probabil sancționat de coerciția penală. De ce se deosebește situația societăților umane sub epidemii, de astăzi și din toate timpurile, de la ciuma neagră la MERS și COVID-19, de acest model utopic?

Reflexul de evitare a unui individ simptomatic, în contraponderare cu datoria sau beneficiile derivate din contactul social, are o importanță majoră în supraviețuire. Principiile acestui mecanism sunt simple, dar conflictuale (evitarea bolii este imperativă, socializarea este ceva dezirabil, iar cele două sunt incompatibile). Parametrii specifici ai sistemului, gradul în care trebuie procedat la evitare sau contact în situații specifice se multiplică până la acoperirea registrului extrem de complex al tuturor situațiilor plauzibile social.

Ca și procurarea hranei sau apărarea, comportamentul de evitare a bolilor infecțioase (așa-numitul sistem imunitar comportamental, *behavioral immune system*, BIS) este prea important pentru a fi lăsat la latitudinea opțiunilor individuale. Forța care îl determină pare să aibă origini mai îndepărtate, să fie mult mai autoritară și, în același timp, mai demnă de încredere: determinarea genetică.

Vom analiza succint modelul BIS în contextul modelelor culturale despre corp și boală din istoria medicinei.

2. Definirea bolilor infecțioase

Faptul că anumite boli sunt transmisibile s-a impus ca o evidență probabil încă din perioade anteistorice. Presupuneri ulterioare asupra mecanismelor de transmitere au inclus aerul viciat, miasmele, conjuncturile astrale nefavorabile. O listă din secolul al XVIII-lea enumeră condițiile de emergență a ciumei și încheie, concluzionând, cu „proasta întocmire a lucrurilor”. În Grecia clasică, Hipocrate formula una dintre primele teorii științifice cunoscute: teoria umorală a structurii corpului și a originii bolilor. Paradoxal, teoria umorală a constituit unul dintre principalele obstacole în aprecierea importanței decisive a contagiunii în etiologia unei categorii de boli.

Punctul de cotitură în gândirea infecționistă a fost lucrarea lui Girolamo Fracastoro, *De contagione et contagiosis morbis et eorum curatione libri tres* (1546), care postulează la originea infecțiilor „semințe ale bolii” (*seminaria*). Boala infecțioasă ajunge să aibă un statut ontologic special și limitat, semnele ei clinice acum doar desemnează și nu constituie entitatea patologică însăși, care ajunge să aibă un statut de entitate independentă, invizibilă, dar obiectivabilă (Nutton 1983). Boala este o altă ființă, corpul ei nu este corpul bolnavului și nici ansamblul semnelor clinice. Pe de altă parte, nici măcar semințele bolii nu constituie boala însăși. În secolul al XVI-lea, Paracelsus postulase o teorie asemănătoare, a arheilor bolii (Iftimovici 2008), ființe care plutesc fizic în aer și care ar produce boala doar sub anumite auspicii.

Modelul infecționist își găsește confirmarea deplină prin lucrările lui Pasteur, care creează primul vaccin după o metodă generalizabilă. De remarcat că un vaccin eficient a fost descoperit înaintea lui Pasteur, dar a constat într-o descoperire mai degrabă întâmplătoare, fără posibilități de extindere la alte boli. Metoda sistematică și exhaustivă a lui Pasteur, dincolo de importanța clinică imediată pentru rabie, a deschis drumul spre vaccinuri într-un spectru de patologii potențial nelimitat.

Până astăzi, fluiditatea concepțiilor din acest domeniu este remarcabilă, cu tranziții spectaculoase între „infecțios” și „neinfecțios” și cu translații în ambele sensuri între discursul științific și percepțiile publice. În entuziasmul de după identificarea unui patogen neașteptat, un articol dintr-o prestigioasă publicație medicală titra: *Există boli neinfecțioase?* Pe de altă parte, în Africa de Sud a anilor ‘90, președintele a decis unilateral că SIDA ar fi cauzată în primul rând de malnutriție (nu infecțioasă, sau cel puțin nu în primul rând infecțioasă). Tradusă într-o politică de sănătate publică, ideea a condus la un exces semnificativ de decese prin SIDA (Nichols 2017: 15).

3. Limbajul și boala

Toate concepțiile despre boală au la bază un raport specific între corp și limbaj. Limbajul semiologiei clasificatoare a secolului al XVIII-lea (Foucault 2007: 2) trasa cadrele patologice în corp după un tipar vizibil și lizibil și crea un „câmp nosologic structurat”, un repertoriu finit de posibilități clinice care putea fi explorat sistematic și exhaustiv. Întrucât nu există semn în afara semiologiei, boala nu-și poate multiplica disimulările la nesfârșit, este obligată să ia unul dintr-un set finit de chipuri și, în termenii algoritmicii, poate fi căutată într-un spațiu delimitat, într-un timp finit. Diagnosticul precede tratamentul nu doar temporal ci și ca importanță, iar încadrarea bolii în schema clasificării este aproape tot ceea ce contează. Conform părerii din epocă, ar fi de preferat ca în cazurile ambigue, incipiente, fruste sau atipice, tratamentul să fie amânat sau chiar dirijat astfel încât boala să fie provocată

să se exprime într-o formă clasică, explicită și pretabilă la tratament. În paranteză, același efect l-a avut cunoașterea integrală, prin secvențiere, a genomului uman, care stabilea limite pentru posibilitățile de existență ale genelor umane, ca număr total sau ca secvențe posibile. Spațiul posibilului poate deveni finit și accesibil cunoașterii fie prin observație directă, ca în genetica secolului XX, fie printr-un *fiat* magisterial, ca în medicina clasificatoare. Boala ajunge vizibilă, exprimabilă și dicibilă, integral comunicabilă prin limbaj.

La limită, cunoașterea patologiei poate tinde spre ludic, prin gratuitatea pe care o poate dobândi orice demers științific. În cazul specific al clinicii, această postură virează spre inuman. Un pacient astăzi celebru își descrie experiența dintr-un spital occidental din anii 30: pentru a primi tratament, nu era suficient să fii doar bolnav, ci și să fii bolnav „într-un mod interesant sau instructiv” (Orwell 1968: 225).

4. Limbajul și corpul

În istoria relației dintre corp și limbaj, se disting trei concepții consecutive: corpul în limbaj, corpul de limbaj și corpul ca limbaj (Codoban 2011). Ideile despre boală vor urma îndeaproape această progresie.

a. În tradiția creștină a Europei, corpul este devalorizat în beneficiul sufletului (o idee care preexista în iudaism, dar cu statut marginal). Integrarea platonismului, cu dualitatea sa corp – suflet, a accentuat această direcție. Au existat momente în istoria culturii europene când boala a devenit, între limite, dezirabilă. În clasicismul greco-roman, epilepsia era considerată un semn al favorii divine. Pascal, el însuși cu o patologie cronică dureroasă, sugera că starea firească ar fi suferința (cauzată în speță de o boală). Sănătatea presupune și riscuri, iar boala are beneficii. Chiar fără aspirația ascezei, curentul romantic a ajuns la opțiuni surprinzător de asemănătoare. Standardul de frumusețe fizică putea include aspecte la limita (paloarea) sau direct în domeniul patologicului (tuberculoza). În timpul lui Chopin, „sănătatea nu era *chic*”. Shelley îi scrie lui Keats că tuberculoza pare să manifeste o predilecție pentru poeți “this consumption is a disease particularly fond of people who write such good verses as you have done” (Sontag 1978: 42). Sau “far from making me look ugly, this gives me an air of languor that is very becoming” (*ibidem*: 39).

b. Corpul de limbaj este descoperirea psihanalizei. Cazurile de „paralizie isterică” descrise de Charcot au fost interpretate de Freud ca o patologie a limbajului. Spre deosebire de paralizii organice, cu topografia lor corporală complexă și cu simptome nuanțate, paralizii isterice au o delimitare exactă și o intensitate absolută. Conversia isterică afectează complet un membru, și se comportă „ca și cum [neuro]anatomia nu ar exista, sau ca și cum [boala] ar ignora-o” (Freud 1893: 11). Bolile organice se desfășurau respectând nomenclatura neurologiei, pe când patologia isterică afecta membrele fără să țină cont de reprezentarea corpului în ariile cerebrale, ci luând membrele doar „în sensul lor vulgar, după denumirile lor populare”. Picioarele se întind de la pământ până la șold, brațul este pur și simplu ceea ce se desenează sub haine. Modelul științific al clinicii tindea spre o precizie de tip necantitativ, iar aprecierile făcute de pacient, cu descrierile lor vagi, aproximative sau fantastice, erau exilate în domeniul „simptomelor subiective”. Limbajul științei medicale, care desemna și delimita părți ale corpului dintr-o poziție exterioară lui, încetează să mai fie eficient. În fața unui caz de isterie, „medicul se găsește într-o postură cu nimic mai bună decât un profan” (Freud 1987: 183). Diagnosticul de tipul isteriei restabilesc relevanța limbajului comun în definiția și economia bolii.

Paralizia isterică nu ar afecta centrul motor al brațului, ci doar „ideea sau concepția de braț”. Astfel, cu psihanaliza, corpul devine, în cel mai literal sens posibil, „omogen cu limbajul, respectiv [...] simbolic, nu anatomic” (Codoban 2011: 12).

c. Corpul ca limbaj sau corpul-comunicare devine posibil după structuralismul francez, care trece de la asocierea „corp și comunicare” la identitatea „corp-comunicare”, instalând corpul în „țesătura semnificațiilor sociale”, prin limbaj gestual, postură sau pantomimă. Spre deosebire de semiologia medicală clasică sau de psihanaliză, unde central era limbajul verbal (ritualizat sau spontan, codificat riguros sau liber), aici ordinea se inversează și corpul devine semnificantul primar, în „sisteme de comunicare și schimb” (Codoban 2011: 15-19).

5. Modele și metafore ale bolii

Sontag (1978: 3) avertiza asupra riscului de a investi bolile cu calități de metaforă. La limita metaforei se situează însă o clasă de modele și analogii *ad-hoc*, fără calitatea denotativă a observației directe, dar și fără pretenția figurii de stil. Acestei clase îi aparțin aproape toate concepțiile despre boală, profesioniste sau profane.

Defoe (2009), descriind marea epidemie de ciumă din Anglia secolului al XVIII-lea, menționa convingerea locuitorilor din East End că ciuma nu îi va atinge, deși făcea deja ravagii în cartierele învecinate. Expresia curentă, care se poate să fi circulat în mod real (deși *Jurnalul* este o semificțiune) era că ciuma și-ar fi „sleit puterile” în celelalte cartiere, iar în regiunea lor va ajunge doar într-o versiune atenuată sau, poate, deloc. Ideea unui organism al bolii cu puteri finite, o contagiune limitată doar la un *numerus clausus* nefast, construiește un model patologic infecționist. Elaborat nu de medici, ci de public, determină concret conduita de a refuza evacuarea Londrei, cu aceeași logică și forță ca un sistem epidemiologic modern. În contrast cu modelul de mai sus, cităm expresia unui epidemiolog american (Osterholm 2020), care rezumă consensul științific de astăzi despre pandemia C-19: „cât timp există lemne, focul va arde” (referindu-se evident la extinderea epidemiei atâta timp cât există populație susceptibilă). Modelul „focului și lemnului”, sub denumirea de model matematic SIR, cu extensii și variante, stă la baza strategiei epidemiologice a tuturor guvernelor de astăzi. Conform acestui model, populația este divizată în trei compartimente: susceptibili (S), infectați (I) și vindecați (*recovered*, R), cu indivizii tranzitând între compartimente în funcție de ratele de contaminare și vindecare.

La cealaltă extremă a scării de dimensiuni, la nivelul celular, infecțiile virale (inclusiv SARS-CoV-2) pot fi modelate prin sistemul matematic *target-cell limited*, izbitor de asemănător cu modelul epidemiologic SIR. Populația de celule din căile respiratorii înlocuiește aici populația de indivizi. Celulele individuale pot fi susceptibile, infectate pasiv, sau transmitătoare active ale virusului, într-un paralelism aproape perfect cu o populație umană. Analogiile pot continua: interferonul produs de țesuturi impune o „stare de urgență” biologică, iar sistemul imunitar poate exagera, aplicând sancțiuni chiar și celulelor în realitate neinfectate etc.

6. Antropologia și cunoașterea externă

Este semnificativ că imaginea londonezilor despre boală ca o substanță (sau un organism) care s-ar epuiza treptat nu era cu totul inaplicabilă; la momentul ei s-a dovedit empiric falsă,

dar există și situații în care se verifică aproape literal. Coronavirusul MERS (Memish 2019), care a cauzat în 2014 o epidemie în Orientul Mijlociu, își scâdea treptat patogenitatea, transmitându-se de la o persoană la alta, până la a deveni inofensiv. Cele două formulări despre atenuarea virulenței, cea din secolul al XVII-lea și cea actuală diferă însă esențial. Deși exprimă formal același lucru, există o mare distanță între „atenuarea treptată” a lui MERS prin transmiteri succesive (în microbiologia modernă) și expresia secolului al XVII-lea, că boala și-ar „slei puterile”, splendidă prin concizie și purtătoare de optimism dezastruos. Diferența dintre ele poate fi asimilată cu distanța dintre antropologie și restul științelor, după definiția lui Lévi-Strauss:

„Pentru antropolog, căutarea unei obiectivități totale nu se poate situa decât la un nivel la care *fenomenele păstrează o semnificație pentru o conștiință individuală* (s.n.). Este o diferență esențială între genul de obiectivitate la care aspiră antropologia și cea cu care se mulțumesc celelalte științe sociale. Realitățile pe care le vizează [...] știința economică sau demografia nu sunt mai puțin obiective, dar nimeni nu se gândește să le ceară să aibă un sens în experiența trăită a subiectului, care nu întâlnește în cadrul acesteia obiecte precum valoarea, rentabilitatea, productivitatea marginală sau populația maximă. Acestea sunt noțiuni abstracte, situate în afara domeniului relațiilor personale [...] de care se interesează antropologii” (Lévi-Strauss 2011: 47-48).

Noțiuni precum „virus”, „atenuare”, „virulență”, „extindere”, „procentele sau numerele absolute de contaminați sau vindecați”, „parametrii modelelor SIR”, deși au trecut pragurile dintre laborator, clinică și public, par să nu posedă în realitate nici o „semnificație pentru o conștiință individuală”. Validitatea lor este strict externă. Deși perfect inteligibile și integrate într-un mecanism autoconsistent logic și eficient practic, nu satisfac o nevoie elementară: nu au acea raționalitate globală, transștiințifică, nevoie pe care orice criză o face cu atât mai acută. Așa se explică, cel puțin parțial, anxietatea generată de statisticile publicate zilnic în timpul stărilor de urgență.

Informația se transformă într-un miraj, textul realității este nu doar nefavorabil, ci și enunțat într-o limbă de neasimilat. Noțiunea de „mână” sau „picior” avea un corespondent în terminologia neuroanatomică și un altul în limbajul comun, cunoașterea medicală doar abstractiza ceva palpabil, avea un corespondent imediat și tangibil. Însă virusurile și alte entități ale patologiei moleculare sau ale epidemiologiei au fost definite într-un cadru conceptual prea îndepărtat pentru a mai avea, în termenii lui Freud, un „sens vulgar” sau o „denumire populară”.

Tot Lévi-Strauss compara modelele cosmologice moderne și tradiționale. Cunoașterea științifică explică distanța dintre Pământ și Soare printr-o soluție a unei probleme de calcul variațional. Cunoașterea mitică o explică global, holistic, printr-o narațiune teogonică, încheiată surprinzător cu justificarea tabu-ului marital. La fel cum Soarele și Pământul sunt la distanța optimă, mitul explică de ce o potențială soție nu trebuie căutată nici printre rudele prea apropiate (unde variate reguli proscruie căsătoria), nici prea departe (de unde ar putea proveni un dușman).

Înclinația către explicații conspiraționiste ar putea ține de același resort. Problema nu este de a descifra, obiectiv, dacă virusul a câștigat virulența pe cale naturală într-o gazdă umană sau animală sau printr-un demers deliberat de laborator. Este mult mai urgent să se înscrie evenimentul într-o narațiune obiectivă în sens antropologic, integrabilă unei experiențe individuale, semnificativă, adică mitică.

7. Sistemul imunitar comportamental

Chiar în domeniul care utilizează prin excelență modelul corpului exterior limbajului, biomedicina modernă, se constată un fapt surprinzător: corpul își construiește propriile imagini și modele ale bolii după o logică internă, independentă de aculturație. Într-un sens, tot sistemul imunitar, constituit într-o enormă imagine a distincției *self/non-self*, corespunde acestei definiții. Imunitatea biologică are și un corespondent psihologic, **sistemul imunitar comportamental** (*behavioral immune system*, BIS), care cuprinde totalitatea comportamentelor și atitudinilor destinate evitării unui individ care este (sau doar pare) afectat de o boală potențial infecțioasă.

Definiția sa formală este „o suită de procese psihologice care deduc riscul instantaneu de infecție din stimuli externi și care răspund la acești stimuli prin declanșarea emoțiilor, mecanismelor cognitive și comportamentelor de evitare și aversiune” (Schaller *et al.* 2011: 3418). BIS ar funcționa ca un complement comportamental al sistemului imunitar propriu-zis, activând, printre altele, emoții ca repulsia și dezgustul. Pe când imunitatea fizică este doar reactivă (răspunde numai la infecții în desfășurare), imunitatea comportamentală funcționează proactiv (evită situații cu potențial de contaminare).

Evitarea, respingerea sau excluderea unui individ cu simptome de boală este o proprietate universală, dar nu exclusiv umană. O serie lungă de observații confirmă prezența BIS la alte specii, de la insecte la mamifere (Shakhar 2019: 2). Deși este evident pre- sau extracultural, la oameni cel puțin aparatul BIS poate fi modulată de istoria individuală sau colectivă: la populații cu prevalență ridicată (istoric) a bolilor infecțioase, comportamentele de tip BIS de evitare a bolii sunt mai pronunțate. Pe de altă parte, întrucât contactul social aduce beneficii substanțiale, mecanismele de excludere nu operează global, ci discriminativ. Activarea BIS duce la respingerea automată a indivizilor cu semnele unei boli grave (ciumă sau lepră), dar și a celor infirmi, a celor cu deformată vizibilă, a marginalilor sau a celor străini de grup. Atitudinile xenofobe în general sau ostilitatea față de emigranți în special au fost asociate cu activarea BIS (Aarøe 2017: 277).

Cunoscând parametrii BIS ai unei populații, se poate prezice gradul său de complianță cu măsurile anti-COVID (Shook 2020). Combinând discriminarea implicită, doar parțial conștientă din BIS, cu „logica excluderii sau includerii”, formulată explicit în controlul contagiunii (Foucault 1999: 53-58), reiese potențialul substanțial de derapaje xenofobe în climatul epidemiei actuale.

Concluzii

Sistemul imunitar comportamental, ca și imunitatea propriu-zisă, poate fi considerat un model al bolii implementat în mecanisme biologice, incomparabil mai vechi și posibil mai eficient decât modelele determinate cultural. Deși a fost descoperit în cadrul autolimitat al paradigmei științelor pozitive, care separa limbajul de corp, existența ajunge să oblitereze această dihotomie. Independent de moda științifică a zilei, de la metafore la modele exacte, de la observația medicală a faptului patologic individual până la teoriile epidemiologice, viața și-a construit demult propria ei imagine despre boală și despre contaminare, funcționează sub un alt set de constrângeri și pare să urmărească propriile obiective (posibil distincte de ale noastre) – obiective biologice, dar nu biologiste, străine în egală măsură și de reducționism și de obsesia totalității, în întregime umane, dar nu exclusiv umane.

Referințe

- Andersen, Kristian G. *et al*, 2020, “The Proximal Origin of SARS-CoV-2”, *Nature Medicine*, 26 (4), 450–52.
- Aarøe, Lene *et al*, 2017, “The Behavioral Immune System Shapes Political Intuitions: Why and How Individual Differences in Disgust Sensitivity Underlie Opposition to Immigration”, *American Political Science Review*, 111 (2), 277–94.
- Codoban, Aurel, 2011, *Imperiul comunicării: corp, imagine și relaționare*, Cluj, Ideea Design & Print.
- Defoe, Daniel, 2009, *Jurnal din anul ciumei*, traducere de Antoaneta Ralian, București, Editura Art.
- Foucault, Michel, 1999, *Anormalii: Cursuri ținute la Collège de France 1974-1975*, traducere de Dan Radu Stănescu, București, Univers.
- Foucault, Michel, 2007, *Naissance de la Clinique*, éd. 7, Paris, Presses Universitaires de France.
- Freud, Sigmund, 1893, “Quelques considérations pour une étude comparative des paralysies motrices organiques et hystériques”, *Archives de Neurologie*, 77, 1-14.
- Freud, Sigmund, 1987, “The Origin and Development of Psycho-Analysis: First and Second Lectures.” *The American Journal of Psychology*, 100 (3 / 4), 472–88.
- “Full Osterholm: Covid Is a ‘forest Fire’ That May Not ‘Slow down.’”, *NBC News*, interview at “Meet the Press”, <https://www.nbcnews.com/meet-the-press/video/full-osterholm-covid-is-a-forest-fire-that-may-not-slow-down-85533765852> (consulted on December 19, 2020).
- Iftimovici, Radu, 2008, *Istoria universală a medicinei și farmaciei*, București, Editura Academiei.
- Kuhn, Thomas, 1996, *The Structure of Scientific Revolutions*, ed. 3, Chicago, The University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, Claude, 2011, *Antropologia și problemele lumii moderne*, traducere de Giuliano Sfichi, Iași, Polirom.
- Memish, Ziad A. *et al.*, 2020, “Middle East Respiratory Syndrome”, *Lancet*, 395 (10229), 1063–77.
- Nichols, Tom, 2019, *Sfârșitul competenței: discreditarea experților și campania împotriva cunoașterii tradiționale*, traducere de Cristian Fulaș, Iași, Polirom.
- Nutton, Vivian, 1983, “The Seeds of Disease: An Explanation of Contagion and Infection from the Greeks to the Renaissance”, *Medical History*, 27 (1), 1–34.
- Orwell, George, 1968, *The Collected Essays, Journalism, and Letters of George Orwell: In Front of Your Nose, 1945-1950*, Harcourt, Brace & World.
- Shakhar, Keren, 2019, “The Inclusive Behavioral Immune System”, *Frontiers in Psychology*, 10 (May), 1-8.
- Shook, Natalie J. *et al.*, 2020, “Disease Avoidance in the Time of COVID-19: The Behavioral Immune System Is Associated with Concern and Preventative Health Behaviors”, *PLOS ONE*, 15 (8), e0238015.
- Sontag, Susan. 1978, *Illness as Metaphor*, Toronto, McGraw-Hill.

Categoriile de documente ce asigurau comunicarea în cadrul instituțiilor de ordine publică în perioada 1918-1920

Valentin Ioan¹

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

1. Introducere

În perioada Primului Război Mondial activitatea Ministerului de Interne a fost condusă de oameni politici români cu o bună pregătire profesională și juridică și care au depus eforturi permanente pentru pregătirea condițiilor de intrare a efectivelor unităților polițienești (în sprijinul armatei) în război împotriva Puterilor Centrale. În anul 1918, pentru asigurarea și menținerea unui climat de ordine publică și siguranță națională între instituțiile din sistemul ordinii și siguranței publice, unitățile de poliție, jandarmerie, dar și structurile cu rol informativ-operativ se realiza un schimb de informații, comunicări prin intermediul unor documente care stabileau atribuțiile profesionale pe linia ordinii și siguranței publice.

Prin document este evidențiată comunicarea scrisă în cadrul activității instituțiilor. Documentul reprezintă înscrisul care, redactat într-o formă clară, face dovada prezentării unor evenimente importante (Bâzgan 2016: 58). În sens arhivistic, este totalitatea surselor pe suporturi fiabili, făcute prin intermediul fotografiei, grafiei, cinematografiei, înregistrărilor sonore sau altor imagini, care prezintă interes pentru cercetarea istorică.

2. Tipuri de documente

În timpul primei mari conflagrații mondiale, comunicarea între instituțiile de ordine și siguranță publică era esențială în transmiterea tuturor mesajelor pentru luarea unor decizii, acționării sau identificării unor soluții în scopuri tactico-strategice. Chiar dacă tehnologia comunicațiilor telefonice nu era într-un mod clar dezvoltată pe atunci, agenții Brigăzilor și Serviciilor de Siguranță au reușit să comunice instituțiilor statului român și Armatei Române date și informații privind siguranța națională. Astfel că între biroul central și toți ofițerii sau agenții însărcinați cu activitatea pe linia informativ-operativă în alte țări, se desfășura o intensă corespondență cifrată, accesibilă doar celor inițiați (Ioan 2019: 83).

Criptografia este o știință specială a istoriei care cercetează textele cifrate. Prin această scriere cifrată, cuvintelor, expresiilor, cifrelor, literelor li se atribuie, pentru circumstanță, valori deosebite de cele comune. Pentru cifrarea corespondenței erau utilizate dicționare

---

¹ Acknowledgement: Această lucrare a fost realizată cu sprijinul proiectului POCU 125040, *Dezvoltarea învățământului terțiar universitar în sprijinul creșterii economice - PROGRESSIO*, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014 – 2020.

cifrate. Cifrarea se realiza în trei moduri: cifrarea literelor, cifrarea cu litere și cu cifre a cuvintelor și cifrarea anumitor expresii militare. Prin intermediul acestui sistem de scriere erau întocmite telegramele cifrate, iar documentele care se constituiau prin scrierea unei telegrame cifrate, transmise prin radiocomunicație erau radiogramele (radiotelegramele). Telegrama a fost, pentru o perioadă lungă de timp, o formă de corespondență rapidă și utilă pentru aflarea într-un timp foarte scurt a informațiilor specifice în activitatea acestor instituții.

Întrucât aceste telegrame ocupau un loc important în atingerea obiectivelor, am ales să redau o telegramă cifrată a unor agenți de poliție cu atribuții informativ-operative, care surprinde momente din anul 1918 privind activitatea unor trupe austriece din zona Moldovei. Transcrierea acestei telegrame cifrate s-a realizat riguros, cu respectarea principiului reproducerii exacte a textului original, dar și cu respectarea particularităților sintactice și morfologice ale limbii din perioada respectivă.

2.1. Telegrama cifrată

„TELEGRAMĂ SIGURANTZA GENERALA JASI

Mihaileni 39, 159, 9 1=

ASTZI ORA 12 AU VENIT LA PORTZILE VAMEI 6911-UL 2049 -8700-7722-7073 34 2333 4801-A UN 0158 CU 9710- FORAGO 6912 A 7 SI MUNTEANU 6912 A 12 DE 2350-2671 -9298-5524 DIN 5526-UL 33 CARE SAU INTRETZINUT DE VORBA KU 1420-11 NOSTRI DACA STIU CA SA 52037433 CARE VA FI DEFINITIVA LA 19 0344 STIL NOU CA ZILELE ACESTEA 5536 -UL 33 VA TRECE PRIN 9557 LA 8415 CA 9095 AFARA DE 8842 -8088-7299-2077-8523 VA FI SUB 3742-3661-A 2157-A -9555-A PANA LA 4206-a 7433- I GENERALE SI CA OPT 2049-8700-7732-I DE A NOASTRA A NOASTRE VOR FI 2001-5365-E LA ORA 5, 931-UL F-ORAGO MIA SPUS CA IN LOCUL LOR 2929-LE SI 12 VIN PE MARTZI la 8438 3283 si 5128-11 EI PLEACĂ LA 8414--SEF POLITZIE PUNCT BOTEZ N 114” (A.N. fond M.I. D.G.P 1915: 126)

Descifrarea telegramei:

„Mihaileni

Astazi ora 12 au venit la porțile vamei Comandantul Diviziei 34 Infanterie austriacă cu general de divizie, cu locotenenții Fargo, comandantul Companiei a 7 și Munteanu comandantu Companiei 12 de mitraliere din Regimentul 33 care s-au întreținut de vorbă cu ofițerii noștri dacă știu că s-a încheiat pacea, care va fi definitivă la 19 martie stil nou. Că zilele acestea Regimentul 33 va trece prin România la Odessa; că Dobrogea, afară de Cadrilater, va fi sub administrație germană până la încheierea păcii generale și că 8 divizii de ale noastre vor fi demobilizate. La ora 5 locotenentul Fargo mi-a spus că în locul (locurile) companiile 7 și 12 vin pe marți la frontieră jandarmi și finanți. Ei pleacă la Odessa.

Șef poliție

SS. Indescifrabil

Comunicat celor în drept

25.02.1918”

Observăm că pentru scrierea acestei telegrame au fost folosite litere și cifre, iar un aspect foarte important era că pe astfel de telegrame erau scrise rezoluția directorului

Siguranței, mențiunile *Raportat* sau *Comunicat celor în drept*, cuvânt sau expresie ce aveau un rol însemnat, întrucât informațiile nu erau divulgate necorespunzător și ajungeau cu promptitudine la conducătorii autorităților centrale din sistemul de ordine și siguranță publică, la factorii de decizie politică, inclusiv la ministrul de interne. Cele cuprinse în această telegramă aduceau informații de ordin militar despre unele regimente, divizii și companii.

În continuare prezentăm alte câteva documente din activitatea instituțiilor de ordine publică și siguranță națională create în perioada 1918-1920.

2.2. Raportul

Raportul Brigăzii de Siguranță Botoșani din decembrie 1917 era transmis Direcției Siguranței Generale în ianuarie 1918. Prin intermediul acestuia erau transmise informații în mod detaliat cu privire la întrunirile polonezilor din Corpul 23 Armată în localul școlii din comuna Tastianu, județ Dorohoi, la care au luat parte aproximativ 60 de persoane sub conducerea medicului militar Lisievici, din comuna Lunca, delegatul polonez din Corpul 11 Armata Rusă. Motivul întrunirii era pentru a se discuta separarea polonezilor de armata rusă cu tot avutul lor: oameni, intendență, muniții, armament, avioane, vase de război. Ei se arătau nemulțumiți că multe popoare începeau să-și creeze o formă de guvernământ, să se organizeze. Acest raport a fost constituit în baza mai multor note informative în urma desfășurării unor activități de culegere a informațiilor de către agenții de siguranță. Toate informațiile comunicate ascendent treceau printr-un filtru al specialiștilor, conducătorilor inspectoratelor de poliție, de jandarmi, brigăzilor de siguranță (AN fond DGP 1918: 72).

Raportul este un document care cuprinde o relatare asupra unei activități personale sau colective, adresat unui for superior ori cu caracter juridic, asupra unor fapte, întâmplări. Acest gen de document era unul din documentele specifice instituțiilor de ordine publică, întrucât era întocmit de agenți de siguranță, jandarmi și ofițeri de poliție.

2.3. Circulara telegrafică

Circulara telegrafică din martie 1918 a Ministrului de Interne Alexandru Marghiloman transmisă către Prefecții de județ și de Poliție.

Prin această circulară, ministrul de interne dorea ca toate tipografiile să aibă în prealabil aprobarea unui serviciu special al cenzurii, iar în localitățile în care nu exista un astfel de serviciu, această activitate trebuia să fie făcută de către prefecți și prefecții de poliție. Prin circulară se întvedea chiar și o mai mare și atentă supraveghere a tuturor tipografiilor din județ care tipăreau ziare, broșuri, manifeste, foi volante (AN fond DGP 1918: 1).

Prin circulară înțelegem un document de administrație care cuprinde o comunicare oficială realizată sub formă de document oficial, reproduș în mai multe exemplare în original, toate semnate, contrasemnate, parafate, adresate în același timp mai multor destinatari pentru a le transmite concomitent ordine cu privire la anumite obligații de serviciu ce urmează să fie îndeplinite întocmai. În funcție de natura comunicării cuprinse într-o circulară, aceasta este denumită și ordin circular sau scrisoare.

2.4. Adresa

Adresa din 30 iunie 1918 a Secției de Jandarmi Moldova de Sus din cadrul Companiei de Jandarmi Rurali Suceava către Postul de Jandarmi Baia prin care solicită mai multe informații cu privire la localizarea și identificarea unor dezertori. Acest gen de document în

care se realizează comunicarea între o secție și un post de jandarmi ne indică importanța activității informativ-operative a structurilor de ordine și siguranță națională, mai ales că jandarmii din cadrul Postului de Jandarmi Baia, într-un timp foarte scurt, au reușit să transmită rezultatul activității informative, documentării și cercetării. În astfel de situații specifice pentru obținerea unor informații date dintr-o zonă restrânsă, posturile de jandarmi erau surse importante în furnizarea informațiilor solicitate secției de jandarmi, legiunii de jandarmi și chiar inspectoratelor de jandarmi.

Adresa de înaintare a Subinspectoratului General de Siguranță din Transilvania către directorul general al Poliției și Siguranței Statului a notei informatorului din Praga despre Presa bolșevică din noiembrie 1920.

Prin această notă transmisă era adus la cunoștință faptul că „dominația bolșevică nu cunoaște libertatea opiniei. În Rusia, libertatea presei nu există. Tipografiile sunt socializate, hârtia e la dispoziția guvernului, ziarele sunt organele statului major bolșevic. Guvernul a permis o singură excepție cu un ziar anarhist, în opoziție cu Lenin, dar acesta e timbrat de presa bolșevică drept reacționar și renegat” (AN DGP 1920: 45).

Acest document este practic o informare de interes pentru sistemul național de ordine și siguranță publică, pentru că toate instituțiile aveau să afle aceste informații importante pentru luarea tuturor măsurilor în vederea asigurării securității naționale.

2.5. Ordinul

Un alt document pe care instituțiile de ordine publică îl creau și din care erau extrase informații și date utilizate în vederea exercitării atribuțiilor de serviciu este ordinul – document din aria actelor legislative, format dintr-un înscris care are în conținutul său o dispoziție cu caracter obligatoriu, emisă de o autoritate sau de o persoană oficială, pentru a fi pusă în aplicare. De fapt, ordinul conține dispoziții ale comandantului referitoare la modul de organizare a serviciului de zi și la buna desfășurare a activității de ansamblu în unitatea respectivă. Se adresează direct comandanților aflați în subordine și cuprinde misiunea de luptă a unităților și subunităților. Ordinele, însoțite de adrese, erau transmise de către forurile superioare către unitățile teritoriale și, prin ele, celorlate structuri. Precizăm că exista și ordinul de zi, creat de obicei în cadrul Inspectoratului General al Jandarmeriei.

Prezentăm un extras din Ordinul de zi din 1 ianuarie 1918 al colonelului Sterea Constantin, inspectorul general al Jandarmeriei. Prin acest ordin de zi sunt transmise subordonaților chiar și îndemnuri morale și psihologice:

„ofițeri, subofițeri, caporali și jandarmi anul 1917, plin de nevoi și suferințe pentru orice bun român a trecut. În decursul lui, am constatat că Corpul Jandarmeriei și-a făcut datoria cu prisosință, pentru care mă simt dator să mulțumesc tuturor elementelor ce-l compun. Anul 1918 abia începe. El ne poate aduce noi greutăți, noi încercări... iar dacă împrejurările vor aduce în decursul lui pacea, mai mult ca în război trebuie să îndoiți puterea de muncă spre a putea restabili în ținuturile ocupate cel puțin starea de lucruri dinaintea războiului, stânjenită și schimbată de cotropitori. Față de aceste două alternative, am ținut să vă prevestesc așa că nimic să nu vă surprindă și să așteptați cu încredere ceia ce vor hotărî conducătorii responsabili ai destinului României” (AN IGJ 1893: 17).

Documentele de arhivă reprezintă mărturii autentice care stau la temelia reconstituirii istoriei, adică a vieții și activității oamenilor, fiind adevărate comori ale vremii. Din aceste

documente observăm următorul aspect: comunicarea descendentă, adică de sus în jos este una predominantă, mai ales în ceea ce privește punerea în aplicare a unor ordine, instrucțiuni sau acte normative. Aceasta are loc între șefi și subordonați, sensul ei funcțional fiind de la comandanți către subordonat (Zlate 2004: 502). Prin toate aceste categorii de documente scoatem în evidență rolul comunicării formale, tip de comunicare prin care informațiile aveau un circuit prestabilit atât în planul intern managerial, cât și în planul îndeplinirii responsabilităților pe linia activității profesionale desfășurate conform legislației în vigoare. Mesajele, canalele și rețele de comunicare erau reglementate prin norme bine stabilite. Comunicarea formală era influențată de mai mulți factori: structura organizatorică, fluxul tehnologiei, normele organizaționale și așezarea locurilor de munca și a birourilor.

Comunicarea descendentă în cadrul instituțiilor de ordine publică asigura supravegherea și implementarea strategiilor, obiectivelor, transmiterea normelor, instrucțiunilor, regulamentelor și procedurilor în vederea scăderii ratei infraționalității, asigurării ordinii și siguranței publice și paza instituțiilor.

Comunicarea ascendentă, care se realiza de la nivelul ierarhic inferior către cel superior, deci de la subordonați la șefii lor ierarhici, poate fi dedusă din unele genuri de documente precum notele informative, rapoarte, situații centralizatoare cu privire la rata infraționalității sau evidența străinilor de pe raza unui județ etc.

Concluzii

Instituțiile din cadrul sistemului național de ordine și siguranță publică al Ministerului de Interne, prin activitățile pe care le desfășurau în cooperare și nu numai, generau documente care consolidau relațiile interinstituționale în vederea asigurării și menținerii climatului de ordine și siguranță publică. Aceste structuri au urmărit ca întregul flux al documentelor și al informațiilor să se realizeze într-un cadru de securitate.

Referințe

- Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dos. 1/1893, fila 17.
- Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *Ministerul de Interne. Direcția Poliției și Siguranței Generale*, dos. 4/1915, fila 126.
- Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond. *Direcția Poliției și Siguranței Generale*, dos. 17/1918, fila 1.
- Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond. *Direcția Poliției și Siguranței Generale*, dos. 1/1918, fila 72.
- Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond. *Direcția Poliției și Siguranței Generale*, dos. 30/1920, fila 45.
- Bâzgan, Melentina, 2016, *Noțiuni fundamentale de arhivistică. O arhivă pas cu pas*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Ioan, Valentin, 2019, „Limbajul cifrat al Structurilor de Informații din zona Moldovei în anul 1918”, *Studii de Știință și Cultură*, 15 (1), Arad, Editura Gutenberg Univers.
- Mera, Laurențiu, 2004, *Îndreptar arhivistic*, Ediția a II-a, Cluj Napoca, Editura Aromda.
- Zlate, Mielu, 2004, *Tratat de psihologie organizațional-managerială*, vol.1, Iași, Polirom.

Comunicarea educațională, factor esențial al reușitei școlare

Nicoleta Silvia Ioana

Universitatea Națională de Arte, București

1. Introducere

Educabilitate desemnează capacitatea personalității umane de dezvoltare progresivă, permanentă, continuă și definește raporturile de interacțiune și interdependență formativă existente între trei factori fundamentali: ereditatea, premiză naturală a dezvoltării pedagogice a personalității, mediul, condiție socială a aceleiași dezvoltări și educația, liant în dezvoltarea pedagogică a personalității prin valorificarea formativă a premiselor ereditare și a condițiilor sociale. Unul dintre cei trei factori asupra cărora școala are rolul esențial este educația.

Educația reprezintă un fenomen social influențat de condițiile economice, politice, culturale ale societății. În același timp, educația este proiectată și desfășurată la cererea societății care o evaluează și are un caracter prospectiv prin faptul că formează oamenii de mâine. Idealul educației constă în dezvoltarea liberă, integrală și armonioasă a individualității umane, în formarea personalității autonome și creative. Educația, arta de a-i învăța și forma pe alții, are la bază relația comunicare – comunicare interpersonală – comunicare educațională. *Comunicarea educațională* este factor esențial al reușitei școlare, dacă sunt valorificate elementele care stau la baza acesteia, respectiv comunicativitatea, discursul didactic, relația de comunicare profesor – elev, stilurile de comunicare.

2. Comunicarea educațională

Educația înseamnă acțiune asupra ființei umane. Această acțiune a omului asupra omului în devenire are o structură de comunicare. Comunicarea educațională reprezintă un tip complex de comunicare, în care se regăsesc concentrate toate elementele comunicării interumane:

„Educația nu se reduce la o simplă comunicare verbală, ci ea reprezintă o acțiune complexă, efectuată prin comportamentul global al unor personalități relativ consolidate asupra unor personalități în curs de formare, care, în cazul consumării ei în medii instituționalizate, apare ca relație profesor-elev, educator-educat. Acțiunea educațională este un proces comunicativ pluridimensional. Datorită finalității urmărite, nu poate fi vorba de o simplă transmitere de date (chiar văzută numai sub aspectul său pur instructiv), ci de o conducere (în sens cibernetic) a unui complex de generare de comportamente durabile, motivate, finalizate, integrate (*comunicare sintactico-semantică, pragmatică, bineînțeles cu predominarea dimensiunii pragmatice, incitarea la activitate și statornicirea de motivații superioare*) în cadrul căreia comportamentul cognitiv-emoțional are funcție operativ-instrumentală, în raport cu cel conativ de realizare” (Săucan 2002: 32).

Doina Ștefana-Săucan este de părere că specificul relației dintre profesor și elevii săi se exprimă prin actul comunicării prezent în toate împrejurările activității didactice, fie de ordin instructiv sau educativ, fie de ordin social. Se crede că numai pe baza unei ample și expresive conduite comunicaționale profesorul realizează impactul persuasiv cu partenerul său în formare, care este elevul și, implicit, acțiunea de influențare pozitivă a acestuia. Se presupune că aptitudinea profesorului de a comunica eficient cu elevii se bazează pe un complex de însușiri psihologice apte să dinamizeze operațional relația didactică.

Conduita comunicațională, din perspectiva psihosocială, este o precondiție a realizării unei comunicări interpersonale eficiente, element cheie în activitatea didactică.

Etnografia comunicării a introdus noțiunea de „competență comunicativă”, care se dobândește în și prin interacțiuni, și care subsumează un set de reguli referitoare la diverse aspecte, cum ar fi: a ști să gestionezi problemele legate de „accesul la cuvânt”; a ști despre ce să vorbești într-o anumită situație; a ști să realizezi sincronizarea mimicii cu propriile spuse sau cu cele ale coemițătorului; a ști să menajezi imaginea celui alt; a ști să stăpânești comportamentele cerute de genurile de discurs abordate. Competenței comunicative îi este caracteristic faptul că se modifică continuu, în urma experienței acumulate.

2.1. Specificul comunicării educaționale și personalitatea comunicațională a profesorului

Spațiul în care se poate observa și analiza cel mai ușor complexitatea comunicării interpersonale este clasa de elevi. Tot aici se manifestă cel mai pregnant raporturile dintre cauze și efecte în comunicare, cu precizarea că efectele negative ale unei comunicări ineficiente se răsfrâng asupra modului de desfășurare a orelor de curs și implicit asupra elevilor. Clasa trebuie să fie un mediu de comunicare în care se produce o acțiune de educare implicând comportamentul global al unor personalități în curs de formare. A educa un copil înseamnă a-l învăța să construiască o cunoaștere care mâine va fi un produs al competenței și libertății sale.

Specificul și elementul de inedit al comunicării educaționale sunt date de faptul că ea este izomorfă comunicării artistice, aflându-se la confluența dintre o elaborare științifică și una artistică și presupune din partea unuia dintre actorii ei, profesorul, o bună cunoaștere a psihologiei umane în multiplele ei diferențieri. Este o comunicare interpersonală dar, în același timp, și de grup.

Vasile Pavelcu sublinia că în orice act de comunicare umană există un coeficient corespunzător sensului tematic și experiențial conferit comunicării de către personalitate sau, parafrazându-l pe Buffon, « Le style c'est l'homme meme ». Elementele vocației pedagogice sunt dragostea pentru copii, capacitatea de comunicare călduroasă cu elevul, instinctul generozității descoperit de elevi; personalitatea profesorului trebuie să fie un model și o forță modelatoare pentru că personalitatea celui care educă devine un mijloc de educație. La o privire extrinsecă personalitatea profesorului poate fi văzută din diferite direcții: deschiderea către lume, receptivitatea față de ceea ce o înconjoară, prelucrarea internă a datelor astfel permise, realizarea finală, expresia, productivitatea personalității în raport cu exigențele dezvoltării societății.

Având în vedere această descriere, au fost identificate următoarele tipuri de personalitate a profesorului: *tipul mediu* (predominant elementul de intrare, procesualitate simplă, creativitate nedezvoltată); *tipul interiorizat* (fază interioară intensă, creativitate ineficientă, rezultate sub așteptări); *tipul realizator* (predominantă faza de expresie și realizare, datele recepționate și procesualitatea determinate de rezultatul produs, opera de

realizat condiționează atât structura și intensitatea procesualității tipului de creativitate, cât și alegerea materialului).

Privind personalitatea profesorului dintr-o perspectivă intrinsecă, se poate constata că deschiderea față de lume reprezintă o participare activă și de selecție fundamentată rațional și social. Confruntând cele două perspective de studiu ale personalității profesorului, se remarcă necesitatea evidențierii conceptului de „adaptare”. Pornind de la acest aspect, a fost realizată o încadrare a profesorilor după cum urmează: *tipul adaptat* (se acomodează ușor la condițiile existente, superficial, nu-și propune să schimbe aceste condiții, dar nici nu ar putea să le schimbe), *tipul diferențiat* (subiectivitate puternică, introvertit, cu un sentiment exagerat al propriului eu, comunică greu cu elevii), *tipul integrat creator* (profesorul de acțiune, cu simțul realității, inițiativă, independență în gândire, mare capacitate de energie, de atenție, de efort. Comunică cel mai eficient cu elevii și îi stimulează pentru a participa activ în procesul de comunicare) (Ioana 2004).

După părerea lui J.S. Bruner, pentru a deveni un model eficient de competență profesorul trebuie să fie un model operativ, deschis interacțiunii cu elevii, o voce în dialogul interior al elevului, cineva al cărui respect elevul urmărește să-l câștige, cineva ale cărui norme elevul vrea să și le însușească. Între cele două personalități trebuie să se realizeze o fuziune în urma căreia cei doi parteneri de dialog să vorbească o limbă comună.

S-a remarcat faptul că cei mai buni profesori sunt, în general, pasionați de domeniul pe care îl predau, folosind clasa ca pe un laborator de comunicare, ajungând să producă schimbări la elevii lor printr-o structurare atentă a conținutului. Arta de a-i învăța și forma pe alții se bazează pe comunicarea și proiectarea unor experiențe cu precădere de natură personală. Actul de creație, exprimarea sinelui în relația de comunicare educațională ține, de fapt, de arta pedagogică. Arta de a comunica didactic este apanajul unor profesori „înnăscuți”, căci ea implică a fi sau a nu fi dotat pentru acest lucru, a avea acea scânteie de talent, acel dat care sigur nu se poate învăța.

3. Comunicativitatea ca aptitudine didactică

Problema aptitudinilor didactice i-a preocupat de foarte mult timp pe psihologi și pedagogi. S-a urmărit mai ales dezvoltarea acelor indicatori apti să reliefeze prezența acestor aptitudini, dar și a indicatorilor care ilustrează contraindicațiile pentru profesia de educator.

Atunci când este abordată problematica aptitudinilor didactice, trebuie avute în vedere două direcții de manifestare: una care ține de *măiestria didactică* (modalitate aptitudinală de predare și evaluare) și una care se raportează la *măiestria educațională* (capacitate de a stabili relații de comunicare competente, eficiente cu elevii).

Dacă ne raportăm la aptitudinea unui profesor ca la o modalitate relațională prin intermediul căreia orice informație trebuie să devină un „bun” care se deplasează de la profesor la elev, nu putem ignora faptul că structura psihologică a aptitudinilor pedagogice implică mai multe componente care asigură tipuri diverse de competențe (morală, profesional-științifică, psiho-pedagogică, psihosocială) aflate în strânsă interdependență. Dintre toate, cea care influențează relaționarea umană este competența psihosocială, care presupune abilități pentru optimizarea relaționării umane, capacitatea de a comunica ușor și eficient cu fiecare elev în parte, dar și cu clasa de elevi, capacitatea de a adopta cu ușurință diverse stiluri de conducere și care se structurează în jurul competenței comunicaționale.

În viziunea lui Paul Popescu Neveanu, aptitudinile pedagogice reprezintă un complex al cărui element esențial îl constituie *comunicativitatea*, aptitudine de natură să transmită

cunoștințe, să structureze operații intelectuale și să genereze motive. Tot în aptitudinea comunicativității sunt incluse capacitatea empatică de transpunere în situația psihologică a elevului, abilitățile organizaționale, de control psihodidactic, docimologic, simțul dramatic (capacitatea de a te vedea din afară, cu ochii audienței, și de a-ți regla comportamentul verbal, para-verbal și non-verbal în funcție de scopul actului de comunicare).

Fiind prin excelență stimulativă și adresatorie, comunicativitatea didactică implică o bună cunoaștere psihologică a elevului, o instruire diferențiată în funcție de capacitatea de a înțelege, gândi și simți a fiecărui elev. În acest caz, susținerea majoră este asigurată de empatie. Capacitatea empatică împreună cu comportamentul empatic se inserează în structura de personalitate a profesorului, potențându-se reciproc.

În ceea ce privește aptitudinea organizațională a profesorului, ea presupune conduite de tip regizoral în cooperarea pentru informare, pentru descoperire și pentru utilizarea cunoștințelor în sistematizarea și deschiderea spre nou, spre necunoscut. Un indicator pe care se sprijină această aptitudine este sistemul de comunicare, vehicularea informațiilor în ambele sensuri, pe principiul *feed-back*-ului: *profesor – elevi; elevi – profesor*.

O altă aptitudine care completează tabloul comunicativității de tip didactic este cea docimologică, adică o capacitate de evaluare corectă și educativă. Cunoașterea situației exacte în care se găsește un profesor în clasă, explicarea ei prin factorii și condițiile care o generează, prevenirea consecințelor și a căii de urmat în activitatea educativă reprezintă scopul și sensul evaluării, un real barometru care îl ajută în reglarea activității sale, a comunicării cu elevii.

Modalitatea specifică de a opera cu mesajele în comunicarea educațională poartă denumirea de *operativitate semiotică*, sintagmă care reprezintă modul personal al cadrului didactic de a optimiza relația de comunicare în funcție de necesitățile momentului și ale contextului de comunicare.

4. Discursul didactic

Discursul didactic este o comunicare de mare complexitate psiho-socio-cognitivă, care convoacă toate procedurile discursului în general și poate fi abordat ca discurs pedagogic, educațional. Sunt autori care fac o dihotomie între *discursul pedagogic*, văzut ca discurs de predare-însușire a cunoștințelor, și *discursul didactic* în general, văzut ca orice discurs care își propune să transmită informații și cunoștințe unui destinatar generic.

Comunicarea didactică, centrată pe elev, este subordonată intereselor și nevoilor de cunoaștere ale acestuia. Elevul devine un co-constructor al discursului clasei, determinându-l pe profesor să-și formuleze discursul în funcție de producțiile anterioare ale elevului, pe care le evaluează, corectându-le prin reformulare și repetare.

Comunicarea didactică presupune un grad înalt de interactivitate, favorizând interacțiunea profesor – elev, lucru care permite profesorului să reflecteze și să-și amelioreze cunoașterea căilor, a procedurilor, a mecanismelor de construire a cunoștințelor; fiecare sens, fiecare conținut face obiectul unei negocieri în care partenerii de dialog, chiar dacă nu sunt egali, sunt cel puțin la fel de importanți pentru actul comunicării.

Formula 5W a lui Lasswell¹ în contextul comunicării didactice devine: *cine predă? ce predă? cum predă? cui predă? cu ce efecte?*

Discursul pedagogic implică un schimb verbal între interlocutori, greu de delimitat și de analizat, mai ales din cauza caracterului său imprevizibil, generat de gradul mare de interactivitate presupus de situația reală din clasă. Spațiul și timpul joacă un rol important, iar profesorul procedează din mers la reajustări ale discursului programat. El reduce, simplifică sau amplifică informația, definește o terminologie, recurge la reformularea explicațiilor, decide în timpul acțiunii exercițiile, temele pentru acasă, procedurile de cercetare, de evaluare sau de individualizare a procesului de înțelegere – învățare, toate acestea obligându-l să producă forme discursive didactice adecvate, în vederea menținerii comunicării pedagogice împotriva tuturor blocajelor de ordin psihologic, social, cultural sau cognitiv care pot amenința continuitatea discursului profesorului. Nici un alt tip de discurs, poate cu excepția celui teatral, nu recurge, pentru a ajunge la receptor, la un arsenal atât de bogat de mijloace semiotice.

Discursul didactic (educațional) poate lua forme diferite: argumentare, explicație, descriere, narațiune etc. Dintre acestea, pentru comunicarea educațională discursul argumentativ și explicația au rolul cel mai important.

Discursul argumentativ, al performanței, este înzestrat cu o anumită forță persuasivă, capabilă să-l plaseze în sfera intervențiilor educative veritabile. Discursul argumentativ încearcă să obțină un anumit rezultat punând în valoare dimensiunea teatrală, scoasă în evidență de categorii retoric-argumentative (gradație, direcție, amplificare, propagare sau contagiune) și urmărește obținerea rezultatelor intenționate prin intervențiile discursive.

Explicația didactică poate fi interpretată ca o secvență discursivă construită pentru elev în vederea înțelegerii unei situații, a unui concept, a unei relații și satisface exigențele unei intervenții cognitive de succes.

5. Relația de comunicare profesor – elev

Referitor la influența reciprocă, există într-adevăr influențe de la profesor la elev și invers. Dar cele mai importante, mai numeroase și decisive sunt cele exercitate de profesor asupra elevului. Interdependențele sunt preponderent univoce: de la cel care formează / formator spre cel format / formabil. În activitatea didactică, dialogul este mai mult decât o simplă comunicare, un schimb de mesaje intelectuale și capătă o funcție de catalizator de structuri și caractere. Prin urmare, în activitatea educațională, comunicarea nu înseamnă un simplu schimb de mesaje cognitive, ci și o tensiune emoțională, relații afectiv – sociale.

Paul Popescu Neveanu identifica, între elementele ce alcătuiesc sistemul de aptitudini didactice, unul pe care îl caracteriza ca fiind elementul esențial al acestui sistem – *comunicativitatea*. În viziunea autorului citat, această aptitudine de tip didactic caracterizează integral personalitatea cadrului didactic, fiind focalizată și instrumentată astfel încât să poată opera într-o manieră constructivă. Este vorba, de fapt, despre o dispoziție comunicativă și de influențare cu toate componentele sale: vorbire expresivă, gesticulare adecvată, capacitate de demonstrare inductivă și logică, expunere semnificativă și inteligibilă, dialog familiar și

---

¹ Formula 5W este numele sub care mai este cunoscut modelul Lasswell, provenind din formula: „Who? Says what? In which channel? To whom? With what effect?” (Lasswell 1948: 37-51).

antrenant, simț dramatic.

Pentru relația profesor – elev, este important modul în care cadrul didactic comunică celui care îi este partener în câmpul educațional. Acest mod de comunicare depinde atât de fenomene de natură subiectivă, cât și de reacții de natură obiectivă, mijloace prin care partea subiectivă a comunicării devine vizibilă, influențând și „formând” elevul către care profesorul direcționează mesajul.

Abilitățile de comunicare sunt considerate un ansamblu de competențe comunicaționale care se actualizează în comportamente eficiente, ansamblu care, în general, este rezultatul unei învățări favorizate de dispoziții sau aptitudini înnăscute.

Mijloacele comunicaționale sunt modalități de exprimare comportamentală, mimice, posturale, folosite conștient sau inconștient în actul de comunicare. Relația de comunicare profesor – elev este influențată și de nivelul abilităților și mijloacelor comunicaționale de care dispune profesorul. O conduită comunicațională bună devine implicit un criteriu de competență didactică.

6. Stiluri de comunicare didactică

Investigarea stilului de comunicare didactică poate fi considerată o manieră modernă de reevaluare a tezei pedagogice clasice referitoare la rolul conducător al profesorului în procesul de învățământ. În activitatea de instruire și formare a elevilor, profesorul face apel la un repertoriu de comportamente care pot fi apreciate ca stil al muncii profesorului, „un autentic operator” prin care el caută să determine la elevi anumite schimbări în sensul specificat de obiectivele educaționale.

Prin analogie cu stilurile de conducere, au fost identificate pentru relația de comunicare profesor – elevi, trei stiluri:

- i) *autoritar* – profesorul care generează tensiune în atmosfera clasei, tratează elevii ca executanți ai directivelor sale, iar rezultatul, ca expresie emoțională, va fi agresivitatea;
- ii) *neintervenționist*, „laissez-faire”;
- iii) *democratic* – profesorul care stimulează inițiativa elevilor, creând premisele unei permeabilități a informațiilor de la elev la profesor. Este un stil care vine în întâmpinarea transformării educației în autoeducație, a consolidării unei motivații intrinseci a învățării, pregătind astfel terenul pentru educația permanentă. Avantajele unui profesor care se poartă democratic nu exclud necesitatea adoptării, în funcție de situație, și a celorlalte două stiluri.

7. Comunicarea educațională – factor al reușitei școlare

Succesul școlar se poate defini prin formarea la elevi a structurilor cognitiv-operaționale, psiho-motrice, afectiv-motivaționale și socio-morale care decurg din idealul educațional al societății. Pentru acest lucru, profesorul ce are un rol hotărâtor în influențarea gradului de succes sau eșec al elevului. Dintre *abilitățile profesorului*, cea care poate stimula succesul școlar este abilitatea comunicațională, manifestată în relația profesor – elev prin tipul de comunicare educațională sau didactică.

Comunicarea didactică este o formă de interacțiune profesor – elev prin care profesorul transmite mesajul său didactic folosind procesul de predare – învățare – evaluare în scopul realizării obiectivelor programelor școlare.

Codurile folosite de profesor în comunicarea didactică sunt: cuvântul, gestul,

imaginea, sunetul, mișcarea, pauzele logice și psihologice, intonația, stările afective etc. *Canalele de comunicare* sunt analizatorii: vizual, auditiv, olfactiv, gustativ. În situațiile școlare de instruire, sursele comunicării pot fi: mesajul didactic și educațional al profesorului, manualul școlar, hărți, materiale didactice diverse.

Structura-cadru a comunicării didactice este constituită din: *emiterea* mesajului didactic de către profesor sau de o altă sursă de informare, de la o anumită distanță; *canalul* prin care se transmite mesajul; *receptarea mesajului* de către elevi; *stocarea și prelucrarea lui* în scopul luării deciziilor.

Analizată din perspectivă psihopedagogică, comunicarea didactică prin dialog euristic apare ca un model interactiv, profesorul și elevul fiind în același timp emițător și receptor, creându-se între ei o relație de schimb de idei, de corectări și completări, o comunicare bidirecțională care poate fi reprezentată grafic astfel:

Emițător		Receptor
Profesorul emite mesajul didactic	Canal de transmitere	Elevul receptează mesajul ⇒ stochează informația ⇒ prelucrează informația
Profesorul receptează răspunsul ⇒ corectează, completează ⇒ ameliorează metodele de comunicare ⇒ emite mesaj ameliorat.	Feed-back I Feed-back II	Elevul emite răspunsurile solicitate de profesor ⇒ receptează mesajul ameliorat al profesorului ⇒ adresează întrebări.

Comunicarea didactică are mai multe caracteristici care o deosebesc de alte forme ale comunicării umane: se desfășoară între doi sau mai mulți agenți (profesor și elevi, având ca scop comun instruirea acestora, folosindu-se comunicarea verbală, scrisă, non-verbală, paraverbală și vizuală, dar mai ales forme combinate); mesajul didactic este conceput, selecționat, organizat și structurat logic de către profesor, pe baza unor obiective didactice precise, are o dimensiune explicativ – demonstrativă și este transmis elevilor folosind strategii didactice adecvate dezvoltării intelectuale a acestora și nivelului de cunoștințe; comunicarea se reglează și autoreglează cu ajutorul unor retroacțiuni (*feed-back*, *feed-before* și *feed-forward*), înlocuind blocajele care pot apărea pe parcurs.

Comunicarea didactică constituie baza pe care se desfășoară procesul de predare–învățare – evaluare. În cadrul interacțiunii didactice se creează mai multe tipuri de relații, care facilitează sau pot să blocheze eficiența comunicării. Printre acestea se găsesc următoarele: relația de schimb informațional; relația de influențare reciprocă a comportamentului; relații socio-afective care pot să fie: de preferință și acceptare a mesajului, care cresc eficiența comunicării didactice; de respingere, care blochează comunicarea; de indiferență, care scad eficiența comunicării; relații democratice, de cooperare profesori – elevi și de cooperare între elevi.

Blocajele de comunicare sau distorsiunea informației se pot produce atunci când: emițătorul nu stăpânește conținutul mesajului didactic transmis; mesajul nu este expus clar, inteligibil și sistematizat; emițătorul vorbește prea încet, prea tare sau prea repede; emițătorul nu prezintă de la început scopul mesajului și nu creează motivații pentru a trezi interesul pentru comunicare; emițătorul nu sincronizează diferitele tipuri de comunicare utilizate; mesajul transmis nu corespunde cu interesele elevilor sau cu problemele ce le au de rezolvat; comunicarea este unidirecțională, producând pasivitate; elevii nu au cunoștințele necesare pentru a înțelege mesajul didactic sau acestea nu au fost fixate temeinic.

Competența comunicațională a profesorului este într-o oarecare măsură înnăscută, dar mai ales dobândită, prin voință și efort pedagogic. Această competență are mai multe

caracteristici: inteligență; memorie manifestată în rapiditatea întipăririi și stocării informațiilor; capacitatea de comunicare, manifestată în: fluența vorbirii; fluența asociativă; fluența ideatională; fluența expresivă; încărcătura emoțională; gândire logică; sistematizată, divergentă; spirit de observare; imaginație constructivă; atenție concentrată; dicție, accente logice pe ideile de bază și scurte pauze psihologice.

Comunicarea pedagogică este una instrumentală, scopul ei fiind de a produce, de a provoca sau de a induce o schimbare la receptor; ca urmare, ea trebuie să se adapteze receptorului. Ea poate fi unidimensională, bidirecțională și multidirecțională prin dialog. În funcție de specificul situației educaționale, comunicarea profesorului poate fi dominant verbală, dominant paraverbală, dominant nonverbală sau combinată. Această ultimă formă este cea mai eficientă, întrucât mesajul verbal este susținut de comunicarea nonverbală și se sprijină pe un fond afectiv creat de profesor prin comunicarea paraverbală (empatică).

Pentru ca actul de comunicare educațională să fie eficient, profesorul trebuie să folosească: mintea (prin cunostinte și modul de asamblare, prin mesajul verbal – 7% din impactul asupra elevului); abilitatea de a mânui cuvintele, vocea – limbaj paraverbal – 38%; trupul și simțurile, mai ales ochii – limbajul nonverbal – 55%; valorile, așteptările sale. Asadar, mesajul profesorului se transmite prin: limbaj verbal – 45% și limbaj neverbal – 55%.

Odată îndeplinite aceste condiții, trebuie precizate implicațiile comunicării la clasă după cum urmează: prin comunicare influențăm elevii și suntem influențați; comunicarea eficientă produce modificări în personalitatea elevului; comunicarea este ireversibilă și ceea ce transmitem prin mesajul nostru unui elev nu mai poate fi retras, psihicul este influențat și comportamentul modificat datorită primirii mesajului; fiecare mesaj comunicat este unic se face la un moment dat în timp, în anumite circumstanțe, cu o anumită cunoaștere și implicare; comunicarea implică reajustare – pentru a reajusta comunicarea trebuie să avem un *feed-back* eficient, care să ne sugereze ce trebuie făcut în misiunea noastră.

În timpul unei ore de curs se pot înregistra răspunsuri de acceptare / interes, de indiferență / plictiseală, de dezaprobare / respingere. Este important ca profesorul să observe aceste semnale nonverbale, pentru a-și autoregla mesajele și acțiunile astfel încât să capteze interesul elevilor când acesta scade sau să insiste asupra aspectelor respinse, invitând la dialog. Psihologii au constatat că dacă se înlătură gestul respectiv, se schimbă și atitudinea. Pentru ca elevul să se implice, să participe la oră, este necesar ca el să asculte – nu doar să audă, iar pentru acest lucru profesorului îi revine sarcina de a depista formele unei false ascultări (simularea, ascultarea insensibilă, ascultarea selectivă) și misiunea de a activa ascultarea eficientă.

Pentru a crea condițiile unei comunicări eficiente la clasă un profesor trebuie: să fie empatic; să fie pozitiv în comunicare; să respecte unicitatea elevului; să realizeze comunicarea în ambele sensuri: oferi – primești; să susțină comunicarea verbală printr-o comunicare nonverbală, punând astfel accent pe: privire, gesturi, mișcarea corpului. Dacă apar semnale neverbale nedorite, se recomandă ca profesorul: să schimbe poziția în spațiu pentru a obliga elevii să-și schimbe poziția privirii și / sau să introducă o activitate care determină schimbarea poziției corpului.

Referitor la elementele limbajului paraverbal, profesorul trebuie să fie atent la: *volumul vocal, ritmul vorbirii, tonalitatea, articularea cuvintelor*. Toate aceste elemente sunt foarte importante pentru a capta și menține atenția elevilor, întrucât se știe că vorbim cu aproximativ 125 cuvinte pe minut, dar avem capacitatea de a asculta 400 de cuvinte pe minut, ceea ce înseamnă că ascultăm de trei mai repede decât vorbim și, deci, gândurile elevilor se pot îndrepta în altă parte, se pot instala indiferența și plictiseala.

Nerespectarea acestor reguli ale comunicării eficiente atrage după sine pierderea elevului ca ascultător, emițător, agent direct implicat în comunicarea la clasă. Respectarea acestor reguli esențiale în comunicarea educațională garantează reușita școlară.

Concluzii

Plecând de la ideea că succesul poate fi o călătorie nu o destinație, putem interpreta reușita școlară nu ca rezultat, ci ca proces în sine, a cărui sustenabilitate este asigurată de comunicarea educațională prin profesor și rolul său hotărâtor în influențarea gradului de succes sau eșec al elevului și cuantificată prin randamentul școlar. Între cele două există o interdependență clară, întrucât randamentul prezintă reușita iar reușita școlară este pusă în evidență prin randamentul evaluat de profesor.

Se știe că reușita școlară este trăită de elev ca sentiment de succes, sentiment ce constituie un important stimul motivațional, motor al activității de învățare. Prin abilitățile și competențele sale, printr-o comunicare educațională eficientă, profesorul poate asigura elevilor stimulii motivaționali care să garanteze o călătorie de care să se bucure și al cărei scop predefinit îl reprezintă realizarea progresivă a idealului educației.

Referințe

- Ausubel, Robinson, Robinson G. Floyd, 1981, *Învățarea în școală: o introducere în psihologia pedagogică*, traducere și note de Leonard Gavriliu și Sandu Lăzărescu, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Borțun, Dumitru, 2001, *Semiotică. Limbaj și comunicare*, București, SNSPA.
- Borțun, Dumitru, Savulescu, Silvia, 2004, *Analiza discursului public*, curs, Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy”, București, SNSPA.
- Cristea, Sorin, 2000, *Dicționar de pedagogie*, Chișinău, Editura Letera.
- Dinu, Mihai, 1993, *Comunicarea*, București, Editura Algos.
- Dinu, Mihai, 1993, *Introducere în teoria comunicării*, București, Editura Universității.
- Faber, Adele, Mazlish, Elaine, 2002, *Comunicarea eficientă cu copiii acasă și la școală*, traducere de Irina Negrea, București, Editura Curtea Veche.
- Fiske, John, 2003, *Introducere în științele comunicării*, traducere de Monica Mitarcă, Iași, Editura Polirom.
- Ioana, Nicoleta Silvia, 2004, *Comunicarea educațională. Tehnici de comunicare eficientă în relația profesor – elev*, lucrare de licență, București, SNSPA.
- Laswell, Harold D, 1948, “The Structure and Functions of Communication in Society”, *The Communication of Ideas*, edited by Bryson, L., New York, Harper and Row, 37-51.
- Neveanu, Paul, 1978, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Albatros.
- Pavelco, Vasile, 2011, *Psihologia personalității*, Iași, Editura Tipo Moldova.
- Saucan, Doina Ștefana, 2003, *Comunicarea didactică*, București, Editura Atos.
- Shapiro, Daniel, 1998, *Un ghid prin labirintul artei de a face față conflictelor. Conflictelor și comunicarea*, traducere de Dakmara Georgescu și Diana Stanciu, București, Arc.
- Stroe, Marcus, 1997, *Empatie și personalitate*, București, Editura Atos.

Quelques outils et méthodes dans l'enseignement des collocations

Daniela Scorțan
Université de Craiova

1. Introduction

Les collocations représentent un lexique particulier de la langue française. Ce lexique est très répandu dans la langue courante ainsi que dans les articles et les écrits scientifiques. Les collocations sont très nombreuses en français, et elles sont largement employées dans les différents registres de la langue. Les linguistes ont essayé de les classer en plusieurs grands ensembles. Des études déjà réalisées sur ce vocabulaire ont confirmé l'influence d'une certaine maîtrise de ce domaine de la langue sur le développement des compétences langagières. Effectivement, notre objectif dans cet article est d'attirer l'attention sur l'importance de la prise en considération des mots collocatifs dans les pratiques didactiques, ce qui peut influencer d'une manière positive les différentes compétences langagières des apprenants. J. Binon et S. Verlinde considèrent que les collocations jouent un rôle essentiel dans l'apprentissage d'une langue étrangère et que le professeur doit y consacrer l'attention nécessaire dès le commencement de l'enseignement du lexique :

« Il faut introduire les collocations dès le début de l'apprentissage. Il serait donc faux de croire qu'il faut commencer par présenter des mots isolés pour passer ensuite aux combinaisons de mots. Certaines collocations et expressions très courantes méritent au contraire d'être introduites dès le début, de même que certaines expressions ou formules de communication, certains bouts de phrases. Une analyse de la fréquence de ces unités polylexicales démontre d'ailleurs que leur fréquence dépasse souvent celle de mots tout à fait courants. On pensera ici, par exemple, à des unités polylexicales comme *faire l'objet de*, *avoir besoin de*, *jouer un rôle*, *mettre en scène*, qui présentent une fréquence d'apparition qui les situerait dans la tranche de 2000 mots les plus fréquents du français » (Binon, Verlinde 2003 : 35).

Un exemple éloquent est celui du verbe *tomber* qui est enseigné au début de l'apprentissage du lexique. Les collocations les plus fréquentes avec le verbe *tomber* sont :

- *tomber bien* (exemple : « Vous avez reçu une augmentation de salaire. Ça tombe bien pour vos frais de voyage ») ;
- *tomber mal* (exemple : « Ça tombe mal ! Vous avez beaucoup de projets en ce moment ») ;
- *tomber malade* (exemple : « Moins il y a de bactéries, moins vous risquez de tomber malade ») ;
- *tomber amoureux* (exemple : « Une propriété moderne avec des éléments originaux – vous allez en tomber amoureux ! ») ;

- *tomber enceinte* (exemple : « Évitez de *tomber enceinte* pendant que vous prenez ce médicament ! ») ;
- *tomber d'accord* (exemple : « Nous pouvons *tomber d'accord* sur le fait que la législation actuelle en la matière n'est pas très efficace ») ;
- *tomber en ruine* (exemple : « Les moyens disponibles ne sont malheureusement pas suffisants pour empêcher davantage le palais de *tomber en ruine* ») ;
- *tomber à pic* (exemple : « L'employeur me parlait depuis vingt minutes, l'arrivée de la secrétaire *est tombée à pic* : j'ai pu m'en aller discrètement ») ;
- *tomber à l'eau* (exemple : « Ne laissez pas vos objectifs *tomber à l'eau* ! ») ;
- *tomber pour quelque chose* (exemple : « Il *est tombé* pour trafic de mineurs ») ;
- *tomber sur quelqu'un* (exemple : « Elle *est tombée* sur sa tante au supermarché ») ;
- *laisser tomber* (exemple : « *Laissez tomber* ! Quoi que vous disiez, ils ne viendront pas »).

Dans le cadre de l'apprentissage et de la fixation des connaissances, les exercices vont jouer un rôle très important. Nous pouvons discerner deux types d'exercices : ceux qui vont porter sur le vocabulaire réceptif et ceux sur le vocabulaire productif. Tout apprenant dispose d'une double connaissance lexicale, l'une en réception (reconnaître les unités lexicales) et l'autre en production (utiliser les unités lexicales dans des énoncés). Une même unité peut être reconnue par un étudiant dans une activité de réception mais inconnue en cas de production. Dans bien des situations, la compétence passive est plus solide que la compétence active. Les exercices doivent favoriser la présentation de la collocation dans un contexte authentique, tel que les textes de spécialité.

2. Quelques aspects théoriques de la collocation

Les collocations lexicales, décrites comme des associations lexicales privilégiées et sémantiquement compositionnelles (ex : *tristesse infinie, pertes abyssales, jouer un rôle*, etc.) représentent dorénavant un concept fondamental dans les démarches actuelles de la phraséologie. C. Bally (1909) parle de la série phraséologique tandis que le terme de collocation apparaît plus tard, naissant dans la didactique du lexique de Palmer (1933). Le terme de *collocation* a été adopté dans les modèles fonctionnels anglais, d'abord par J. Firth (1957), puis par J. Sinclair (1991). En outre, selon (Hausmann 2007) leur simplicité de décodage les rend paradoxalement difficiles à encoder en langue étrangère : le locuteur non natif les comprend, mais ne sait pas les reproduire. Hausmann et Bluementhal offrent une définition et une description détaillée de la notion de collocation en insistant sur le caractère binaire des collocations et les différences entre la base et le collocatif :

« Regardant de plus près l'unité syntagmatique en question, nous pouvons décrire la **collocation** (exemples : *passer un examen, un célibataire endurci, grièvement blessé, une bouffée de colère*) comme la combinaison phraséologique (codée en langue) d'une **base** (*examen, célibataire, blessé, colère*) et d'un **collocatif** (*passer, endurci, grièvement, bouffée*). La base est un mot [...] que le locuteur choisit librement parce qu'il est définissable, traduisible et apprenable sans le collocatif. Le collocatif est un mot (ou l'acception d'un mot) que le locuteur sélectionne en fonction de la base parce qu'il n'est pas définissable, traduisible ou apprenable sans la base » (Hausmann, Bluementhal 2006 : 4).

L'étude / l'apprentissage du vocabulaire est mentionnée plusieurs fois dans le CECR (Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues) et, particulièrement, dans le chapitre dédié aux différentes compétences. La compétence lexicale et la sémantique représentent les deux habilités qui se rapportent à l'apprentissage du vocabulaire et, plus précisément, à celui des collocations. Ces deux compétences font partie du groupe des compétences linguistiques qui, elles-mêmes, réunissent l'ensemble des compétences communicatives langagières.

Dans le CECR la *compétence lexicale* est définie comme : « la connaissance et la capacité à utiliser le vocabulaire d'une langue qui se compose : 1. d'éléments lexicaux et 2. d'éléments grammaticaux et de la capacité à les utiliser » (Conseil de l'Europe, 2018 : 87).

La première catégorie, les éléments lexicaux « sont des expressions toutes faites et les locutions figées constituées de plusieurs mots, apprises et utilisées comme des ensembles. Les expressions toutes faites comprennent : les indicateurs des fonctions langagières tels que les salutations, les proverbes et les archaïsmes. Les locutions figées comprennent : des métaphores figées, sémantiquement opaques, des procédés d'insistance, des structures figées apprises et utilisées comme des ensembles auxquels on donne un sens en insérant des mots ou des expressions, d'autres expressions figées verbales, d'autres expressions figées prépositionnelles, des collocations figées constituées de mots fréquemment utilisés ensemble, par exemple : faire un discours, faire une faute » (*ibidem* : 87-88).

En ce qui concerne la *compétence sémantique*, « elle traite de la conscience et du contrôle que l'apprenant a de l'organisation du sens. La sémantique lexicale traite des questions relatives au sens des mots, par exemple : la relation du mot et du contexte, la référence, la connotation, le marqueur de notions spécifiques d'ordre général, les relations inter-lexicales telles que : synonymes/antonymes, hyponymes, collocation, relations métonymiques du type « partie-tout », équivalence en traduction » (*ibidem* : 91).

3. L'enseignement des collocations

La connaissance des régularités grammaticales permet de reconnaître, dans les productions lexicales, ce qui relève de mécanismes productifs. La grammaire et le lexique ne sont pas dissociés, mais fusionnent l'un dans l'autre, le sens lexical s'actualise dans des patterns syntaxiques spécifiques et dans des contextes d'occurrences typiques. Le principe du lexique-grammaire se trouve à la base de la didactique d'une langue étrangère : la pratique confirme que ce qu'on enseigne correspond bien à ce qui est typiquement employé, partagé par la communauté des locuteurs natifs. Ce qui relève de l'usage peut être renforcé par le feedback des locuteurs natifs au moment où l'apprenant est exposé à la langue cible.

Un instrument très utile dont nous pouvons nous servir est le dictionnaire des collocations en ligne. Le 14 février 2004, Antonio González Rodríguez, professeur à l'Université Europea de Madrid, publie sur l'Internet (www.tonitraduction.net) toutes les collocations sous la forme d'un dictionnaire des collocations, qui compte environ 27 400 combinaisons. Le site Web propose à l'utilisateur trois hyperliens qui correspondent aux trois bases : substantif, adjectif et verbe qui servent de porte d'entrée à toute recherche. Le site Web présente aussi des exercices pour les apprenants soucieux de maîtriser les collocations de la langue française pour former des phrases complexes.

Nous allons nous arrêter sur les collocations en langage juridique, notre objectif étant principalement didactique dans le contexte de la formation des étudiants en tant que futurs traducteurs juridiques. Nous allons nous pencher sur une étude de cas qui met en évidence

l'importance de l'analyse de la combinatoire présente dans la langue juridique et de son impact sur la traduction.

Nous avons choisi le terme *abus*, qui nous semble assez adéquat pour différentes raisons. La première est que ce terme est un bon exemple de polysémie interne. La deuxième est qu'il offre une série de combinaisons verbales qui mettent en évidence les enjeux d'une étude collocationnelle de la terminologie juridique dans le cadre de la traduction, étant donné les ambiguïtés que ce terme fait paraître dans son utilisation en discours (dénoncer / déplorer un abus, par exemple). Nous revenons au terme *abus*, qui comporte plusieurs sens dans le contexte juridique :

- abus d'autorité (acte d'un fonctionnaire qui outrepassé son droit à l'égard d'un particulier (violation de domicile) ou de la chose publique (emploi de la force publique contre l'exécution d'une loi) ;
- abus de biens sociaux, de crédit, de pouvoir (usage des biens ou du crédit de la société, ou utilisation de pouvoir consenti par la loi au dirigeant social ou à l'actionnaire, contrairement à l'intérêt social, à des fins personnelles ou pour favoriser une autre entreprise dans laquelle les dirigeants sont intéressés directement ou indirectement) ;
- abus de confiance (fait pour une personne de détourner de la destination convenue des biens, objets ou valeurs qui lui avaient été confiés) ;
- abus de droit (fait, pour une personne titulaire d'un droit, de porter préjudice à autrui en détournant ce droit de sa finalité, intentionnellement ou non) ;
- abus de fonction (fait pour le titulaire d'un emploi ou d'une fonction de l'utiliser sciemment à une autre finalité que sa destination normale) ;
- abus de jouissance (fait pour une personne qui a sur une chose un droit de jouissance limité de lui faire subir des dégradations) ;
- abus de position dominante (situation d'une entreprise qui, sur un marché déterminé, entrave le jeu normal de la concurrence, du fait d'une concentration de la puissance économique ou d'un monopole non autorisé par la loi).

Nous avons cherché les verbes qui accompagnent systématiquement le terme *abus* et nous avons trouvé :

- *dénoncer un abus* (exemple : « Il avait lancé différentes initiatives et des projets pour défendre les pauvres et *dénoncer les abus* de pouvoir ») ;
- *déplorer un abus* (exemple : « Malheureusement, on doit *déplorer* chaque année *quelques cas d'abus* du système ») ;
- *éviter un abus* (exemple : « Cette distinction sera nécessaire pour *éviter l'abus* de pouvoir des dirigeants politiques, et assurer la continuité dans le fonctionnement de l'État lorsqu'il y a alternance politique ») ;
- *limiter un abus* (exemple : « Cela garantit un contrôle efficace et devrait permettre de *limiter les abus* ») ;
- *prévenir un abus* (exemple : « Le Service de Régulation veille à ce que ces conditions et ces règles soient respectées, afin de *prévenir un abus* de position dominante ») ;
- *signaler un abus* (exemple : « Chaque membre peut par ailleurs *signaler un abus* s'il lui semble qu'un contenu ne respecte pas les règles appliquées ») ;
- *tolérer un abus* (exemple : « Il y a des limites à ce qu'ils peuvent tolérer en matière d'abus de pouvoir discrétionnaire, de précarité engendrée par des contrats de courte durée »).

Nous avons cherché des collocations où le substantif *abus* est accompagné d'un adjectif et nous avons trouvé:

- *abus intolérable* (exemple: « Il en résulte *un abus intolérable* et inexcusable qui continue d'affecter les femmes, les enfants et les familles vivant dans des réserves ») ;
- *abus monstrueux* (exemple: « On se souvient du roi David pour deux choses: un acte d'héroïsme et *un abus* de pouvoir *monstrueux* ») ;
- *abus déplorable* (exemple: « Il est plus étrange encore que, dans un siècle de lumières, *un abus* si *déplorable* ait trouvé des panégyristes »).

Ces exemples servent de soutien linguistique dans l'assimilation, la mémorisation et le réinvestissement des collocations par les étudiants. Ils permettent de travailler et de sensibiliser les apprenants à l'importance des collocations dans les échanges écrits, en leur démontrant qu'elles sont polysémiques et qu'elles peuvent être utilisées dans des contextes communicatifs diversifiés (milieu professionnel, éducatif et social). Les étudiants s'habituent graduellement à se détourner de leurs pratiques fréquentes, qui les poussent à n'employer que de temps en temps les collocations adaptées aux exercices sollicités par le professeur et commencent à les réinvestir dans leurs propres productions.

Conclusions

En conclusion, l'une des priorités de la didactique du FLE devrait être la sélection du vocabulaire à enseigner et l'exploitation de la notion de « collocation » en prenant en compte les facteurs qui conditionnent son identification. Les enseignants doivent orienter la production de leur matériel didactique vers cette direction. Une approche intégrant la statistique lexicale à l'analyse linguistique pourrait servir certainement à l'amélioration de l'apprentissage. La notion de « collocation », longtemps négligée en linguistique française, s'est avérée être un outil indispensable à une lexicographie moderne qui met à profit les modèles de dictionnaires en ligne, très utiles pour les apprenants.

Références

- Aldoais, Susanne, 2008, *Collocation et fréquence*, McFarland, Books on Demand.
- Bally, Catherine, 1987, *Phraséologie et collocations : Approche sur corpus en français L1 et L2*, Frankfurt, Peter Lang AG.
- Bally, Charles, 1979, *Traité de stylistique française*, Paris, Klincksieck.
- Binon, Jean, Verlinde, Serge, 2003, « Les collocations : clef de voûte de l'enseignement et de l'apprentissage du vocabulaire d'une langue étrangère ou seconde », *La Lettre de l'AIRDF*, 33, 31-36.
- Cidian, Fayu Dapei, 2002, *Dictionnaire des collocations françaises*, Beijing, Ddcf.
- Conseil de l'Europe, 2018, *Cadre Européen Commun de Référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*, Unité des Politiques linguistiques, Strasbourg.
- Fauve, Pierre, 2014, *Lexique sélectif de collocations des médias d'aujourd'hui : Français/anglais*, Paris, l'Harmattan.
- Firth, John Rupert, 1957, *Studies in Linguistic*, Oxford: Basil Blackwell.
- Hausmann, Franz Josef, 2007, *Collocations, phraséologie, lexicographie : Études 1977-2007 et Bibliographie* (éditées par Elke Haag), Düren, Shaker.

- Hausmann, Franz Josef, Bluementhal, Peter, 2006, « Présentation : collocations, corpus, dictionnaires », *Langue française*, 150, 3-13.
- Kosolrithichai, Wiroj, 2011, *La pédagogie des collocations*, Riga, Univ Européenne.
- Mel’Cuk, Igor, Polguère, Alain, 2015, *Lexique actif du français : L’apprentissage du vocabulaire fondé sur 20000 dérivations sémantiques et collocations du français*, Paris, Duculot.
- Miller, Frederic, Vandome, Agnès, McBrewster, John, 2011, *Collocation (Linguistique) : Rhétorique, Linguistique, Cooccurrence, Lexicalisation, Analyse morphosyntaxique, Lexique, Mot, Phrase*, Mauritius, Alphascript Publishing.
- Palmer, Harold, 1933, *Second interim report on English collocations, submitted to the Tenth Annual Conference of English Teachers, under the auspices of the Institute for Research in English Teaching*, Tokyo, Dept. of Education.
- Sinclair, John, 1991, *Corpus, concordance, collocation*, Oxford, Oxford University Press.
- Siepmann, Dirk, 2006, « Collocations et dictionnaires d’apprentissage onomasiologiques bilingues : questions aux théoriciens et pistes pour l’avenir », *Langue française*, 150, 99-118.

Migration terminologique des termes gastronomiques

Cristiana-Nicola Teodorescu, Anca Gabriela Nicolae (Mic)
Université de Craiova

1. Introduction

La terminologie gastronomique roumaine, telle qu'elle est illustrée par le corpus soumis à notre analyse, composé de 1637 termes et 896 phraséotermes fournis par l'émission *MasterChef Romania*, diffusé par la chaîne roumaine de télévision PRO TV entre 2012 et 2019, est extrêmement riche et varié. Pour Floch (1995 : 93), « La cuisine est bien un langage: elle n'est pas un jeu gratuit d'odeurs, de goûts et de consistances ». Étant une activité consubstantielle à l'humain, la gastronomie ne peut passer que par la langue, les mots étant, comme affirmait à juste raison Mariana Neț, « meilleurs » que la nourriture elle-même. Mariana Neț pose une question épineuse concernant, d'une part, le domaine gastronomique, et, d'autre part, l'analyse du lexique gastronomique : est-ce qu'on peut tracer une ligne claire entre le lexique gastronomique et la terminologie gastronomique ? Toutes les recherches menées au fil des ans conduisent Mariana Neț (2019 : 28) à la conclusion, à laquelle nous souscrivons également, « qu'il est difficile d'établir exactement où commence et où finit le domaine gastronomique et d'élaborer une méthode unitaire d'analyse et de description de celui-ci » (n. trad.).

En extrapolant l'énoncé de Mariana Neț aux différences entre la langue commune et le langage spécialisé, en général, sans faire aucune référence particulière au domaine gastronomique, nous nous appuyons sur la position théorique de M.T. Cabré (1994 : 591) qui révèle également la difficulté d'établir une frontière claire entre les langues spécialisées (LS) et la langue commune (LC), le mot *spécialisée* ayant le rôle-clé dans ce problème.

La dynamique, la structure et l'organisation des termes culinaires fournis par l'émission-concours *MasterChef Romania* révèlent un phénomène extrêmement prolifique, celui de la migration terminologique, car les frontières entre la langue commune (LC) et le langage gastronomique (LG), ainsi que celles qui séparent les différents langages spécialisés ne sont pas fermes, mais, au contraire, elles permettent aux termes de migrer d'un domaine vers l'autre. La dynamique terminologique se manifeste à travers les processus de terminologisation, déterminologisation, migration et interdisciplinarité.

2. Migration terminologique

Tout au long de nos recherches, nous avons insisté sur l'idée de la complexité et de la diversité du lexique gastronomique, « hétéroclite », comme le considère Mariana Neț (2019a: 28), placé dans la zone de transition entre le vocabulaire usuel et le vocabulaire spécialisé.

Nous nous penchons sur la questions de la migration terminologique dans un cadre épistémologique beaucoup plus large, comme le décrit Brigitte Duman (1999 : 51), qui traite l'interdisciplinarité à partir d'un énoncé d'Isabella Stengers, qui, par la notion de « concept nomade », montre comment „[...] les sciences voyagent de l'une à l'autre en commettant des infidélités qui, souvent, sont à l'origine de la naissance d'un nouveau savoir ».

Le nomadisme terminologique marque profondément le domaine gastronomique, avec des directions différentes et multiples :

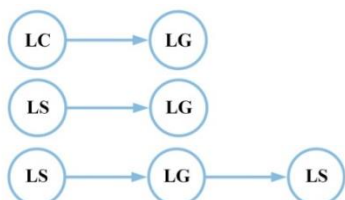

Figure 1. Directions de migration terminologique

2.1. Migration terminologique de la langue commune vers le langage gastronomique. Le processus de terminologisation

La terminologisation est définie par la norme ISO comme « le processus de transformation d'un mot ou d'une expression de la langue générale en terme » (ISO 1087-1, 2000 : 7). La terminologisation des termes appartenant à la langue commune est l'une des stratégies qui permettent la formation et la diversification de la terminologie, en général, et de la terminologie gastronomique, plus particulièrement.

Mariana Pitar (2013 : 61) définit la terminologisation comme « un processus par lequel un mot de la langue commune se spécialise dans un certain domaine, devenant un terme. C'est, en fait, un transfert sémantique, car une fois adopté par un certain champ, ce sera la désignation d'un nouveau concept » (n. trad.).

Le corpus analysé nous a fourni quelques exemples de termes en plein processus de terminologisation, des termes qui sont passés de la LC au LG :

Terme / Phraséoterme	Sens du terme dans la langue commune (LC)	Sens du terme dans le langage gastronomique (LG)
<i>a găti</i>	se préparer pour un événement, un voyage	préparer un plat (généralement en exposant les aliments à une source de chaleur directe / indirecte)
<i>a frapa</i>	étonner quelqu'un, l'impressionner	refroidir (la champagne ou d'autres boissons) à l'aide de la glace
<i>a odihni</i>	interrompre l'activité afin de récupérer ses forces	laisser reposer la viande pour conserver les jus et sa texture tendre
<i>bezea</i>	baiser symbolique	gâteau aux blancs d'œuf et sucre
<i>ghiveci</i>	pot utilisé pour planter des fleurs	„mâncare preparată din mai multe feluri de legume (cu sau fără carne)” (DGE, 2007: 231).

Table 1. Exemples de terminologisation – Migration de termes de LC vers LG

2.2. Migration terminologique de diverses langues spécialisées vers le langage gastronomique

Le lexique spécialisé comprend les lexèmes qui sont corrélés à une certaine activité spécifique, à un certain domaine professionnel et / ou scientifique et / ou technique, utilisés par les locuteurs dans la communication spécialisée, notamment écrite, car l'oralité de la communication spécialisée, notamment lors de la pratique professionnelle, détermine une approche qui vise les technocrates. Ainsi, l'activité professionnelle devient la source qui favorise l'émergence de nouveaux termes, qui sont indispensables à l'efficacité de la communication spécialisée.

Le lien entre les deux niveaux d'expression – spécialisé et courant – est mis en évidence par Georg Klaus, comme suit:

„les langues de spécialité ne peuvent être introduits [...] que par l'intermédiaire de la langue courante, leurs concepts de base sont définis uniquement à l'aide de cette langue et les formules déduites ultérieurement sont obtenues à partir de ces concepts de base en utilisant la pensée logique” (Klaus 1978 : 43).

L'interdisciplinarité de la terminologie gastronomique est évidente et fertile de ce point de vue, car on y découvre des termes appartenant à d'autres domaines spécialisés et repris avec un sens strictement gastronomique. Ainsi, Mihaela Buia (2010 : 103) insiste sur le phénomène de plus en plus évident d'interdisciplinarité des terminologies spécialisées, qui empruntent des concepts appartenant à d'autres domaines et sous-domaines, l'auteur justifiant cette migration par leur rapport au contexte général et particulier de leur spécialité:

„La plus grande partie des termes interdisciplinaires provient des termes multidisciplinaires. Et leur qualité d'exprimer des notions et / ou des concepts appartenant à plusieurs disciplines / sous-disciplines est celle qui leur permet de nommer et de communiquer verbalement les nouvelles relations qui tiennent de l'espace virtuel interdisciplinaire. Par conséquent, les termes interdisciplinaires ont le rôle de remplir certaines niches existantes dans le vocabulaire d'une langue, afin de donner la possibilité de la corrélation de l'évolution linguistique avec celle conceptuelle, cognitive en dernière instance ” (Buia 2010 : 104, n.trad.).

L'utilisation de plusieurs sources d'enrichissement terminologique est l'une des caractéristiques du lexique gastronomique. Il est ainsi important de faire mention de la présence, dans la terminologie gastronomique, de certains termes nomades ou migrants qui proviennent d'autres domaines spécialisés et qui acquièrent des significations spécialisées dans le domaine gastronomique. Nous soutenons cette opinion par l'affirmation de Maria Teresa Cabré, qui montre que :

„Il est reconnu que chaque matière spécialisée, selon les concepts que nous avons établis jusqu'à présent, dispose d'une terminologie propre. Cependant, cette affirmation apparemment si innocente cache en pratique une complexité importante. Bien sûr, entre un ensemble et un autre ensemble tout aussi bien de la langue générale que des langues de spécialité, se produisent perpétuellement des mouvements, ce qui fait que ce que l'on considère un temps spécialité puisse devenir commun peu de temps après, ce qui fait également qu'entre les diverses

disciplines se produise un échange ininterrompu et constant de termes. La grande extension des moyens de communication de masse et la démocratisation de l'enseignement ont favorisé cette divulgation des matières spécialisées, et, par conséquent, la diffusion de la terminologie la plus employée [...]” (Cabré 1994: 593-594).

Dans le tableau ci-dessous, nous présentons les domaines spécialisés auxquels la gastronomie emprunte des termes, souvent utilisés dans des expressions métaphoriques :

Domaine source spécialisé	Terme migrant	Sens du terme dans le LG
BOTANIQUE	<i>margaretă</i>	pain rond, composé de plusieurs segments, disposés concentriquement
MUSIQUE	<i>mandolină</i>	râpe de cuisine multifonctionnelle utilisée pour trancher, râper ou broyer les fruits et les légumes
	<i>baghetă</i>	„pâine lungă și subțire de tip franțuzesc” (DCR, 2013:79)
INDUSTRIE TEXTILE ET ACCESSOIRES	<i>adidași</i>	pattes de cochon
	<i>portofel</i>	procédé pour couper la viande qui consiste à pratiquer une incision longitudinale et à créer une poche pour remplir la cavité
MEUBLES	<i>canapea, canapele</i>	„felie de pâine fără coajă, de grosime și formă variabilă (pătrată, rotundă sau triunghiulară), unse de obicei cu unt apoi garnisite divers (mai ales cu diverse delicatose); pot fi servite reci [...] sau calde [...]” (DGE, 2007: 75; DCR, 2013: 117)
ANATOMIE	<i>ou ochi</i>	faire frire l’œuf dans la graisse pour que le blanc d’œuf coagule complètement et que le jaune reste mou et conserve sa couleur à l’extérieur
	<i>ureche</i>	<i>urechi</i> de lemn: assortiment de champignons qui poussent sur l’écorce des arbres
		<i>orechiette</i> : pâtes italiennes en forme d’oreille
ARCHITECTURE	<i>mozaic de legume</i>	préparation culinaire composée de légumes de différentes couleurs, coupées en morceaux
	<i>fleuron, fleuroane</i>	„mici piese din foietaj [...], utilizate ca decor” (DGE, 2007: 207)
BIJOUX	<i>medalion</i>	„tranșă rotundă de carne (ceva mai mică și mai subțire decât un turnedo); preparate de formă asemănătoare”. (DGE, 2007: 308)
ZOOLOGIE	<i>vrăbioară</i>	„bucată de carne de vită din regiunea șalelor; friptură preparată din vrăbioară” (MDA, 2010b: 1516)
	<i>samalandră</i>	appareil électrique professionnel utilisé pour gratiner les plats
MÉTÉOROLOGIE	<i>a ploua în gură, a turna în ploaie¹</i>	saupepoudrer au-dessus (en farine), ajouter progressivement

¹ Mariana Neț (2019b : 89-96) montre que „La présence de ces substantifs comme noyaux de quelques expressions du vocabulaire gastronomique peut être interprétée comme le résultat d’une interférence entre celui-ci et le vocabulaire météorologique” (2019b : 89, n. trad.). Nous considérons qu’il est

TECHNIQUE	<i>a fileta</i>	technique de coupe de viande crue qui permet l'obtention des filets
	<i>a căli</i>	faire frire dans la graisse (légumes, viande, etc.)
	<i>a monta</i>	disposer les composants d'un plat sur l'assiette
	<i>ciocănel</i>	section de l'aile d'un oiseau

Table 2. Migration des termes d'autres LS vers LG

2.3. Migration terminologique de la terminologie gastronomique vers d'autres terminologies spécialisées

Le phénomène le plus saillant est l'extrême « générosité » avec laquelle le domaine gastronomique prête aux autres domaines spécialisés un très grand nombre de termes.

2.3.1. Médecine

À partir de l'article publié par Terry & Hanchard (1979 : 1636-1639), qui contient une liste impressionnante de termes culinaires empruntés et utilisés dans le langage médical, et vu la déclaration de Mark *et al.* (2015: 933) dans *The American Journal of Medicine*: „Physicians use food to describe the body: Analogies add flavor, provide a *lingua franca* for description, and offer a mnemonic. Presenting medicine in food descriptors makes a boundless field easier to digest. We present a selection of food terms pertaining to physical diagnosis” (subl. aut.), nous avons fait un bref aperçu des plus importants termes gastronomiques qui ont migré vers le langage spécialisé de la médecine, que nous avons classés selon trois critères principaux qui ont déterminé leur migration vers le langage médical: [+couleur], [+aspect], [+taille], et que l'on retrouve également dans notre corpus, des termes que nous présentons dans le tableau ci-dessous:

DOMAINE GASTRONOMIQUE	Sème justifiant la désignation analogique	DOMAINE MÉDICAL	Syntagme scientifique médicale
<i>cafea cu lapte</i>	[+couleur]	boala petelor <i>cafea cu lapte</i> <i>pete în cafea cu lapte</i>	<i>neurofibromatose I</i> ou <i>maladie de Von Recklinghausen</i>
<i>vin (de Porto)</i>	[+couleur]	hemangioame în pată de <i>vin de Porto</i>	<i>naevus flammeus</i>
<i>alună</i>	[+couleur]	<i>alunițe</i> (excroșcențe) de pe corpul uman	<i>naevus pigmentaire</i> ou <i>grains de beauté</i>
<i>ketchup</i>	[+couleur]	hémangiome choroïdien diffus du fond d'œil	<i>syndrome de Sturge-Weber</i>
<i>supă de mazăre</i>	[+couleur]	scaun <i>supă de mazăre</i>	symptôme de fièvre typhoïde
<i>portocală</i>	[+aspect]	piele cu aspect de (<i>coață de</i>) <i>portocală</i>	<i>cellulite</i>
<i>furculiță</i>	[+forme]	<i>furculiță</i> sternală	<i>encoche jugulaire</i>

nécessaire de faire mention du fait que nous interprétons la présence du nom *ploaie* (*pluie*) dans notre corpus comme une illustration du phénomène de migration terminologique, du langage météorologique vers le langage gastronomique. Le nom *zăpadă* (*neige*) n'a aucune occurrence dans notre corpus.

<i>lingură</i>	[+forme]	deget în <i>lingură</i>	<i>koilonichie ou ongle en cuillère</i>
<i>gogoasă</i>	[+aspect] [+forme]	aspect de <i>gogoasă</i>	<i>invagination intestinale</i> <i>érythrocytes</i>
<i>ciocolată</i>	[+couleur]	chist de <i>ciocolată</i>	<i>endométriase</i>
<i>cârnat</i>	[+aspect] [+forme]	deget <i>cârnat</i>	<i>dactylite ou doigt en saucisse</i>
<i>brioșă cu afine</i>	[+couleur] [+aspect] [+forme]	sindromul copilului „ <i>brioșă cu afine</i> ”	<i>rubéole congénitale</i>
<i>șvaițer</i>	[+aspect] [+forme]	boala <i>șvaițer</i>	<i>tumeur polykystique du sein – papillomatoză juvénile</i>
<i>șuncă</i>	[+aspect]	splină <i>șuncă</i>	<i>amylose splénique</i>
<i>spaghete cu chifteluțe</i>	[+aspect] [+forme]	aspect de <i>spaghete cu chifteluțe</i>	<i>pityriasis versicolor</i>
<i>sandvici</i>	[+aspect] [+forme]	vertebre <i>sandvici</i>	<i>ostéopétrose</i>
<i>pizza</i>	[+aspect] [+couleur]	aspect de <i>pizza</i> al fundului de ochi	<i>rétinite à cytomégalo virus</i>
<i>nucă</i>	[+taille]	umflătură cât o <i>nucă</i>	<i>petites tumeurs malignes ou bénignes</i>

Table 3. Migration des termes de LG vers le langage médical spécialisé

Nous réitérons la conclusion de Mark *et al.*, qui observent, de manière extrêmement pertinente, que ceux-ci :

„culinary metaphors add color and spice to an otherwise bland litany of Latin labels and technical terms. Food terms provide a foundation in the familiar. Perhaps this is why culinary comparisons abound in medical patois, not only in the world of physical diagnosis but also in anatomy, pathology, and radiology. Food, whether common or exotic, works as a metaphor because it represents a universal language. Although many have never seen a nutmeg, the description of nutmeg liver remains apt and, importantly, memorable” (Mark *et al.* 2015: 934).

2.3.2. Domaine technique

Si, comme nous l’avons déjà vu, la migration terminologique du LG vers le langage médical est extrêmement riche, pour la migration terminologique du langage gastronomique vers le domaine technique nous n’avons trouvé, dans notre corpus, que cinq exemples :

TG	DOMAINE TECHNIQUE
<i>garnitură</i>	„Piesă sau ansamblu de piese demontabile care completează, întăresc sau protejează o piesă, micșorându-i uzura; piesă care asigură îmbinarea perfectă a două elemente prin care circulă un fluid” (<i>DEX</i> 2016: 464)
<i>a prăji</i>	„A încălzi minereurile în cuptoare speciale, la o temperatură inferioară temperaturii de topire, pentru a le usca și a le purifica sau pentru a le face mai ușor de tratat prin operații metalurgice ulterioare” (<i>ibidem</i> : 949)

<i>a împănă</i>	„A reduce jocul dintre două sau mai multe obiecte, piese etc., introducând între ele pene de lemn sau de metal” (<i>ibidem</i> : 584)
<i>meniu</i>	Informatique : „listă de opțiuni ale utilizatorului afișată pe ecran sau pe monitor” (<i>DCR</i> 2013 : 342)
<i>cașcaval</i>	Marine : „Pană metalică folosită la fixarea arborelui gabier pe gabie” (<i>DEX</i> 2016 : 166)

Table 4. Migration des termes de LG vers le langage technique spécialisé

2.4. Pluri-migration terminologique

Nous considérons que la pluri-migration terminologique est le phénomène par lequel un lexème passe d'un domaine spécialisé au langage gastronomique et, d'ici, vers un autre domaine spécialisé, ou la migration d'un terme appartenant à la langue commune vers plusieurs domaines spécialisés, à travers le processus de terminologisation. Le corpus soumis à notre analyse inclut quelques exemples à cet égard :

LS → LG → LS		
PISCICULTURE →	LG →	LANGAGE CHROMATIQUE
[+couleur]		
<i>somon</i> (espèce de poisson)	carne de <i>somon</i> (médaillon, filet de saumon)	(roz) <i>somon</i> => rose saumon = rose orange

Table 5. Pluri-migration terminologique LS→LG→LS

Un exemple intéressant de pluri-migration terminologique est fourni par le lexème *aripă* (*aile*), dont le processus de migration vise plusieurs langages spécialisés, le terme acquérant des significations spécialisées pour chaque domaine visé :

LS → LG, LS 1, LS 2, LS 3, LS 4, LS 5, LS 6, LS 7		
[+aspect], [+forme]		
ANATOMIE	<i>aripă, aripi:</i> „organ al păsărilor, al unor insecte și al unor mamifere, care servește la zbor” (<i>DEX</i> 2016 : 67)	LG : <i>aripă, aripioară</i> (partie comestible du corps des oiseaux élevés pour la consommation humaine - volaille).
		LS aviation : „organ de sustentație la un avion” (<i>MDA</i> 2010a : 98).
		LS construction : „extremitățile unei construcții în raport cu partea centrală” (<i>ibidem</i> : 98).
		LS mode : „pulpăna unei haine” (<i>ibidem</i> : 98).
		LS militaire : „flanc al unei armate [...] dispuse în vederea unei lupte sau aflate în marș” (<i>ibidem</i> : 98).
		LS construction automobile : „(la vehicule) apărătoare de noroi așezată deasupra roții” (<i>ibidem</i> : 98).
		LS sports : „jucătorii plasați în marginea terenului de sport” (<i>ibidem</i> : 98) (<i>DEX</i> 2016 : 67).
		LS médecine : „depuneri de grăsime pe burtă și coapse” (<i>DCR</i> 2013 : 60-61).

Table 6. Pluri-migration terminologique LS→LG, LS

La terminologisation d'un mot appartenant à la langue commune peut représenter la première phase d'une relation de pluri-migration terminologique:

LC → LS → LG		
LC → par conversion	BOTANIQUE →	LG
[+couleur]		
vânăț, -ă, adj. = „de culoare albastru-închis (cu reflexe violete)” (DEX 2016 : 1308)	„plantă de cultură [...] cu fructele comestibile, ovale, mari și cărnoase, de culoare violetă, neagră sau roșiatică” (MDA 2010b : 1433)	le fruit comestible de la plante (l'aubergine)

Table 7. Migration terminologique LC→LS→LG

Le phénomène de déterminologisation se manifeste également dans le langage gastronomique. À cet égard, Iulia Corduș montre que :

„[B]ien que *la terminologie gastronomique* soit un lexique spécialisé, le territoire commun avec le lexique commun est assez étendu. Il est impossible d'établir une frontière claire entre ces deux composantes, car souvent on observe *le phénomène de déterminologisation*, qui fait passer les termes considérés comme spécialisés dans la langue commune, en devenant connus par la majorité des locuteurs d'une langue” Corduș (2015 : 103).

Notre corpus comporte quelques exemples de termes culinaires déterminologisés :

Terme	Sens principal - LG	Sens secondaire - LC
<i>a prăji</i>	verbe transitif: „A supune un aliment acțiunii focului (de obicei în grăsime încinsă) pentru a-l face comestibil sau pentru a-l prelucra” (DEX 2016 : 949).	verbe réflexif: „(Familiar; despre oameni) A se expune la căldura soarelui sau a focului (pentru a se încălzi, a se bronză etc.)” (DEX 2016 : 949).
<i>a mura</i>	verbe transitif: „A ține unele legume într-o soluție de oțet sau în saramură pentru a le face să se acrească și să se conserve” (<i>ibidem</i> : 753).	sens figuré: „A uda tare, până la piele” (<i>ibidem</i> : 753).
<i>mămăligă</i>	n.f. „aliment preparat din făină de porumb (mai rar de mei, hrișcă etc.) fiartă în apă” (<i>ibidem</i> : 692).	n.f. „epitet depreciativ dat unui om lipsit de energie și de inițiativă” (<i>ibidem</i> : 692).

Table 8. Déterminologisation Langage Gastronomique → Langue Commune

Un phénomène linguistique intéressant qui révèle le processus de déterminologisation est représenté par le passage des termes appartenant au langage spécialisé de la zoologie vers le langage gastronomique et, d'ici, vers la langue commune, et plus particulièrement, vers l'argot. Nous rappelons, dans ce contexte, les considérations de Rodica Zafiu (2001 : 195, n. trad.) par rapport à la diversité des types d'argot, „plus ouverts, communes à certaines catégories d'âge, utilisés par fronde ou amusement ou pour marquer l'appartenance à un certain groupe ou la dissociation des autres”, qui „se renouvellent par des raisons prépondérantes esthétiques : pour être toujours expressives, inventives, libres”. À notre avis, les exemples de migration du langage gastronomique ou du langage spécialisé de la zoologie vers la langue familière / l'argot extraits de notre corpus confirment l'interprétation de Zafiu:

LS ZOOLOGIE →	LG →	ARGOT
<i>curcan</i>	carne de <i>curcan</i>	„(depreciativ) polițist” (MDA 2010b : 578).
<i>caracatiță</i>	animal marin utilizé pour sa viande	„rețea organizată în scopuri ilegale. Mafie” (DCR 2013 : 119).
<i>pește</i>	carne de <i>pește</i>	„Proxenet, codoș” (MDA 2010b : 360), (DEX 2016 : 893).
<i>fazan</i>	carne de <i>fazan</i>	„Joc (de copii)” (MDA 2010a : 881). „(familiar) Fraier” (<i>ibidem</i> : 881).

Table 9. Migration Langue spécialisée → Langage Gastronomique → Argot

Si dans les exemples ci-dessus, le langage gastronomique jouait le rôle d'un intermédiaire lors du processus de déterminologisation, les exemples suivants illustrent le passage direct des termes du LG à l'argot:

TG	ARGOT
<i>mălai</i>	„bani” (MDA 2010a : 1450)
<i>cașcaval</i>	„bani”
<i>chifelută</i>	couac télévisé
<i>gogoși</i>	„(mai ales la pl.) minciună (evidentă)” (DEX 2016 : 483)

Table 10. Migration du Langage Gastronomique → Argot

Ce phénomène multidirectionnel de migration terminologique est l'une des sources d'enrichissement et de diversification de la terminologie, qui permet aux termes d'accumuler ou de perdre du sens lors de leur passage du domaine donneur au domaine source et vice-versa. Louis Guilbert (1975 : 84) considère, à juste titre, que « le transfert par métaphore de la réalité au plan de la désignation linguistique s'opère désormais à partir des concepts scientifiques les plus vulgarisés ou des pratiques techniques les plus courantes ».

Nous sommes donc en présence d'un phénomène de plus en plus manifeste dans l'architecture du langage, étant donné, d'une part, les phénomènes de mondialisation et d'internationalisation terminologique et, d'autre part, la technicité / la technicisation de la vie quotidienne comme résultat direct des progrès plus qu'accéléérés de la science et de la technologie.

La capacité de terminologisation d'une langue se traduit aussi par le phénomène de la migration terminologique, les termes passant d'une langue de spécialité à l'autre ou de la langue commune vers les domaines spécialisés et accumulant, à travers ce passage, de nouveaux sens spécialisés spécifiques aux domaines spécialisés qu'ils enrichissent.

En même temps, le phénomène de la migration terminologie s'avère être extrêmement important pour la terminographie et nous soutenons la position de Marie-Claude L'Homme (2004, *online*) qui considère à juste raison que

« La délimitation d'un domaine de spécialité permet au terminographe de sélectionner les termes à décrire, mais également d'en circonscrire le sens. Par exemple, le « champignon » en botanique sera décrit comme une entité appartenant à la famille des plantes et sera distingué des autres plantes par l'énumération de ses caractéristiques propres. En cuisine, le « champignon » sera plutôt vu comme un ingrédient. Le terminographe qui définit cette notion dans le domaine de la cuisine peut faire totalement abstraction de la place qu'elle occupe en botanique ».

Conclusions

Le phénomène de migration terminologique est amplement décrit par la littérature de spécialité en tant que facteur d'enrichissement à la fois de la langue commune (par l'intermédiaire des mécanismes de déterminologisation), ainsi que des langues spécialisées utilisées lors des domaines diversés, autres que la gastronomie.

L'analyse du phénomène de migration terminologique de et vers le domaine gastronomique a révélé le dynamisme de ce processus naturel de modernisation de la langue commune, assuré par la déterminologisation des termes spécialisés, d'enrichissement et de diversification de la terminologie gastronomique à travers le processus de terminologisation, ainsi que de diversification d'autres langues spécialisées, comme le langage médical ou le langage technique, pour lesquels la terminologie gastronomique représente, du point de vue quantitatif et qualitatif, une source généreuse dont ils tirent un très grand nombre de termes, qui deviennent des termes spécialisés dans les domaines concernés.

Références

- Buia, Mihaela, 2010, „Aspecte ale interdisciplinarității terminologice”, *Actes du Colloque International « Traduction Spécialisée »*, Bucarest, 13-14 octobre 2005, Uniunea Latină, Paris 2010, 102-106.
- Cabré, Maria Teresa, 1994, « Terminologie et dictionnaires », *Meta*, 39 (4), 589-597, DOI: <https://doi.org/10.7202/002182ar>.
- Corduș, Iulia, 2015, « Le dynamisme du terme gastronomique dans le contexte littéraire : difficultés de traduction », *Limbaje și comunicare, XIII. Dinamica limbilor și literaturilor în epoca globalizării* (partea I), URL: https://www.academia.edu/19718661/Le_dynamisme_du_terme_gastronomique_dans_le_contexte_litt%C3%A9raire_difficult%C3%A9s_de_traduction.
- Dimitrescu, Florica, (coord.), Ciolan, Alexandru, Lupu, Coman, 2013, *Dicționar de cuvinte recente* (DCR), IIIème édition, Bucarest, Editura Logos.
- Duman, Brigitte, 1999, « Les savoirs nomades », *Sociologie et sociétés*, 31 (1), 51-62, URL: <https://id.erudit.org/iderudit/001214ar>.
- Floch, Jean-Marie, 1995, *Identités visuelles*, Paris, PUF.
- Gal, Ana Maria, 2007, *Dicționar explicativ român-englez-german-francez-italian, Alimente și preparate culinare din bucătăria românească și internațională* (DGE), Bucarest, Editura Allfa.
- Guilbert, Louis, 1975, *La créativité lexicale*, Paris, Larousse.
- Klaus, Georg, 1978, *Logica modernă*, Bucarest, Editura Științifică și Enciclopedică.
- L'Homme, Marie-Claude, *La terminologie : principes et techniques*. Nouvelle édition [en ligne]. Montréal : Presses de l'Université de Montréal, 2004 (généré le 18 janvier 2021). Disponible sur Internet : <<http://books.openedition.org/pum/10693>>. ISBN : 9791036502491. DOI : <https://doi.org/10.4000/books.pum.10693>.
- Marcu, Florin, 2019, *Dicționar actualizat de neologisme* (DAN), IIIème édition, București, Editura Saeculum.
- Mark, Nicholas M., Lessing, Juan N., Buckley, Sarah A., Tierney, Lawrence M. Jr., 2015, “Diagnostic Utility of Food Terminology: Culinary Clues for the Astute Diagnostician”, *The American Journal of Medicine*, 128 (9), septembre 2015, 933-935, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2015.03.018>.

- Neț, Mariana, (coord.), 2019, *Limba cărților de bucate românești*, București, Editura Academiei Române.
- Neț, Mariana, 2019a, „Lexicul gastronomic românesc în dicționare”, *Limba cărților de bucate românești*, volum coordonat de Mariana Neț, București, Editura Academiei Române, 28-36.
- Neț, Mariana, 2019b, „Variante sincronice și diacronice în vocabularul gastronomic românesc: grupuri verbale formate cu substantivele *ploaie și zapadă*”, *Limba cărților de bucate românești*, volum coordonat de Mariana Neț, București, Editura Academiei Române, 89-96.
- Pitar, Mariana, 2013, *Manual de terminologie și terminografie*, 2e édition, Timișoara, Editura Mirton.
- Terry, Shaughan, Hanchard, Barrie, 1979, „Gastrology: The Use of Culinary Terms in Medicine”, *British Medical Journal*, 2 (6205), 1636-1639, URL: https://www.bmj.com/content/bmj/2/6205/1636.full.pdf?fbclid=IwAR1PmwNtqoU0h1uY8SZbG3U10eDyl1JpZI0J4FdbE_4CdD8bXqYz4X85OE.
- Zafiu, Rodica, 2001, *Diversitate stilistică în româna actuală*, București, Editura Universității din București.
- ****Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), 2016, Academia Română. Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic.
- ****Mic dicționar academic* (MDA), 2010, Vol. I-II, Academia Română. Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Organisation internationale de normalisation*, <https://www.iso.org/home.html>
<http://e-dermatologie.md/curiozitati-boala-petelor-cafea-cu-lapte/>.
- <http://www.jocuridecuvinte.ro/CompsD-O.html>.
- <https://www.serbanhuidu.ro/cronica-carcotasilor-revine-si-la-pri-matv-16-septembrie/sens-argotic-neinregistrat-in-dictionarele-consultate>.

Analiza discursului Ecaterinei Oprescu (din volumul *Strada Latină Nr. 8*)

Niculina Iuliana Vîrtej

Școala de Studii Avansate a Academiei Române

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” București

1. Introducere

Ecaterina Oprescu (EO) a rămas orfană în urma războiului și a fost crescută de Liviu Rebreanu. La înființarea Serviciului Social, în 1939, era profesoară de lucru manual la Săliște, județul Sibiu. Unele episoade din biografia sa au fost relatate pe parcursul interviului.

2. Tipuri de acte de vorbire: locuționare, ilocuționare, perlocuționare

2.1. Acte reprezentative (asertive)

La fel ca toate interviurile din *Strada Latină Nr. 8* (SL8), mărturisirea Ecaterinei Oprescu se caracterizează prin interacțiune lingvistică și socială, prin crearea contextului comunicativ și prin organizarea sub forma unei succesiuni de intervenții alternative ale participanților la conversație. Asumarea responsabilității enunțiative se realizează prin deictizare – procedeu care ancorează textul în situația de comunicare. De asemenea, organizează informația în funcție de poziția Enunțiatorului și îi permite acestuia să mărească sau să micșoreze distanța enunțiativă. În răspunsurile Ecaterinei Oprescu identificăm numeroase mărci ale persoanei I. Prin contrast, deicticele temporale (1939, anul în care Dimitrie Gusti a înființat Serviciul Social) și spațiale separă povestirea de actul narativ și de lectură. Un exemplu sugestiv este:

„- Cum ați ajuns în Serviciul Social?

- În 1939 Dimitrie Gusti a înființat acest Serviciu Social. Era o lege, prin care absolvenții de facultate sau de licee industriale trebuiau să facă o lună de zile acest serviciu de educație a comunităților de la țară, a țăranilor care trăiau și trăiesc într-o mizerie cruntă. Noi trebuia să mergem prin case, să ne împrietenim cu gazda, să încercăm să aducem vorba despre cum a făcut rost de casă, cum își îngrijește copiii, cum păstrează curățenia, cum muncește etc.” (Zoltan 2009: 252).

În exemplul dat, vorbitoarea folosește deicticul temporal „o lună de zile” pentru a marca durata stagiului pe care îl făceau absolvenții după finalizarea studiilor superioare, în cadrul comunităților rurale, ca obligativitate a muncii culturale.

Ca strategie a deferenței în relațiile intracomunitare apare și folosirea numelor proprii. În discuțiile în care este prezentă distanța socială și sunt evidențiate relațiile de putere,

prenumele nu sunt folosite singure, ci însoțite de nume, așa cum se întâmplă și în exemplul citat: „Dimitrie Gusti”.

Există și alte situații în discursul Ecaterinei Oprescu de folosire a numelui propriu. În acest sens, un exemplu grăitor este: „- Era acolo o școală de gospodărie, și fiindcă Rebreanu era prieten cu filosoful I. Petrovici – ministrul învățământului – m-a numit la Săliște. În plus eram sibiancă, de prin partea locului. După aceea, Rebreanu a căutat să mă aducă mai aproape” (*ibidem*: 252).

În exemplul de mai sus, vorbitoarea folosește în mod voit numele propriu al scriitorului Liviu Rebreanu fără prenume, deoarece are o legătură apropiată cu acesta. În această situație, folosirea prenumelui ca marcă a deferenței nu este necesară.

2.2. Acte directive

Schimbul verbal este definit ca succesiune de mișcări performate de interlocutori diferiți, alcătuind o unitate închisă: o mișcare de Ofertă necesită producerea unui rezultat (mișcare de Satisfacere, Respingere sau Reofertare). Exemplul de mai jos este concludent pentru perechea Ofertă→ Satisfacere:

„- Ce făceați, concret, la familiile la care mergeați?
- Sigur, întâi observam că în casă era murdar. Și conversația începea așa: <<Dar de când n-ați mai lipit pe-aici?>> Casa era din pământ. <<Păi, n-avem timp... >> – spunea femeia, și ea murdară. <<Dar, totuși, vă place să fie curat...>> – îi ziceam. Căutam să ducem muncă de lămurire cu ei. Dar, mai mult, când ne duceam doi-trei de-ai noștri, dacă vedeam că ea nu se mișcă, noi scoteam lucrurile din casă, noi măturam, noi i le așezam și, pe urmă îi arătam: <<Uite, vezi, așa trebuie să faci!>>” (*ibidem*: 253).

Exemplul citat este particularizat de prezența discursului indirect și a celui direct, respectiv a discursului raportat. Observăm că în acest fragment coexistă două voci: aceea a subiectului vorbitor al enunțului global și aceea a subiectului vorbitor al discursului raportat. La nivelul discursului global, locutorul verbalizează acțiunile, gândurile, viziunile celuilalt, iar la nivelul discursului raportat se urmărește contactul locutorului cu alocutorul. Remarcăm, de asemenea, alternarea timpurilor trecutului „începea”, „n-avem”, „ziceam” cu prezentul „nu se mișcă”, alternarea care este utilizată pentru marcarea momentelor importante ale relatării; prezentul exprimă o actualizare a evenimentelor trecute relatate. Acestea sunt aduse mai aproape de cei doi participanți la actul comunicativ. Se încearcă o apropiere a acestora și sporirea interesului Enunțiatorului.

Căutarea acordului prin abordarea unui subiect „sigur”, care nu pune probleme, este o modalitate de afirmare a unui teritoriu comun, înainte de abordarea subiectului principal, care poate fi o sursă de dezacord. Prin mărturisirea sa, informatorul exprimă direct ideea unui comportament strategic. Dezacordul se evită prin folosirea unei formule de pseudoacord „Dar, totuși”. Declarația strategică a Enunțiatorului poate fi interpretată ca angajament real al acestuia de a ajuta.

2.3. Actele comisive

În mărturisirea Ecaterinei Oprescu nu am întâlnit acte comisive.

2.4. Actele expresive

În interviul cu EO am identificat elemente de apelare care exprimă mobilizarea prin numire. Coparticiparea interlocutorilor la actul de comunicare imprimă mesajului un grad ridicat de subiectivitate. Expresia lingvistică a subiectivității se regăsește în elementele specifice adresării directe a locutorului către alocutor.

În discursul Ecaterinei Oprescu, actele expresive care generează complimente performate indirect realizează, de fapt, „o simbioză între presupuziții și implicaturi conversaționale” (Ionescu-Ruxăndoiu 2003: 59) Un exemplu sugestiv este:

„Gusti a fost un mare patriot, un mare iubitor de oameni, în special de țărani. Dovadă este și faptul că a organizat acest Serviciu Social pentru a-i ajuta. Și avea dreptate, pentru că țărani trăiau atunci într-o mare mizerie” (Zoltan 2009: 256).

În exemplul de mai sus, competența comunicativă permite decodificarea intențiilor ilocuționare conținute de actele de limbaj performate prin valorificarea datelor lingvistice și extralingvistice de care dispune Enunțiatorul. Așadar, Enunțiatorul își exprimă într-o manieră explicită aprecierea față de Gusti și pune în lumină calitățile acestuia, asupra cărora insistă.

În general, majoritatea enunțurilor asimilate actului verbal al complimentului conțin elemente care funcționează ca declanșatori de presupuziții. Este important de subliniat că, în mărturisirea interviuatei, extragerea semnificațiilor, pe care le au enunțurile, care funcționează ca acte de complimentare, presupune asumarea, de către Enunțiator, a unor operații interpretative și apelul la diferite tipuri de competențe: lingvistice, enciclopedice, logice, retorico-pragmatiche. Fără competența lingvistică, decodarea unității lingvistice este imposibilă. Însă competența lingvistică nu este suficientă. În interpretarea pertinentă a conținutului implicit intervine competența enciclopedică. Aceasta presupune existența unor informații extra-enunțiative – interpretări, cunoștințe generale, reprezentări, evaluări ale universului referențial. Acestea li se adaugă competența logică, esențială în funcționarea limbajului, și competența retorico-pragmatică. Aceasta din urmă reflectă ansamblul cunoștințelor pe care le are un vorbitor despre funcționarea principiilor discursive generale (cf. Kerbrat-Orecchioni 1986: 64-65).

2.5. Actele declarative

În răspusurile interviuatei nu am întâlnit acte declarative.

3. Conectori

Conectorii sintactici conțin informație semantică și informație pragmatică de tip circumstanțial, conversațional și procedural.

În exemplul citat mai jos, ultima propoziție este o formulă de încheiere a unei narațiuni; își pierde valoarea de condițională propriu-zisă și devine o „condițională metadiscursivă care îndeplinește un rol argumentativ justificativ. Funcționalitatea ei pragmatică este de a înlătura eventualele critici, obiecții, nedumeriri din partea locutorului la adresa celor spuse mai înainte, deci de a bloca o anumită interpretare pe care conversația ar putea să o ia. Foarte multe dintre propozițiile metadiscursive funcționează și ca strategii de

captatio benevolentiae, prin care se reglează totodată fondul de cunoștințe împărtășite de vorbitori” (Ștefănescu 2007: 34).

În discursul Ecaterinei Oprescu multe construcții se apropie de o valoare explicativă. Nu este de mirare, deoarece ipoteticul poate fi faza premergătoare a explicativului. Exemplul de mai jos din răspunsurile intervievatei ilustrează această idee:

„- Cum vă primeau țărani?”

- După felul cum te introduceai. Dacă te purtai frumos, salutai, mângâiai copiii, erai drăguță, așa, să te placă omul, ei te primeau bine” (Zoltan 2009: 253).

Complementizatorul *dacă*, cu sens ipotetic slab, transgresează contextul disjunctiv din planul subiectiv al cunoașterii emitentului într-un plan mai depărtat, la nivelul interlocutorului real sau potențial.

În exemplul de mai sus, contextul ipotetic slab declanșează inferențele: Vorbitorul știa că trebuia să se poarte frumos, să salute, să mângâie copiii, „să fie drăguță, așa, să o placă omul” pentru ca oamenii din mediul rural să o primească în mod corespunzător; semnificația mesajului se poate glosa prin conjuncția inferențelor. Ariadna Ștefănescu sintetizează semnificațiile conectorului *dacă*, arătând că acesta are „două valori complementare: valoarea ipotetică vs. valoarea nonipotetică de tematizare forte” (Ștefănescu 2007: 184). Așa stau lucrurile și în cazul de față.

În cadrul acțiunii verbale, repetiția este folosită cu diverse funcții. Valoarea pragmatică a repetiției diferă, în dialog, de cea a antecedentului. Așa se întâmplă și în mărturisirea Ecaterinei Oprescu – „vă primeau”, „te primeau”.

Prin discursul direct se dă cuvântul celuilalt; discursul indirect povestește cuvintele celuilalt. EO oferă o transpunere, o reformulare semantică globală. În acest caz, locutorul poate să moduleze volumul informației raportate. În acest tip de discurs spusele sunt rezumate, relatate, nu sunt citate. Iată un exemplu concludent:

„Alții, deși formau o echipă, mergeau singuri, iar țărani aveau mai mult curaj să fie respingători. Erau cazuri în care spuneau: <<Ce, până acum mi-ați crescut voi copiii?>>, <<N-am nevoie de voi!>> Unele femei începeau să țipe, nu ne deschideau porțile. O țărăncă a aruncat cu apă fiartă pe niște colegi de-ai noștri. Știu că atunci responsabilul, comandantul – care nu era dintre noi, ci probabil unul dintre oamenii lui Gusti, le-a spus acestor colegi că n-au știut să se împrietenească, să fie amabili, și au fost aroganți. Nimeni dintre noi nu avea voie să abandoneze, sau o făcea cu riscul neprimirii diplomei de studii” (Zoltan 2009: 255).

Discursul redat prin vorbire indirectă este dependent sintactic și semantic de verbul de declarație „a spus” și este introdus de conectorul conjuncțional *că* în secvențe prin care se realizează acte verbale reprezentative.

Presupozițiile reprezintă „preconții” ale enunțării cu succes a unei propoziții și sunt o parte constitutivă a universului comun de discurs. Acestea sunt „deducții pragmatice” (Ionescu-Ruxăndoiu 1991: 18) care se realizează prin intermediul unor declanșatori de presupoziții de natură morfologică, lexicală sau sintactică.

Din perspectiva teoriei polifonice a sensului (cf. Ducrot 1984: 231), pentru a se realiza un act de a presupune, aceiași enunț vizează doi Enunțatori diferiți. Funcția actului de a presupune este de a fixa cadrul ulterior al discursului. Constatăm că există un Enunțator – o voce a colectivității, opinia comună, care include locutorul enunțului, care exprimă un

conținut presupus, declașat de forma negativă a verbului: „nu avea voie”. Astfel, în mărturisirea Ecaterinei Oprescu structura presupozitională a limbajului constituie cadrul discursului și nu oferă puncte de vedere informaționale.

În exemplul de mai sus, putem face distincția între presupusul lingvistic, care este atașat enunțului, și presupusul pragmatic, care este atașat enunțării. Actul întrebării, de exemplu, presupune că acela care întreabă nu cunoaște informațiile solicitate și crede că acela care este întrebat le poate cunoaște: „Ce, până acum mi-ați crescut voi copiii?”

În același timp, în discursul analizat apare și „negația polemică” (cf. Ducrot 1984: 217), văzută ca un fenomen de alteritate integrată, care urmărește producerea unui „efect atenuator” (cf. Moeschler, Reboul 1999: 308). În acest sens, un exemplu sugestiv din discursul Ecaterinei Oprescu este:

„- Ce știți dumneavoastră de condițiile de la țară?

- Pentru că până atunci nu locuisem la țară, nu știam care sunt condițiile de acolo. Nici eu, nici colegii mei nu am fost bucuroși, nici supărați că trebuie să mergem o lună la țară. Era o obligație, pe care, dacă nu o îndeplineam, nu primeam diplomele de absolvenți. Dar nu îi vedeam rostul. De-abia după aceea eu mi-am dat seama că Gusti a făcut un lucru bun. Din păcate, nu mai știu pe nimeni în viață” (Zoltan 2009: 254).

În exemplul dat, conform teoriei polifonice, se presupune că locutorul pune în scenă doi Enunțiatori diferiți; al doilea Enunțiator, care se identifică cu locutorul și care afirmă „Dar nu îi vedeam rostul” și un Enunțiator prim, care se distanțează de al doilea Enunțiator, care ar fi putut să afirme „Dar îi vedeam rostul.”

4. Politețea

Este știut că orice acțiune de cooperare interumană presupune satisfacerea unor obiective discursive și a unora de ordin social, legate de menținerea și ameliorarea continuă a relațiilor dintre indivizi.

În mărturisirea Ecaterinei Oprescu, atitudinea vorbitoarei este deferentă, rezervată. De cele mai multe ori, aceasta răspunde concret întrebărilor care i s-au pus. Strategiile politeții negative se bazează pe sublinierea continuă a dorinței de noninterferență, pe evitarea oricăror presupuneri sau anticipări legate de persoana interlocutorului, pe diminuarea propriei personalități, simultan cu exagerarea valorii celuilalt:

„- Cum erau văzuți cei din Serviciul Social?

- Noi colaboram atunci cu autoritățile locale, în special cu primarul. Ei știau că vom veni o lună în sat pentru a educa țărani. Ne-au primit foarte frumos, au avut grijă să avem de mâncare, au amenajat cantina la școală, și ne-au ales gazde dintre țărani mai înstăriți și mai curați” (*ibidem*: 256).

Modalizarea este un mijloc prin care Enunțiatorul își imprimă marca în enunț. În mărturisirea Ecaterinei Oprescu, în afara calificării epistemice exprimate de modul indicativ al verbului, marcatorii lingvistici care declanșează presupuziția punctului de vedere cu privire la istorie sunt verbe de tipul *a ști*: „Ei știau”.

În analiza discursului Ecaterinei Oprescu, pe lângă un dialog real între interviuată și interviewer, apar și dialoguri evocate, replici din episoade conversaționale anterioare, reproduse prin vorbire directă citată. Un exemplu de acest tip apare în paragraful următor:

„După ședință urma marșul și apoi ne răspândeam în sat. Vizitele nu durau decât două-trei ore, timp în care încercam să ne împrietenim cu gazda. O întrebam: <<Ce-ai făcut azi? Ce ai gătit? Ai măturat?>> etc., ne ofeream să le ajutăm, le puneam să scalde copiii, să îi îmbrace curat. Încercam să le ajutăm pe țărânci și, mai ales, să nu le plictisim. Eu le învățam rețetele culinare și așa le apropiam, pentru că erau foarte interesante.

- Reveneai de mai multe ori la aceeași familie?

- De obicei nu mergeam mai multe zile la rând la o familie. Reveneam după câteva zile, și constatam dacă și ce progrese a făcut țărâncă. Programul de vizite dura până la ora 14, când mergeam la masă. După amiază nu mai aveam activitate obligatorie” (*ibidem*: 255).

Dacă ținem cont că discursul din exemplul citat se caracterizează prin înscrierea unui enunț în interiorul altui enunț, putem identifica o trăsătură aparentă a discursului direct – aceea că un locutor principal dă cuvântul altui locutor, absent. Această primă impresie poate fi contrazisă cu ușurință, deoarece înscrierea enunțului celuiilalt în vorbirea unui locutor L2 proiectează enunțul evocat într-o nouă situație de enunțare: „O întrebam: <<Ce-ai făcut azi? Ce ai gătit? Ai măturat?>>”. Discursul de citare deschide un spațiu enunțiativ în care se integrează discursul citat. Intervievata raportează un act de enunțare, nu un enunț; acțiunea de raportare pune în legătură două entități lingvistice: una responsabilă de discursul de raportare și una care produce discursul raportat. În mod tradițional, instanța de raportare are un simplu rol de ecou.

În plus, „discursul direct realizează o redublaire sau o dublare a cuvintelor celuiilalt” (Colciar 2018: 30) Așadar, se constituie un spațiu scenic pentru reprezentarea vorbirii celuiilalt. Un exemplu sugestiv din mărturisirea Ecaterinei Oprescu este:

„Pe urmă ne-am întâlnit în București, și omul vroia să se însoare cu mine, dar nu i-a convenit lui Rebreanu <<Ce avocat – mi-a zis – că muriți de foame. Vezi-ți de treabă!>> După aceea, culmea, l-am întâlnit într-o biserică, la o nuntă, cred. M-am dus la el să îl întreb, cum îl cheamă. <<Rădulescu>>, mi-a spus. <<Nu mă cunoști?>>, l-am întrebat. Nu m-a cunoscut...” (Zoltan 2009: 253).

Din punct de vedere formal, în discursul-cadru din exemplul de mai sus, sunt folosite ca modalități discursive de redare a vorbirii directe verbe declarative prototipice „întrebam”, „a zis”, „a spus”, „am întrebat”, al căror sens indică enunțarea. Constatarea finală „Nu m-a cunoscut...” dezvoltă un sens secundar de mișcare orientată, subordonat sensului general de îndeplinire a unui act de enunțare.

Replicile sunt o redare aproximativă a dialogului, în spiritul original. Vorbirea lui L1 este redată de L2 în mod selectiv și rezumativ, prin folosirea vocabulei *etc*, care ține locul povestirii anterioare. Sunt omise actele verbale care nu pun în prim-plan intenția comunicativă a lui L2. Așadar, textul reflectă o „comunicare lingvistică subiectivizată” (Colciar 2018: 31).

În mărturisirea Ecaterinei Oprescu se poate vorbi de o „alteritate declarată, manifestată prin discursul direct, discursul indirect și discursul indirect liber, și despre o alteritate integrată, reprezentată prin presupozii, negație” (Colciar 2018: 37).

În cadrul teoriei polifonice, Oswald Ducrot distinge *negația polemică* (Ducrot 1984: 217). Acest tip de negație nu contrazice un enunț efectiv pronunțat. Ea are un efect atenuator și nu contrazice presupoziiile enunțului pozitiv corespunzător. Conform teoriei polifonice, se presupune că locutorul pune în scenă doi Enunțiatori, cu două puncte de vedere. Cu locutorul se identifică al doilea Enunțiator și spune „Nu mă cunoști?”; așadar, se opune primului Enunțiator, de care se distanțează și care ar fi putut afirma „mă cunoști?”.

În același timp, se poate identifica și negația din planul metatextual „Nu m-a cunoscut...” Acest tip de negație permite „anularea în mod explicit a presupoziiilor enunțului pozitiv corespunzător și oferă, tot în mod explicit, un efect amplificator” (Moeschler, Reboul 1999: 307-308).

Maxima tactului, cea a generozității, cele ale aprobării, modestiei, acordului, simpatiei sunt, în general, respectate de vorbitoare din perspectiva principiului politeții. Cumulul elementelor performative explicite – marcat prin enunțurile exclamative – poate fi interpretat ca o specializare a expresiei și o dorință a respectării exigențelor politeții negative.

5. Observații de natură sociolingvistică

Din analiza discursului Ecaterinei Oprescu constatăm că predomină conversația cu caracter alert și ritmic, schimburile tipice de replici fiind adeseori scurte. Prin schimburile tipice de replici înțelegem formularea unor întrebări de către intervievator prin care să se reușească obținerea unor răspunsuri de la intervievată, astfel încât să se includă istoria orală în cercetarea istoriei sociologice românești. Schimburile tipice de replici sunt definite prin reciprocitate. În plus, conversația este orientată, întrucât schimburile tipice de replici emană dintr-o întâlnire orientată, cu participanți care s-au ratificat reciproc cu rolurile de Enunțiator și de Enunțiatar.

Mărturisirea Ecaterinei Oprescu este eveniment comunicativ; este, în același timp, limbaj și activitate socială. Confesiunea vorbitoarei este organizată ca o serie de acte verbale a căror coerență este asigurată de structura socială în care sunt realizate. Interviuul cu Ecaterina Oprescu este parte a unui ansamblu, a unei istorii. Conversațiile nu pornesc niciodată în vid. Pentru fiecare dintre ele există un context intern, definit esențial prin conversațiile trecute, aparținând aceleiași istorii conversaționale.

Concluzii

Analiza discursului Ecaterinei Oprescu din perspectiva teoriei polifonice a enunțării are avantajul de a pune în lumină un principiu organizator și integrator pentru semantica discursului. Această teorie, deși aplicată discursului narativ literar, este valabilă și pentru interviurile / anchetele sociale. Din acest punct de vedere, putem sesiza în discursul vorbitoarei o anumită eterogenitate a compoziției. Formele de înlănțuire a discursurilor altora marchează tipuri diferite de inserare a discursului intervievatei în ansamblu.

Povestirea Ecaterinei Oprescu este separată de actul narativ și de lectură prin deicticele temporale și spațiale. Structurile deferenței utilizate de subiecți sunt diferite. Ca

strategie a deferenței în relațiile intracomunitare apare și modalitatea în care sunt folosite numele proprii.

În discursul polifonic al Ecaterinei Oprescu se întâlnesc două voci: aceea a subiectului vorbitor al enunțului global și aceea a subiectului vorbitor al discursului raportat. Au fost identificați enunțiatorii diferiți ai același enunț. Actele verbale reprezentative sunt introduse prin conectorul conjuncțional *că*. Pentru marcarea momentelor importante ale relatării sunt utilizate timpurile trecutului; prezentul exprimă o actualizare a evenimentelor trecute relatate, care sunt aduse mai aproape de participanții la actul comunicativ. Astfel, construcțiile au și o valoare explicativă. Inferențele sunt declanșate de contextul ipotetic slab.

Conversația este orientată, iar atitudinea vorbitoarei este deferentă, rezervată. S-au evidențiat marcatorii lingvistici care declanșează presupuziția punctului de vedere cu privire la istorie. Alteritatea integrată este dată de negația polemică, al cărei rol este de a produce efect atenuator și de negația metalingvistică.

Surse

Rostas Zoltan, 2009, *Strada Latină nr. 8*, București, Curtea Veche.

Referințe

- Austin, J. L., 2003, *Cum să faci lucruri cu vorbe* [*How to do things with words*, 1962, Oxford, Clarendon Press], traducere de Sorana Corneanu, Pitești, Editura Paralela 45.
- Bidu-Vrânceanu, Angela, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, 1997 (ed. a II-a, Editura Nemira, 2001), *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Științifică.
- Charaudeau, Patrick, 2000, *Langage et discours. Eléments de sémiolinguistique*, Paris, Hachette.
- Charaudeau, Patrick. Maingueneau, Dominique, 2002, *Dictionnaire d'analyse du discours*, Paris, Seuil.
- Colciar, Rozalia, 2018, *Dialectologie și pragmatică*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Ducrot, Oswald, 1972, *Dire et ne pas dire*, Paris, Hermann.
- Ducrot, Oswald, 1984, *Le dire et le dit*, Paris, Minuit.
- Ducrot, Oswald. Schaeffer, Jean Marie, 1996, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vișan, București, Editura Babel.
- Herseni, Traian, 1975, *Sociologia limbii*, București, Editura Științifică.
- Grice, Herbert Paul, 1991, *Studies in the Way of Words*, Harvard UP, Cambridge Mass.
- Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, Dumitru Chițoran, 1975, *Sociolingvistica. Orientări actuale*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, 1987, „Strategii ale politeții în textul literar; implicații pentru cultivarea exprimării orale a elevilor”, *LL*, vol. IV, 514-518.
- Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, 1991, *Narațiune și dialog în proza românească*, București, Editura Academiei.
- Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, 1995, ediția a II-a 1999, *Conversația. Structuri și strategii*. București, All.
- Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, 2003, *Limbaj și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, Editura All.

- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1980, *L'énonciation de la subjectivité dans le langage*, Paris, Armand Colin.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1986, *L'implicite*, Paris, Armand Colin.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1990, *Les interactions verbales*, Paris, Armand Colin.
- Măgureanu, Anca, 2008, *La structure dialogique du discours*, București, Editura Universității din București.
- Reboul, Anne. Moeschler, Jacques, 1999, *Dicționar Enciclopedic de Pragmatică*, coordonare, traducere de Carmen Vlad, Liana Pop, Cluj, Echinox.
- Reboul, Anne. Moeschler, Jacques, 2001, *Pragmatica azi*, traducere de Liana Pop, Cluj, Echinox.
- Roventă-Frumușani, Daniela, 2004, *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*, București, Tritonic.
- Ștefănescu Ariadna, 2007, *Conectori pragmatici*, București, Editura Universității din București.

Contributori

Valentina Agăinoaic is a Latin-Romanian teacher at Pedagogic National College „Ștefan Odobleja”, of Drobeta Turnu-Severin. She is the autor of the book *Să dezlegăm tainele limbii latine*, 2014. She participated in national and international symposiums and published numerous articles such as: „Evaluarea inițială – strategie de evaluare”, „Pasiune, obstacol, performanță – o abordare interactivă”, „Măsuri de prevenire a abandonului școlar”, „Securitatea în mediul virtual”. She has a passion for the Latin language that she considers a foundation of humanities.
E-mail: magister_semper@yahoo.com

Emanuel Bălan is a PhD student at University „Ștefan cel Mare” of Suceava. His PhD thesis’ title is *Jews from Neamt, Roman and Bacau counties during the Antonescu government (1940-1944)*. He graduated the Faculty of History and Geography, University „Ștefan cel Mare” of Suceava, and a Master degree in universal history in the modern and contemporary era with the thesis *Ghe. Ghe. Dej, life and activity*. He published over 70 articles and five books: *The Orthodox Church of Bessarabia. The Metropolitan Church of Bukovina in the interwar electoral process*, Bacău, 2010; *National minorities in Bukovina in the interwar electoral process*, Bacău, 2012; *Anti-communism and communist repression in Neamț and Bacău (1945-1989)*, Bacău, 2014; *The Neamț county through foreign travelers (15th-20th centuries)*, Piatra-Neamț, 2018; *The history of a community. The Jews from Târgu Neamț*, București, 2019 and *Târgu-Neamț. History tabs*, Iași, 2020. His main scientific interests are: history of minorities in Romania, political and economic life of the 20th century Romania, anti-communism and communist repression in the Romanian space and local history.
E-mail: emmanuel.balan_tgn@yahoo.com

Adriana Emanuela Chiată-Stănescu (Sălceanu) est doctorante de l’Université de Craiova, dans le domaine de la philologie, licenciée de la Faculté de Lettres de Craiova. Elle a suivi des cours de master à la même université, *Traduction et terminologie juridique en français*. Son domaine d’intérêt vise l’analyse des interactions dans l’espace didactique. Publications: « *L’expression de la modalité épistémique, certain – théorie et pratique de langue* » Arves, Craiova, 2014; « *Les caprices de l’orthographe – Consonnes II* » , Reprograph, Craiova, 2007 ; « *Les caprices de l’orthographe – Voyelles I* » , Sitech, Craiova, 2002.
E-mail: adrianasalceanu@yahoo.com

Emanuela Ciolacu est doctorante en deuxième année à l’École doctorale « Alexandru Piru » de l’Université de Craiova, dans le domaine de la Philologie, sa thèse portant sur l’analyse du discours littéraire gourmand. Préoccupée par la recherche de la pragmatique, de l’analyse du discours, de la communication et de la sémiotique, elle détient un Master en Communication interculturelle, ainsi qu’un diplôme d’études approfondies en Poétique

et Poétique de l'Université de Craiova. Elle enseigne le FLE au Lycée d'Arts de Craiova ; elle s'intéresse à la communication didactique, à celle concernant le discours artistique.
E-mail : emanuela.ciolacu@gmail.com

Adela Codreș (Sava) est doctorante en troisième année à l'École Doctorale « Alexandru Piru », à l'Université de Craiova. Le domaine de recherche est le discours littéraire d'Irène Némirovsky. Elle a participé au colloque international du département de linguistique de Bucarest avec la communication *Jeux de regards et voix sociales dans le roman Suite Française d'Irène Némirovsky* (2018), à la conférence internationale *Comparativism, Identity, Communication*, avec la communication *L'Historicisation du discours romanesque d'Irène Némirovsky* (Craiova, 2020), à la conférence des jeunes chercheurs *Noi direcții și perspective metodologice în studiile lingvistice și literare* avec la communication *Littérature et mémoire* (Sibiu, 2020), à la conférence internationale *Communication, Context, Interdisciplinarity*, avec la communication *La Comédie Bourgeoise d'Irène Némirovsky, une parabole des Années Folles* (Tîrgu Mureș, 2020). Articles publiés : « La mémoire des noms dans le roman L'Affaire Courilof » (Craiova, 2020), « Mythe et idéologie dans le roman Suite Française d'Irène Némirovsky » (Craiova, 2020), « Allusion et intertextualité dans la nouvelle *Ida* d'Irène Némirovsky », dans *Tradiție și continuitate. Sub semnul lui Liber Pater* (Craiova, 2019).
E-mail : adelasava2007@yahoo.com

Violeta Costea (Mot) is PhD student at the University of Craiova, Romania, with the thesis entitled *Expresia absurdului în literatura română (post)modernă (The expression of the absurd in Romanian (post)modern literature)*. The areas of interest are: literary communication, stylistics, comparativism and philosophy. She graduated the University of Craiova, Faculty of Letters, specialization Romanian – French language and literature, 2005. She also holds a Master's degree in Romanian Literature, *Literatura română în context european (Romanian Literature in European context)*, at the University of Craiova, Faculty of Letters, 2007. She published several papers until now: „Patul lui Procust de Camil Petrescu – o abordare naratologică”, Timisoara, 2017; *Universul mitopoetic eminescian*, Alexandria, 2017; *Urmuz – un protoavangardist*, Alexandria, 2017.

Ionela Mihaela Dănciug is a PhD student at the University “Alexandru Iona Cuza” of Iasi. Her PhD thesis title is *Discontinuitatea în limba română vorbită actuală nedialectală. Anacolutul*. She graduated the Faculty of Letters, University “Alexandru Ioan Cuza” of Iasi having the Bachelor's degree with the thesis *Verbele dicendi în limba română în discursul mediatic televizual* and a Master degree in Romanian general linguistics area with the thesis *Lexeme și sintagme cromatice în limba română, în discursul publicistic*. Her main scientific interests are in the field of linguistics and pragmatics.
E-mail: mihaeladanciug@yahoo.com

Mădălina Deaconu – is the Head of the Department of Communication, Foreign Languages and Public Relations, Faculty of Social, Political and Humanistic Sciences, Titu Maiorescu University, Romania, Reader, PhD. She graduated the Faculty of Letters, major in Romanian – English, at the University of Pitești, in 2001, and the Faculty of Economic, Legal and Administrative Sciences, major in Finance and Banking, at the University of Pitești, in 2007. Her PhD is in Philology, the field of Linguistics (2010), and she also has a MA degree in Economics and European Finance (2009). Her research

areas include: communication, poetics, linguistic poetics, cognitive semantics applied on literary corpus. She has participated in many national and international conferences and has published many articles and books out of which mention should be made of the following: *English for IT*, Titu Maiorescu Publishing House (2011), *The English Verb: Theory and Practice. A Grammar Coursebook for IT Students*, Titu Maiorescu Publishing House (2011), *Limbajul artistic în poezia lui Ion Barbu*, Ars Docendi Publishing House, University of Bucharest (2009), *Semantica simbolului în poezia lui Ion Barbu*, Ars Docendi Publishing House, University of Bucharest (2009), *The Deconstructions of Identity and Postmodernist Criticism*, Cartea Universitară Publishing House (2003).
E-mail: ms_deaconu@yahoo.com

Amalia Drăgulănescu holds a PhD in Humanities (*The Ambivalence of the Classical Patterns in the Work of Mihai Eminescu*). She is a member of the Foundation for Promoting Balkan and European Culture and founder of A. Philippide Cultural Association. She is the co-author of *General Dictionary of Romanian Literature*, published under the aegis of the Romanian Academy.
E-mail: amalita004@yahoo.com

Mioara Drăguț (Iana) is a teacher of Romanian language and literature at the Adventist Theological High-school, PhD student at the Craiova University, with a thesis entitled *Religious poetry. A rhetoric-stylistic and communicational perspective*. Her fields of interests are: literature, communication and religion. In the proceedings of the international conference *Comparativism, Identity, Communication* she published two articles: „Job – between tragedy and irony in Marin Sorescu’s poetry” (Craiova, 2017); „Arghezi’s *Psalm* – the prayer of the modern consciousness” (Craiova, 2018). She also published the article „Job – a biblical archetype in Ioan Alexandru’s poem” presented at the doctoral colloquy of the Craiova University.
E-mail: dragut_mioara@yahoo.com.

Cristina Durău est étudiante à l’École Doctorale „Alexandru Piru” de l’Université de Craiova, Roumanie. Le titre de sa thèse est *Venise comme topos dans la littérature européenne*. Elle est diplômée en Philologie – ayant suivi la Faculté de lettres et le master „Modèles actuels dans la description de la langue française” – et en Droit – ayant suivi la Faculté de droit „Nicolae Titulescu” à l’Université de Craiova. Ses préoccupations académiques comprennent l’étude de l’imagologie, de l’intertextualité, de l’anthropologie, de l’espace dans la littérature et du comparatisme littéraire. Elle est coordinatrice de nombreux projets éducationnels au niveau national et international et la fondatrice de la revue *Accente educațională / Accents éducationnels*.
E-mail : cristina_durau@yahoo.com

Maria Andreia Fanea is a librarian at the „Carol I” Central University Library of Bucharest, branch of Administration and Business. She has graduated from the Faculty of Chemistry, specialization of Chemistry – Physics (1999) and Faculty of Letters, specialization of Information and Documentation Sciences (2015) and master at the Information management in the contemporary society (2017), Faculty of Letters University of Bucharest. Her domain of interest is related to library science, library history, philology. She wrote on scientific and cultural events that took place at the „Carol I” Central University Library of Bucharest in the paper *National Opinion*; she took part in the

conferences organized by the Association of Librarians of Romania (ABR) and in various national and international conferences and colloquiums.

Email: faneaandreea@yahoo.com

Carmen Fecioru Mihai is a PhD student at the University of Craiova. She graduated the Faculty of Letters, University of Craiova and she is a teacher of Romanian language and literature at the Adventist Theological Highschool in Craiova. Her main research domain concerns the study of the fantastic in the poetic-cognitive manner (the title of her PhD thesis is *Magical-fantastic world in the novels of Ștefan Bănuțescu and Mircea Cărtărescu*). She has published the following articles: „Simbolul și viziunea compensatorie în nuvelistica lui Ștefan Bănuțescu” in the volume *Identitate și comunicare. Perspective interdisciplinare*, Carmen Popescu, Alina Țenescu (eds.), Craiova, 2018 and „The symbolic isotopies of imaginary” in the volume *Studii inter- și transdisciplinare în cercetarea doctorală*, Oana Băluică, Cristiana-Nicola Teodorescu (eds.), Craiova, 2019.

E-mail: hai_carmen@yahoo.com

Tatiana-Ana Fluieraru, professeur des universités, Département des Lettres de la Faculté des Sciences politiques, Lettres et Communication de l'Université Valahia de Târgoviște. Docteur ès lettres avec la thèse *Michel Tournier ou la fluidité du monde – étude sur l'inversion et l'altération dans l'oeuvre de Michel Tournier*, publiée en 2003. Auteure de l'étude *L'inachèvement. Scarron, Marivaux, Diderot*, 2003. A traduit en roumain les chroniques en français sur la IVe croisade (Geoffroy de Villehardouin, Robert de Clari, Henri de Valenciennes, *La Chronique de Morée* - <http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/2005.pdf>). A publié l'édition scientifique du roman médiéval de Raoul Lefèvre *Les proesses et vaillances du preux Hercule*, qu'elle a traduite en roumain (Raoul Lefèvre, *Vitejiile și isprăvile viteazului Hercule / Les Proesses et Vaillances du preux Hercules*). Auteure d'une ample étude sur l'évolution du mythe de Philoctète à partir du moyen âge dont sont parus deux volumes, *Thème et variations. Le mythe de Philoctète au moyen âge et à la Renaissance* - <http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/2073.pdf>; *Thème et variations. Le mythe de Philoctète aux XVIIe et XVIIIe siècles* (<http://www.editura.ubbcluj.ro/bd/ebooks/pdf/2074.pdf>). Elle prépare la publication de la traduction en roumain de l'autre roman de Raoul Lefèvre, *Le Livre du preux et vaillant chevalier Jason et de la belle Medee*, d'après l'édition de Jacques Maillet, parue à Lyon en 1491. Intéressée par la civilisation du moyen âge (la quatrième croisade, la prose médiévale), la relation mythologie – littérature le long du temps et depuis quelques années déjà par l'œuvre de Ion Creangă, notamment ses contes.

E-mail : fluierarutatiana@yahoo.co.uk

Viorica Gligor is a teacher of Romanian language and literature at the National pedagogical high-school „Șt. Odobleja”, Drobeta Turnu Severin. She is currently a PhD student at the doctoral school „Al. Piru”, University of Craiova. She has published a series of articles, literary reviews and book notices in the literary magazines *Amfitrion*, *Confesiuni*, *Orizont* and *Ramuri*. She is also the author of three books: *Aventuri subiective. Metamorfozele jurnalului feminin* (Brumar, Timișoara, 2012), *Fețele adevărului. Dimensiunea morală a romanelor lui Augustin Buzura* (Scrisul Românesc, Craiova, 2014) and *Călătorii spre insula interioară* (Scrisul Românesc, Craiova, 2019).

E-mail: cvio1566@yahoo.com

Ioan Ștefan Haplea is a trainee medical doctor in Internal Medicine, at UMF „Iuliu Hațieganu” Cluj-Napoca. He holds a MSc in medical informatics. His academic interests include history of medicine and computational modeling of biological systems. He is co-translator in Romanian of the book *A generative theory of tonal music* by F. Lerdahl and R. Jackendoff and co-author of a book on computational analysis of Romanian musical folklore (*Construcție și deconstrucție în textul muzical popular românesc*, 2004). He participated in national and international symposiums, such as „Philohistoriss” (Cluj-Napoca, 2018), „Explorări în tradiția biblică românească și europeană” (Iași, 2018), „Dimitrie Cantemir – personalitate a culturii europene” (Cluj-Napoca, 2018), „Comparatism, identitate, comunicare” (Craiova, 2018), “A Call for Tolerance in the EU” (Oradea, 2019).

E-mail: pentruminister@gmail.com

Cristian Hoaghea is a teacher of Romanian and Latin language and literature at „Zinca Golescu” National College in Pitești, PhD Student of the University of Pitești. He holds a degree in Letters from the University of Craiova, 2000; a master in Classical Philology at the University of Bucharest, 2002. He has published numerous papers, including: *Hell of Aesthetics*, Pitesti, 2009, *A Practical Grammar of the Romanian Language*, Pitesti, 2011. He has also taken part in international conferences: ICM II International Multidisciplinary Conference, 2018; Innovation, Creativity and Management in the XXIst century, Istanbul, Turkey, 2019; International Multidisciplinary Conference on Innovation, Creativity and Management in the XXIst century, Budapest, Hungary.

E-mail: cristianhoaghea@yahoo.com

Elena-Luminița Hrițcu is a Romanian language and literature teacher at the “Carmen Sylva” Theoretical High School in Eforie Sud (the first degree, obtained in 2017). She holds a master’s degree in Romanian Studies (“Ovidius” University of Constanța, 2015). She participated at scientific events organized by the “Ovidius” University of Constanța (the International Conference “100 years of Romanian novel” – September 2019), by the University of Craiova (the International Conference for Social Sciences, Art and Humanities “Communication. Information. Learning” – May 2019; the International Conference “Comparativism. Identity. Communication” – October 2019) and by the “Dimitrie Cantemir” University of Țirgu Mureș (the International Conference “Literature, Discourse and Multicultural Dialogue” – December 2019; the international Conference “Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity – May 2020). She has published several articles in the *Journal of Romanian Literary Studies* (“Books and Prints in the Romanian Principalities during the Phanariot Century” – vol. 16; “Phanariotism: creating a stigma” – vol. 17; “Romanian civilization in the Phanariotic era” – vol. 19). In December 2020, she defended her PhD thesis, entitled *The Phanariot Century and its literary reflexes*.

E-mail: hritcu_elena@yahoo.com

Roxana Ilie is a PhD candidate at the Doctoral School for Literary and Cultural Studies, Faculty of Foreign Languages and Literatures, University of Bucharest, a translator from and into German, English, Spanish, Portuguese, Russian and Italian. She has translated from Spanish Yong Tae-Min’s book *The Seventh Day* and Edmundo Retana’s book of poetry *The Realm of the Lost Things*; from English, Anatoly Kudryavitsky’s book of prose

poems *The Two-Headed Man and the Paper life*, and also into German prose poems by Ștefan Petică, and from authors such as Sarah Fix, Dylan Thomas, Jürgen Egyptien, Ulrike Almut Sandig, Alma Lilia Luna Castillo, Miguel Pérez Corrales, Sérgio Lima, Kurt Tucholsky, Justo Jorge Padron, Gaetano Longo, Bernhard Widder, Marcel Beyer, Richard Huelsenbeck, Svetlana Alexievici, Chimamanda Ngozi Adichie, Nora Bossong and Alessandro Baricco. She is a member of the literary circle *Mozaicul*, a contributor to the cultural magazines *Mozaicul*, *Bucovina Literară*, *Fereastră*, *Sisif*, *SpectActor* and *EgoPHobia* and to the magazines *Lumina* (Serbia) and *Zeta Internationale* (Udine, Italy). Her poems have been translated into Italian (*Zeta Internationale*, Udine, Italy), into Albanian (*Antologie. Nouă poeți craioveni – bilingual*), into English (*SurVision* magazine, Dublin, Ireland), into Turkish (*Şiir den*, Istanbul, Turkey). She has received several prizes for translations, and also The Prize of the *EgoPHobia* magazine, The 3rd Prize at the National Poetry Competition *TRADEM*, The Prize of the „Calistrat Hogaș” literary circle at the National Poetry Competition „Costache Conachi” (Tecuci), Certificate of Merit at the National Poetry Festival „Alexandru Macedonski”, The Great Award The Trophy „Virgil Carianopol” (Caracal), The 2nd Prize and The Prize of the magazine *Convorbiri Literare*, Iași, at the National Literature Festival „Rezonanțe udeștene” (Suceava, Udești). She translates every year poems for the anthology of the World Poetry Festival „Mihai Eminescu”. Her academic interests include: comparative studies, contemporary German literature, psychology, Romanian literature under the communist regime, the literature of the German community in Romania, history, surrealism, avant-garde, intercultural literature.

E-mail: roxana_ilie2007@yahoo.com

Valentin Ioan, PhD student at the “Ștefan cel Mare” University of Suceava, graduate of the “Al.I. Cuza” Bucharest Police Academy in 2014 and graduate of master’s studies in the same institution. Author of *Moments in the History of the Bacau Gendarmerie 1893-1948*, 2017, and of many studies and articles on the history and work of law enforcement and national security institutions. Participating in numerous international conferences, national congresses and symposiums organized by the Police Academy “Al.I. Cuza” Bucharest, “Babeș-Bolyai” University in Cluj-Napoca, “Al. I. Cuza” University of Iași, Banat History Museum in Timișoara, the State Pedagogical University “Ion Creangă” Chisinau, etc. My interest in researching and deepening the history of law and order institutions actually opens my horizon of research and documentation to other fields such as psychology, economics, philosophy, law.

E-mail: ioanvalentin87@yahoo.com

Nelia Ioana (Copilu) currently follows a PhD with the thesis *Metaficțiunea istoriografică. Romanul românesc postmodern (Historiographic meta-fiction. The postmodern romanian novel)* at Doctoral School „Alexandru Piru”, Faculty of Letters, University of Craiova, Romania. She graduated at the Faculty of Letters, University of Craiova, licensed in Romanian Language and Literature – French Language and Literature. She also has a Master in Romanian “Literature in European context”. At this moment, she works as a teacher, specialisation Romanian Language and Literature, at the National Economic College “Theodor Costescu” from Drobeta Turnu-Severin. She has published the following books: *Viața și opera lui Marin Preda*, 2011, *Mihai Eminescu în cadrul romantismului european*, 2015 and *Arta narațiunii la Ion Creangă*, 2015.

E-mail: iza.copilu@yahoo.com

Nicoleta Silvia Ioana, PhD lecturer at the National University of Arts, Bucharest, where she teaches Italian. In 2011 she obtained her PhD at the University of Bucharest with a thesis entitled *Claudiu Isopescu, Monograph*. Academic interests are directed towards the Romanian – Italian cultural relations, the evolution of the Italian language in the society of digital natives, the didactics of teaching the Italian language at a distance, the educational communication.

E-mail: nicoletta.silvia.ioana@gmail.com

Daniela Ionescu (Șuță) is a PhD student at the Doctoral School “Alexandru Piru”, Faculty of Letters, University of Craiova. She graduated at the Faculty of Letters, University of Craiova, licensed in Performing Arts – Theater. Her current PhD research project is *Frică și angoasă în teatrul lui Matei Vișniec*. Her areas of interest are: Dramatic literature, poetry, theater, psychology. She has published in 2020, in the magazine *Mozaicul* the article „Moduri de a privi: *Sufleorul fricii* de Matei Vișniec”.

E-mail: ionescu.i.daniela@gmail.com

Gloria Laura Jercău (Ghidiceanu) is a PhD student at the University of Craiova, Romania, with a thesis entitled *Poezia pentru copii. Analiză pragma-stilistică (Children's Poetry. A Pragma-Stylistic Analysis)*. Her areas of interest are: literary communication, stylistics, pragmatics, comparativism. She graduated the University of Craiova, Faculty of Letters, major in the Romanian Language and Literature and minor in English Language and Literature, in 2005. She also holds a Master's Degree in Romanian Literature, “Literatura română în context European”, at the University of Craiova, in 2007. She published the books: *Liviu Rebreanu, tehnici narative în romanul Ion*, 2009, Craiova, *Eminescu în contextul romantismului german*, 2009, Craiova, *Deasupra vremii mele – eseuri*, 2009, Rm. Vâlcea and *Parabole în doi pași*, 2009, Rm. Vâlcea.

E-mail: ghidiadi@yahoo.com

Rebeca Naomi Jercău is a PhD student at University of Craiova, Romania. The title of her PhD thesis is *Construcția adolescenței în romanul românesc (post)modern. Strategii discursive și stilistice / The construction of adolescence in the (post)modern Romanian novel. Discursive and stylistic strategies*. She graduated from the University of Craiova, Faculty of Letters (Romanian major – English minor). Her research focuses on comparative studies, pragmatics, linguistics, and sociology. Throughout the years, she attended various national conferences and published articles in the area of comparative studies and culture.

E-mail: rebecajercau@yahoo.com

Elena-Marilena Mihail (Năstase) is a PhD student at the Faculty of Letters, University of Pitești. She published the articles: „Ipostaze complementare în lirica blagiană”, Pitești, 2019; „The Game of Metaphors of Silence, Words and Nonwords”, Budapest, 2019; „Lucian Blaga's poetry and dramaturgy from a religious viewpoint”, in *Journal of Romanian Literary Studies*, 2020. The areas of her interest are: discourse analysis, linguistics and pragmatics.

E-mail: elenanastase143@gmail.com

Gabriela-Anca Nicolae (Mic) est diplômée en *Traduction* et doctorante en *Philologie*, actuellement inscrite à l'École Doctorale « Alexandru Piru », Faculté des Lettres,

Université de Craiova. Elle possède une excellente connaissance des outils MS Office et une connaissance avancée des programmes d'infographie (Adobe InDesign et Illustrator). Elle maîtrise très bien l'anglais et le français, a participé à diverses conférences et colloques scientifiques nationales et internationales et a fait partie du comité d'organisation de plusieurs projets internationaux, parmi lesquels *Renforcement de l'expérience internationale individuelle comme levier de la politique globale de l'université*, *New Tools for the Integration of Transversal Skills in Modern Teaching Practice (TRANSMOD)*, *Learning to Live Together: Modern Perspectives on Transversal Skills in Education for Sustainable and Solidary Development (ElitMod)* ou *Acteurs du territoire pour une éducation à la citoyenneté mondiale (ACTECIM)*.

E-mail : mic.gabriela.anca@gmail.com

Maria Viviana Niță is currently a doctoral student at the University of Craiova. She has published several articles in her capacity of coordinator of "Șerban Cioculescu" High School magazine. Here she had contributions on contemporary literature, on outstanding personalities of this area etc. She has also published poems in national newspapers and she has attended symposiums on different topics, like: security in virtual society, unity in diversity etc.

E-mail: vyva90@yahoo.com

Emilia Parpală is Professor Emerita at the Faculty of Letters, University of Craiova, Romania. Her academic interests include stylistics, poetics, semiotics, imagology and verbal communication. Her first book, *Poetics of Tudor Arghezi. Semiotic Models and Text Types* (in Romanian), Bucharest, 1984, pioneered the practice of generative poetics in Romania. *Semiotic Poetry. The Generation of the Eighties* (in Romanian), 1994, based on the idea of isomorphism between theory and literary practice, was reconsidered in the fourteen articles of the volume *Romanian Poetic Postmodernism. A Semio-pragmatic Perspective* (in Romanian), which she edited in 2011, as a result of a research project she coordinated between 2009–2011. She is the author of four theoretical syntheses on stylistics (1998, 2005, 2006), poetics (1998), general semiotics (2007) and verbal communication (2009). Since 2008 she has coordinated an international conference in Craiova and edited 16 volumes of its proceedings. She has published more than 100 articles in scholarly journals in Romania and abroad (by De Gruyter, John Benjamins, Mimesis, Salamanca University Press and others). She is the vice-president of the Romanian Association for Semiotic Studies (ROASS) and a member of the Romanian Writers' Union. In 2015 she was co-editor (with Leo Loveday) of *Contextual Identities: A Comparative and Communicational Approach* appearing with Cambridge Scholars Publishing and in which her research on "Speech Acts in Postmodern Poetry" appears. In 2016 she co-edited with Leo Loveday *Ways of Being in Literary and other Cultural Spaces* with Cambridge Scholars Publishing. In 2017 she edited *Signs of Identity: Literary Constructs and Discursive Practices* (Cambridge Scholars Publishing, UK). Her latest book is "*A Palace of Echoes*": *Literature from a Semiotic, Stylistic, Imagological Perspective* (in Romanian), Craiova, 2020.

E-mail: parpala_afana@yahoo.com

Liliana Păunescu defended her PhD thesis, *Influența generației '80 asupra limbii române literare actuale*, in 2004. She published the following books: *Destructurarea tiparelor tradiționale în poezia optzecistă și în poezia actuală (indici ai narativizării)*, Cargo, 2004;

Limbajul poetic optzecist, Profin, 2011; *Destructurarea tiparelor tradiționale*, Profin, 2011. In 2008 she obtained a „Comenius” grant and attended a training course in Fuengirola, Spain. She contributed to symposiums at national and international level. She is a professor at Colegiul National Pedagogic „Ștefan Odobleja” from Drobeta Turnu-Severin. The postmodern literature is her domain of research.

E mail: liliana.paunescu@yahoo.com

Tatijana Petrika is a PhD student at the West University of Timișoara, with a thesis on *Facets of style in Danilo Kiš's prose*. From April 2018 until April 2019 she is on an internship as a teacher of Romanian language and literature at the General School “Olga Petrov – Radišić” in Vârșeț, Serbia. Since September 2019, she has been a teaching assistant at the “Mladost” General School in Vârșeț, Republic of Serbia. Her fields of interest include linguistics, stylistics, translation studies. From October 2019, she went on an Erasmus + mobility to the University of Novi Sad (Republic of Serbia), the Faculty of Philosophy, the Department of Romanian Language and Literature for a period of 5 months. She has participated in various national and international conferences such as *Histoire / Historiographie de la traduction: entre le réel et le virtuel / The History / Historiography of Translation: between the real and the Virtual*, “*Comparaison (s), Simposio Perspectiva multicultural en el español actual, International Symposium on History - Feast of the Romanian Orthodox Cathedral “Ascension Day” in Vârșeț, Romanian clerics and lay people from Historical Banat involved in the fight for national rights, Communication and culture in European Romania (CICCRE), Research Center for Heritage and Cultural Anthropology Banat: documents, archives, approaches.*

E-mail: tatijana.petrika70@e-uvt.ro

Claudia Popa (Pușcașu) is a PhD student at the Faculty of Letters and Arts, „Lucian Blaga” University of Sibiu, Romania. She completed two Bachelor’s Degrees, one in Philology, at the „1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia, and another one in European Studies, „Babes-Bolyai” University of Cluj-Napoca. She also holds a Master’s degree in Agri-Food Economy. She participated in several conferences on Romanian Literature (International Symposium “Modern World Dynamics”, with the paper *Aiudul- mormânt al viselor și al speranței*, International Conference “Cultures Dialogue – between Tradition and Modernity”, with the paper *Sinuciderea – ultima speranță a omului deznădăjduit*, International Conference of Young Researchers in Philology “New directions and methodological perspectives in linguistic and literary studies” with the paper *The genesis and evolution of species: the rural novel* and many other participations in international and national symposia on education. Her research interests are: world literature and Romanian literature.

E-mail: claudia.popa@ulbsibiu.ro

Carmen Popescu is Senior Lecturer, PhD, at The Faculty of Letters, University of Craiova. She is the author of the book *Scriiturile diferenței. Intertextualitatea parodică în literatura română contemporană* (2006) which is based on her doctoral dissertation. She has also published *Intertextualitatea și paradigma dialogică a comparatismului* (2016) and *Communicational Strategies in Literature and the Challenges of Criticism* (2020). She has edited 2 volumes of conference proceedings, entitled *Comparatism, identitate, comunicare / Comparativism, identity, communication* (2012) and *Explorations of*

Identity and Difference (2018); she has also co-edited other volumes of conference proceedings as well as a collective volume. She has published many articles and chapters in books, both in Romania and abroad. Between 2008 and 2011 she was a member in a research project dedicated to the study of postmodernist poetry from a semio-pragmatic and cognitive perspective. Her research interests are: world literature and comparative literature, Romanian literature, intertextuality, dialogism and literary communication.
E-mail: cpopescu71@gmail.com

Oana Safta is working as a research assistant at „G. Călinescu” Institute of Literary History and Theory, which is part of the Romanian Academy, and also as a collaborator at the Cultural Studies department of the University of Bucharest. Her activity within the Institute is remarkable especially in the “Editions” Department, where she worked at A. E. Baconsky, *Complete Works* and Mihail Sebastian, *Complete Works*. In 2012 she became a PhD in Philology, with the thesis *Prison Literature of Memoirs Type. The state of the imprisoned intellectual*. In 2014 she obtained a postdoctoral research grant within the project „Romanian culture and European cultural models: research, synchronization, sustainability” of the Romanian Academy. She has done translations from French into Romanian for RAO and Litera publishing house (Jean Lopez, Olivier Wieviorca, *Les mythes de la seconde Guerre Mondiale*, Rao, 2017; Gerard Denizeau, *Zapping prin istoria artelor*, Rao, 2018; Isabelle Autissier, *Soudain seuls*, Rao, 2017).
E-mail: oana.safta@unibuc.ro

Mariana-Dumitra Sandu (Geamănu) is a PhD student at the Doctoral School “Alexandru Piru”, Faculty of Letters, University of Craiova. She graduated at the Faculty of Letters, University of Craiova, licensed in Romanian Language and Literature – English Language and Literature. Her current PhD research project is *Metalimbaj și metadiscurs în romanul românesc postmodern*. Her areas of interest are: Romanian literature, communication and pragmatics. She has published the following books: *Personaje feminine în opera lui I.L. Caragiale. Receptarea la clasă. Aplicații*, 2018, *Strategii moderne folosite la orele de predare - învățare a unor texte literare*, 2018, *Metode și modele privind formarea și consolidarea unor noțiuni fundamentale de teorie literară*, 2017 și *Universul copilăriei în opera lui Ion Creangă*, 2008.
E-mail: mari_geamanu@yahoo.com

Mădălina Sandu (Lixăndroiu) is a doctoral student at the Doctoral School “Alexandru Piru”, Faculty of Letters, University of Craiova, Romania. She graduated at the Faculty of Letters, University of Craiova, licensed in Romanian Language and Literature – English Language and Literature. Her current research project is *Literatura pentru copii – perspectivă pragmatică și comunicațională*. Her areas of interest are Romanian literature for children, communication and pragmatics. She has published the following books: *Psihologia și morala voinței în opera lui Liviu Rebreanu*, 2018 and *Controversele postumelor lui Mihai Eminescu*, 2013.
E-mail: madalinalixandroiu@yahoo.com

Daniela Scorțan a soutenu sa thèse de doctorat *Une lecture à partir de l'Ébauche du roman l'Œuvre d'Émile Zola*, en 2005 à l'Université de Craiova. Elle est diplômée de la Faculté des Lettres et d'Histoire de l'Université de Craiova. Elle a un diplôme d'études

approfondies, spécialisation : littérature française – poétique. Elle enseigne le français langue étrangère au Département de Langues Modernes Appliquées à l'Université de Craiova. Ses domaines d'intérêt visent le langage spécialisé, la traduction, la didactique du FLE, la littérature française. Elle est l'auteur de 2 manuels pour les étudiants économistes et de 3 manuels pour l'enseignement à distance et d'une trentaine d'articles de spécialité (*Émile Zola et le mythe de la création*, Analele Universității din Craiova, Seria Științe Filologice, Langues et Littératures Romanes, an IV, nr. 6-7, 2000; *Particularités du langage théologique*, Analele Universității din Craiova, Seria Științe Filologice, Lingvistică, anul XXV, nr. 1-2, 2003; *Enseigner le français économique : activités orales et écrites*, Analele Universității din Craiova, Numéro Spécial *Langue et littérature française : nouvelles méthodes de recherche*, Seria Științe Filologice, Langues et Littératures Romanes, an IX, nr.2, 2005; *Quelques difficultés auxquelles se heurtent les traducteurs dans le domaine économique*, Colloque international « Théorie, pratique et didactique de la traduction spécialisée » Craiova, Roumanie, 28-29/05/2009, sous le patronage du Commissaire européen pour le multilinguisme, Leonard Orban Partenariat Union latine ISBN : 978-9-291220-41-0).

E-mail: danielascortan@yahoo.com

Ana-Maria Stănilă (Georgescu), deuxième année de doctorat, L'École Doctorale « Alexandru Piru », La Faculté de Lettres de l'Université de Craiova et professeur de français, premier degré, au Lycée « Preda Buzescu », Berbești, Vâlcea, a comme domaines d'intérêt la littérature et l'histoire françaises, les écrivains roumains d'expression française. Elle a participé à plusieurs symposiums et conférences nationales et internationales publiant les articles « L'exploration de l'exil aux yeux de l'écrivaine Maria Maïlat et de son personnage féminin, Mina » (Tg. Mureș, 2020), « Les écrivains roumains dans la diaspora de France à l'époque du communisme. Crise de la double identité » (Craiova 2019), « Les méthodes actives-participatives en classe de FLE ; L'utilisation du texte dramatique » (Iași, 2018), « Traditions françaises et roumaines à l'occasion des Pâques » (2018), « Le texte théâtral en classe de FLE » (Rm. Vâlcea, 2018), « Non-formal education in schools » (Turkey, 2015). Auteur de l'étude « Jan Amos Comenius et son héritage européen » publiée dans la revue *Pedagogul – Revistă națională de specialitate a cadrelor didactice*, numéro 6, 2016 et du guide « Activités de compréhension et d'expression orales », Grafix, Craiova, 2017.

E-mail : anastanila11@gmail.com

Marinică Tiberiu Șchiopu defended his PhD in Comparative Literature (2019) at the University of Craiova, Romania. The title of his thesis was *The Buddhist Intertext in Romanian, French and Anglo-American Literatures*. He completed two Bachelor's degrees, one in Philology, the Faculty of Letters at the University of Craiova, and another one in Geography, the Faculty of Geography at the University of Bucharest, in 2012. He also holds a Master's degree in Romanian Literature at the University of Craiova. He published in the area of Comparative Literature and took part in scientific manifestations in Romania, Turkey and India. His academic interests include intertextuality, Ancient Indian and Tibetan literature, Beat Generation, ecocriticism, geocriticism, anthropology, Comparative Studies, Cultural Studies and Oriental languages.

E-mail: marinica.schiopu@gmail.com

Anca Șerban graduated the Faculty of Letters at the University of Craiova with her bachelor's degree, in 2013, and the Faculty of Foreign Languages and Literatures at the University of Bucharest, with her master's degree, in 2015. She published articles, reviews, translations and poems in cultural magazines such as *Mozaicul*, *Paradigma*, *SpectActor*, *Bucovina Literară*. At present she is a PhD student at the Faculty of Letters, at the University of Craiova and teaches German language at "Mircea Eliade" Secondary School Craiova. In 2018, she published the poetry volume *Cineva din afara lumii* (Aius Publishing House), winner of the third edition of the National Poetry Competition "Constantin Nisipeanu".

E-mail: anca.serban.constantinescu@gmail.com

Ștefan Șuteu is a PhD student at the "European Paradigm" Doctoral School, Faculty of European Studies, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania. His research project for the degree of doctor in history is entitled *Dimitrie Cantermir's Hieroglyphic History (1705) and the Biblical paradigm: vetero- and novo-testamental references and occurrences in the Baroque novel of the XVIIIth century*. He has two MAs: in Biblical Theology and in Ancient and Medieval Philosophy, and two BAs: in Didactics and Pastoral Theology. He participated in several conferences, national or international, combining the domains of Literature, History and Theology.

E-mail: fanel.suteu@gmail.com

Cristiana-Nicola Teodorescu, professeure des universités, Faculté des Lettres, Université de Craiova. Directrice de l'École doctorale « Alexandru Piru » de la Faculté des Lettres. Directrice du Centre de recherche STUDITrans, Faculté des Lettres, Université de Craiova. Axes de recherche : analyse de discours politique, médiatique, didactique ; didactique du FLE ; terminologie. Membre et directrice de plusieurs projets de recherche, parmi lesquels *Méthodologies et pratiques innovantes en didactique du FLE - MEPRID-FLE*, *La traduction spécialisée : domaine de recherche pour la construction d'un modèle didactique opératoire en contexte pluriculturel*, *Implementation of education quality assurance system via cooperation of university-business-government in HEIs (EDUQAS)*, *Learning to Live Together: Modern Perspectives on Transversal Skills in Education for Sustainable and Solidary Development (ElitMod)*, *Acteurs du territoire pour une éducation à la citoyenneté mondiale (ACTECIM)*.

E-mail : cteodorescu05@yahoo.fr, cristiana.teodorescu@edu.ucv.ro

Laura Monica Toma holds a PhD in Philology, obtained at the University of Bucharest. Her areas of interest are British Drama, Cultural Studies, Trauma Studies, Sociology, Psychoanalysis, Teaching English and Spanish as Foreign Languages. Throughout the years, she attended various national and international conferences and she published articles both in Romania and abroad. She currently teaches English for Professional Communication at the Bucharest University of Economic Studies and she also works as a Certified Translator and Interpreter. Last year, she published a book titled *Identity Crises, Violence and Trauma: a Cultural and Psychoanalytical Approach to Post-war and Contemporary British Drama* (Bucharest, 2020).

E-mail: tomalauram@gmail.com

Niculina-Iuliana Vîrtej is a Ph D student at School of Advanced Studies of the Romanian Academy „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Institute of Linguistics Bucharest, Romania. The

title of her Ph.D. thesis is *Actele de limbaj în relatarea autobiografică românească (1990-2010)* – *Language Acts in Romanian Autobiographical Narratives (1990-2010)*. She completed a Bachelor's Degree in Philology at the Faculty of Letters, "Lucian Blaga" University of Sibiu, in 2005. She also holds a Master's Degree in Romanian Literature, Modernism – Postmodernism from "Lucian Blaga" University of Sibiu. She published in the area of Linguistics / Pragmatics and took part in scientific manifestations in Craiova and Bucharest. Her academic interests include linguistics, pragmatics, discourse analysis, intertextuality, socio-linguistics.
E-mail: iulia_virtej@yahoo.com

© 2021 by Editura Universitaria

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețelele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pentru comenzi și informații, contactați:
Editura Universitaria
Departamentul vânzări
Str. A.I. Cuza, nr. 13, cod poștal 200585
Tel. 0251598054, 0746088836
Email: editurauniversitaria@yahoo.com
marian.manolea@gmail.com
Magazin virtual:
www.editurauniversitaria.ro